

KVITE RUSSISKE EMIGRANTER I NORGE

Hovedoppgave i historie
ved Universitetet i Oslo
våren 1984

av BJØRG MØRKEN

BIBLIOTEK FOR
HUMANIORA OG
SAMFUNNSVITENSKAP

Arb. HIST. 1984

UNIVERSITETET I OSLO
HISTORISK INSTITUTT

KAPITTEL 1

1.1. PRESENTASJON AV BOKEN

1.2. BAKGRUNN AV BOKEN BAKEN I TRANSMISJONEN

1.3. TRANSMISJONEN

KAPITTEL 2

KVITE RUSSISKE EMIGRANTER I NORGE

2.1.1. Arkivet til Centralpasskontoret og til
Justisdepartementets politisentraler

2.1.2. Arkiver til utenriksdepartementet

2.1.3. Justisdepartementets statsborgerkontor

2.1.4. Arkiver til Det norske Kirkensråd

2.1.5. Carré-arkiver på Universitetsbiblioteket

2.2. AVSLUTT

2.3. DET MUNTLEGE MATERIALET

2.3.1. Presentasjon

2.3.2. Transmisjon

2.3.3. Fordeling

2.4. KILDEMATERIALE I PRIVAT EIE

Hovedoppgave i historie

ved Universitetet i Oslo

våren 1984

av BJØRG MØRKEN

UNIVERSITETET I OSLO
HISTORISK INSTITUTT

ISBN: 1034-3

I N N H O L D

KAPITTEL 1

<u>INNLEDNING</u>	s. 3
1.1. PRESENTASJON AV EMNET	s. 8
1.2. BRUKEN AV NOEN BEGREP I FRAMSTILLINGA	s. 10
1.3. TRANSKRIBERING	s. 11

KAPITTEL 2

<u>KILDER OG METODE</u>	s. 12
2.1. ARKIVMATERIALET	s. 12
2.1.1. Arkivet til Centralpasskontoret og til justisdepartementets politikontor	s. 12
2.1.2. Arkivet til utenriksdepartementet	s. 15
2.1.3. Justisdepartementets statsborgerarkiv	s. 16
2.1.4. Arkivet til Det norske Flyktningeråd	s. 16
2.1.5. Carrick-arkivet på Universitetsbiblioteket	s. 17
2.2. AVISER	s. 18
2.3. DET MUNTlige MATERIALET	s. 19
2.3.1. Presentasjon	s. 19
2.3.2. Innsamling	s. 20
2.3.3. Vurdering	s. 21
2.4. KILDEmateriale I PRIVAT EIE	s. 23
2.5. LITTERATUR	s. 23

KAPITTEL 3

<u>BAKGRUNNEN FOR DEN KVITE RUSSISKE EMIGRASJONEN</u>	s. 25
3.1. OKTOBERREVOLUSJONEN OG DE KVITES NEDERLAG I BORGERKRIGEN	s. 25

3.2. BORGERKRIGEN I NORD-RUSSLAND	s. 28
3.2.1. Kort oversikt over den politiske utviklinga ...	s. 28
3.2.2. Den allierte intervensjonen	s. 31
3.2.3. Den kvite nordrussiske hæren	s. 37
3.2.4. Folket i Nord-Russland	s. 41
3.2.5. Oppsummering	s. 44
3.3. DEN KVITE RUSSISKE EMIGRASJONEN SOM MIGRASJONSTYPER	s. 46

KAPITTEL 4

<u>ANTALL OG GEOGRAFISK FORDELING AV DE KVITE RUSSISKE EMIGRANTENE</u>	s. 50
4.1. DET TOTALE ANTALLET	s. 50
4.2. ANTALLET I NORGE	s. 53
4.3. GEOGRAFISK FORDELING I NORGE	s. 64

KAPITTEL 5

<u>HVORDAN DE KVITE RUSSISKE EMIGRANTENE KOM TIL NORGE</u>	67
5.1. DIREKTE FLUKT FRA RUSSLAND TIL NORGE	s. 67
5.2. LEGAL REISE FRA RUSSLAND TIL NORGE	s. 68
5.3. RUSSERE SOM VAR I NORGE UNDER OKTOBER-REVOLUSJONEN	s. 70
5.4. OVERFØRING AV FLYKTNINGER FRA ANDRE LAND	s. 71
5.5. NORDMENN SOM HADDE BODD I RUSSLAND	s. 72

KAPITTEL 6

<u>BÅTFLYKTNINGENE FRA NORD-RUSSLAND</u>	s. 74
6.1. FLUKTA PÅ ISBRYTEREN FRA ARKHANGELSK TIL NORGE	s. 75

6.2.	KRITIKK AV EVAKUERINGA PÅ "KUZ'MA MININ"	s. 79
6.3.	MOTTAKELSEN AV BÅTFLYKTINGENE I NORGE	s. 82
6.4.	URO OM BORD PÅ DE RUSSISKE BÅTENE I TROMSØ	s. 89
6.5.	DEN ØKONOMISKE SIDA VED MOTTAKELSEN AV FLYKTINGENE	s. 91
6.6.	FLYKTINGENE SOM DRO VIDERE FRA NORGE	s. 95
6.7.	DE SOM DRO TILBAKE TIL NORD-RUSSLAND	s. 102

KAPITTEL 7

<u>DE RUSSISKE FLYKTINGENE SOM FIKK KOMME FRA FINLAND</u>		107
7.1.	KORT OM DET RUSSISKE FLYKTINGEPROBLEMET I FINLAND	s. 107
7.2.	HVORFOR NORGE BESLUTTA Å TA IMOT FLYKTINGENE	s. 109
7.3.	ORGANISERINGA AV MOTTAKELSEN OG OPPHOLDET I NORGE	s. 111
7.4.	PROBLEM MED DE RUSSISKE FLYKTINGENE	s. 114
7.5.	DEN VIDERE SKJEBNEN TIL DE RUSSISKE FLYKTINGENE FRA FINLAND	s. 119

KAPITTEL 8

<u>DEN NORSKE DELTAKELSEN I INTERNASJONALE HJELPETILTAK OVERFOR DE RUSSISKE FLYKTINGENE</u>		s. 120
8.1.	KORT OVERSIKT OVER FOLKEFORBUNDETS ARBEID FOR FLYKTINGER I MELLOMKRIGSTIDA	s. 120
8.2.	DANNELSEN AV HØYKOMMISSARIATET FOR RUSSISKE FLYKTINGER I 1921	s. 122
8.3.	ARBEIDET FOR DE RUSSISKE FLYKTINGENE UNDER NANSEN	s. 124
8.3.1.	Hjelp til de russiske flyktingene i Konstantinopel	s. 124

8.3.2. Identitetskort	s. 126
8.3.3. ILO's innsats	s. 130
8.3.4. Repatriering	s. 133
8.4. OVERFØRING AV RUSSISKE FLYKTNINGER TIL NORGE ETTER INITIATIV FRA NANSENKONTORET	s. 139
8.5. OVERFØRING AV KVITE RUSSISKE FLYKTNINGER TIL NORGE ETTER ANDRE VERDENSKRIG	s. 141

KAPITTEL 9

<u>DE NORSKE MYNDIGHETENE OG DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE</u>	s. 145
9.1. NORSK FREMMEDLOVGIVNING FØR ANDRE VERDENSKRIG	s. 145
9.2. NORSK FREMMEDLOVGIVNING OG MYNDIGHETENES BEHANDLING AV DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE	s. 149
9.3. BEHANDLINGA AV DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE SAMMENLIGNA MED BEHANDLINGA AV ANDRE POLITISKE FLYKTNINGER	s. 153
9.4. DEN OFFISIELLE NORSKE POLITIKKEN OVERFOR SOVJET-RUSSLAND	s. 166
9.4.1. Handelsforbindelsene mellom Norge og Russland i tida like etter oktoberrevolusjonen	s. 166
9.4.2. De offisielle forbindelsene mellom Norge og Russland etter oktoberrevolusjonen	s. 168
9.4.3. Norsk anerkjennelse av sovjetregjeringa	s. 173

KAPITTEL 10

<u>DEN NORSKE OPINIONEN OG DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE</u>	s. 178
10.1. DEN BORGERLIGE PRESSA OG DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE SOM KOM FRA FINLAND	s. 179
10.2. REAKSJONENE I LOKALSAMFUNNET PÅ AT FLYKTNINGENE FRA "KUZ'MA MININ" BLE INTERNERT PÅ JØRSTADMOEN	s. 183

- 10.3. DISKUSJONEN I LILLEHAMMERAVISENE OM DE
KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE s. 186

KAPITTEL 11

- DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA AV DEN KVITE RUSSISKE
EMIGRASJONEN s. 191

- 11.1. DEN TOTALE EMIGRASJONEN s. 191

- 11.2. FAKTORER SOM PÅVIRKA DEN SOSIALE SAMMEN-
SETTINGA I NORGE s. 193

- 11.3. DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA AV FLYKTNINGENE
PÅ "KUZ'MA MININ" s. 197

- 11.4. DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA AV DET UTVALGET
AV FLYKTNINGENE FRA "KUZ'MA MININ" SOM
BOSATTE SEG I NORGE s. 208

- 11.5. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON s. 213

KAPITTEL 12

- DET RUSSISKE EMIGRANTMILJOET I NORGE s. 215

- 12.1. RUSSISKE EMIGRANTFORENINGER s. 215

- 12.2. RUSSISKE KULTURPERSONLIGHETER s. 220

- 12.2.1. Valery Carrick s. 220

- 12.2.2. Boris Borisoff s. 225

- 12.2.3. Nicolai Arsenjeff s. 226

- 12.3. DEN RUSSISK-ORTODOKSE MENIGHETEN s. 227

KAPITTEL 13

- DE KVITE RUSSISKE EMIGRANTENES TILPASSING I NORGE s. 232

- 13.1. ØKONOMISK TILPASSING s. 232

- 13.2. JURIDISK TILPASSING s. 242

KAPITTEL 14

OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER

s. 248

INNFØRINGSBREV AV EMNET

VEDLEGG

s. 254

KILDE- OG LITTERATUROVERSIKT

s. 256

I november 1917 kom bolsjevikene til makta i Russland, og snart denne maktovertakelsen. Dette var begrepet for den første russiske emigrasjonen. Denne maktovertakelsen var for den første russiske emigrasjonen som kom til Norge.

Nedenfor vil jeg drøfte begrepet om de russiske emigranter. Forvisningsvesenet jeg bare at jeg til disse også regner den som allerede var i utlandet da revolusjonen brøt ut, men som ikke vendte tilbake fordi revolusjonen skjedde. Disse russiske krigsfanger fra verdenskrigen. Noen av dem ble tatt på de russiske emigranter som kom til Norge i tide under og like etter den russiske borgerskrigen. Men i år 1917 og 1918 skriver jeg også om flyktninger som forlot Russland i denne perioden, men som først på et senere tidspunkt kom til Norge. Disse blir allereie for det neste holdt utenfor undersøkelsen.

Norge fungerte som et transitland for mange russiske emigranter, men var allereie et ubetydelig land for den russiske emigrasjonen. Derfor var ingen historiker før meg very interessert i de første russiske emigranter som kom hit. Den tysk-baltiske historikeren Hans von Hinrichs tok på 20-tallet for seg den russiske emigrasjonen i sin avhandling. Disse er

1) I Russland brøt ut i 1917 med den julfarske revolusjonen. Den 14. november laget etter den gregorianske, som var å bruke i Vest-Europa. Bolsjevikene utførte vesteuropaisk tideregning, men kalte likevel maktovertakelsen i Petersburg 7. og 8. november for oktoberrevolusjonen. Disse begrepene er de også blitt den vanligste, og etterens det er det eneste riktige å bruke denne, vil jeg også i fremstillingen bruke fabrikkrevolusjonen og den borgerlige revolusjonen og foregikk i neste ifølge vesteuropaisk tideregning. Med utgang av disse to begrepene vil jeg i neste hovedpunkt holde meg til den gregorianske kalenderen.

2) Hans von Hinrichs: Der russische Bürgerkrieg und die russische Emigration 1917-1921. Jena 1924.

Hans von Hinrichs: Russland jenseits der Grenzen 1921-1926. Jena 1927.

KAPITTEL

INNLEDNING

1.1. PRESENTASJON AV EMNET

I november¹⁾ 1917 kom bolsjevikene til makta i Russland, og de seira til slutt i intervensjons- og borgerkrigen som fulgte etter denne maktovertakelsen. Dette var bakgrunnen for den kvite russiske emigrasjonen. Denne undersøkelsen tar for seg de kvite russiske emigrantene som kom til Norge.

Nedenfor vil jeg drøfte begrepet kvite russiske emigranter. Foreløpig nevner jeg bare at jeg til disse også regner dem som allerede var i utlandet da revolusjonen brøt ut, men som ikke vendte tilbake fordi revolusjonen seira (f.eks. russiske krigsfanger fra verdenskrigen). Hovedtyngda blir langt på de russiske emigrantene som kom til Norge i tida under og like etter den russiske borgerkrigen. Men i kap. 8.4. og 8.5. skriver jeg også om flyktninger som forlot Russland i denne perioden, men som først på et seinere tidspunkt havna i Norge. Disse blir ellers for det meste holdt utenfor undersøkelsen.

Norge fungerte som et transittland for mange russiske emigranter, men var ellers et ubetydelig land for den russiske emigrasjonen. Derfor har ingen historiker før meg vært interessert i de kvite russiske emigrantene som kom hit. Den tysk-baltiske historikeren Hans von Rimscha tok på 20-tallet for seg den russiske emigrasjonen i to avhandlinger.²⁾ Disse av-

1) I Russland brukte en i 1917 ennå den julianske kalenderen. Den lå tretten dager etter den gregorianske, som var i bruk i Vest-Europa. Bolsjevikene innførte vesteuropeisk tidsregning, men kalte likevel maktovertakelsen i Petrograd 7. og 8. november for oktoberrevolusjonen. Denne betegnelsen er da også blitt den vanlige, og ettersom det er det eneste naturlige å bruke denne, vil jeg også i framstillinga bruke februarrevolusjonen og den borgerlige revolusjonen som foregikk i mars ifølge vesteuropeisk tidsregning. Med unntak av disse to betegnelsene vil jeg i oppgava konsekvent holde meg til den gregorianske kalenderen.

2) Hans von Rimscha: Der russische Bürgerkrieg und die russische Emigration 1917-1921, Jena 1924.

Hans von Rimscha: Russland jenseits der Grenzen 1921-1926, Jena 1927.

handlingene gikk seinere for å være et standardverk om dette emnet. Her er det så å si ikke noe å finne om den kvite russiske emigrasjonen i Norge. Også i den øvrige litteraturen om den kvite russiske emigrasjonen har jeg funnet svært få henvisninger til russiske emigranter i Norge.

Det var derfor i begynnelsen svært vanskelig å orientere seg i emnet, og å finne fram til kildemateriale. På bakgrunn av dette ble målsettinga for hovedoppgava ikke først og fremst å grave djupt i et fåtall problemstillinger, men å samle et bredt materiale, og prøve å behandle det på en forsvarlig måte. Det var på høy tid at dette materialet ble samla. Flere av de kvite russiske emigrantene jeg har hatt kontakt med, har gått bort mens jeg har holdt på med dette arbeidet.

Dersom en sammenligner dette arbeidet med en rekke andre arbeider om den kvite russiske emigrasjonen, har det kulturelle og politiske livet til emigrantene fått en svært beskjeden plass. Rimscha skrev f.eks. bare om det kulturelle og politiske livet i avhandlingene sine. Ca. 40 år etter Rimscha tok den tyske historikeren Hans-Erich Volkmann for seg den russiske emigrasjonen i Tyskland.¹⁾ Volkmann tok opp andre emner, men også hos han fikk det kulturelle og politiske livet til emigrantene en svært dominerende plass.

En grunn til at dette emnet har fått en så ubetydelig plass i denne undersøkelsen, er at en ikke hadde nok russiske emigranter i Norge til å skape et russisk emigrantmiljø som kan sammenlignes med det en hadde i de store emigrantlands, f.eks. i Tyskland. Men jeg har også funnet andre sider ved historia til disse menneskene minst like interessante: Hvordan og hvorfor kom de til Norge? Hvilken sosial bakgrunn hadde de? Hvordan greidde de å livberge seg her? Oktoberrevolusjonen

1) Hans-Erich Volkmann: Die Russische Emigration in Deutschland 1919-1929, Würzburg 1966.

og de rødes seier i borgerkrigen førte ikke til at Norge ble oversvømmet av noe stort antall flyktninger. Men de norske myndighetene hadde fra før av så godt som ingen erfaring med flyktninger. Derfor var det interessant å undersøke hvordan de takla det russiske flyktningeproblemet.

I forordet til den første avhandlingen om den russiske emigrasjonen forklarte Rimscha hvorfor han hadde begrensa seg til å skrive om det politiske og kulturelle livet til de russiske emigrantene. Han skrev her: "Auf die Russere Geschichte der Emigration, ihre wirtschaftliche Lage, berufliche Tätigkeit u.s.w. konnte aus Mangel an Hilfsmitteln jeglicher Art nicht näher eingegangen werden." Jeg har neppe hatt bedre hjelpemiddel til rådighet enn det Rimscha også kunne ha skaffa seg. Det vil da også komme fram at det kildematerialet jeg har å støtte meg til ofte er noe tynt. Der det er tilfellet, gjør jeg oppmerksom på det.

1.2. BRUKEN AV NOEN BEGREP I FRAMSTILLINGA

Det er nokså vanlig å bruke betegnelsen kvite russiske emigranter eller kvite russiske flyktninger om alle mennesker som foretrakk emigrasjonen framfor det bolsjevikiske Russland. Dette er ei forenkling som ikke er heilt korrekt. Betegnelsen skulle tilsi at alle disse menneskene støtta den kvite bevegelsen. Den kvite bevegelsen hadde som det fremste mål å gjeninnføre monarkiet i Russland. Mange av dem som flykta fra bolsjevikene, ville nok bli opprørt over å bli identifisert med en slik bevegelse. Dette gjelder i første rekke dem som tilhørte de forskjellige ikke-bolsjevikiske sosialistiske grupperingene, f.eks. mensjeviker, sosialrevolusjonære og folkesosialister.

De kvite omfatta altså ikke alle som var motstandere av bolsjevikene. Jeg har likevel valgt å bruke betegnelsen kvite russiske emigranter og kvite russiske flyktninger på en slik måte at kvit blir lik antibolsjevikisk fordi det er så vanlig

å gjøre det. Det ville heller ikke hatt noe for seg å skille mellom begrepa antibolsjevikiske og kvite russiske emigranter/ flyktninger i denne undersøkelsen.

I framstillinga bruker jeg både begrepa emigranter og flyktninger. Det er egentlig ikke gjort noe bevisst forsøk på å skille mellom disse begrepa. Likevel har det nok i enkelte sammenhenger vært naturlig å velge det ene framfor det andre. Hadde jeg derfor bestemt meg for å bruke bare et av begrepa, hadde ikke det vært heilt uproblematisk. Begrepet emigrant er det videste og det mest upresise. Men det hadde ikke vært naturlig å bare holde seg til dette i skildringa av det arbeidet Folkeforbundet gjorde for disse russerne i utlendighet. Folkeforbundet holder seg da også nesten utelukkende til begrepet flyktning. Derimot hadde det bydd på problem å beskrive det kulturelle og politiske miljøet uten å bruke begrepet emigrant.

1.3. TRANSKRIBERING

1.3. TRANSKRIBERING

Transkriberinga fra russisk til norsk er i denne hovedoppgava for det meste etter ISO-systemet (Den internasjonale standardiseringsorganisasjonen). Dette er heilt konsekvent gjennomført for sitater og titler på bøker, aviser, foreninger osv. For navn på personer fins det en rekke unntak. Jeg har oftest brukt den skrivemåten som ble brukt i Norge, på de russerne som ble her for godt eller for ei lengre tid.

En del av den russiske litteraturen jeg har benytta, har den rettskrivinga (og de tegna) som var i bruk i Russland før revolusjonen. Etter råd fra veileder har jeg da skrevet om til moderne russisk før jeg har transkribert til norsk.

KAPITTEL 2

KILDEMATERIALET

Dette kapitlet vil gi en beskrivelse av det viktigste kilde- materialet, og vise noen av de problema jeg har hatt både med å finne fram til materiale og med å benytte meg av det. En del av kildebeskrivelsen og kildekritikken har jeg imidlertid funnet det naturlig å vente med til seinere i framstillinga. Denne kildebeskrivelsen og kildekritikken kommer da i den forbindelse kildene er brukt. Dette gjelder f.eks. det folketellingsmaterialet som er gjengitt i Norges Offentlige Statistikk, og som jeg bruker for å beregne antallet kvite russiske emigranter som kom til Norge, og den geografiske fordelinga av disse her i landet (kap. 4.2. og 4.3.). Annet materiale blir nevnt i dette kapitlet, men blir grundigere kommentert seinere.

2.1. ARKIVMATERIALET

2.1.1. Arkivet til Centralpasskontoret og til justisdepartementets politikontor

Jeg regna med å finne materiale om kvite russiske flyktninger i Norge i arkiva hos instanser som hadde med flyktninger eller utlendinger å gjøre. Aktuelle instanser i dag ville ha vært Det norske Flyktningeråd og Statens utlendingskontor. Det norske Flyktningeråd ble først oppretta i 1953. Jeg skulle skrive om de russiske flyktningene som forlot Russland like etter revolusjonen og borgerkrigen, og da jeg starta med arbeidet på hovedoppgava, regna jeg ikke med å finne materiale jeg hadde bruk for her. Derimot fant jeg ut at Statens utlendingskontor ble oppretta allerede i 1917, men at navnet da var Centralpasskontoret. Ved en henvendelse til Statens utlendingskontor fikk jeg opplyst at den delen av arkivet til dette kontoret jeg hadde bruk for, befant seg på Riksarkivet.

Centralpasskontorets eneste oppgave de første åra var å være den sentrale visummyndighet. Arkivet består derfor først og fremst av søknader om visum, innvilgelse eller avslag på disse, og av beskjeder fra passkontrollene om hvilke personer som har passert over grensa til Norge. Slike opplysninger om russere var interessante for meg. Men jeg fant fort ut at arkivet til Centralpasskontoret langt fra er komplett når det gjelder russiske flyktninger. Grunnen til det viste seg å være at mesteparten av papira fra Centralpasskontoret som hadde å gjøre med russiske flyktninger i mellomkrigstida, er å finne i mappene "Russiske flyktninger I-IV" i arkivet til justisdepartementets politikontor. (Ved kildehenvisning til disse mappene vil jeg bruke forkortelsen JPK, R.fl. I-IV.) Dette arkivet er også på Riksarkivet. Men overflyttinga fra arkivet til Centralpasskontoret til mappene "Russiske flyktninger I-IV" er ikke konsekvent gjennomført. Derfor gikk jeg gjennom arkivet for Centralpasskontoret for åra 1918-20. Det stoffet jeg her fant om kvite russiske flyktninger, var likevel så ubetydelig at jeg ikke fortsatte gjennomgåelsen av dette arkivet. Jeg vurderte det slik at det ville kreve for mye tid i forhold til utbyttet. Arkivet til Centralpasskontoret er kronologisk ordna, og jeg måtte gå gjennom heile arkivet på jakt etter kvite russere.

Mappene "Russiske flyktninger I-IV" inneholder bare stoff om kvite russiske flyktninger, og materialet er kronologisk ordna på de forskjellige mappene. "Russiske flyktninger I (1919)" har for det meste materiale om de russiske flyktningene som vinteren 1918-19 og våren 1919 ble overført fra Finland til Norge. I mappa "Russiske flyktninger II (1920-21)" er det først og fremst materiale om flyktningene på isbryteren "Kuz'ma Minin". Mappene "Russiske flyktninger III (1922-24)" og "Russiske flyktninger IV (1926-39)" inneholder særlig stoff om det arbeidet Folkeforbundet og Nansen gjorde for de russiske flyktningene.

I mappa "Russiske flyktninger I" savna jeg en oversikt over de russiske flyktningene som kom til Norge fra Finland, eller i det minste en opplysning om antallet. Heller ikke i arkivet til Centralpasskontoret fant jeg noe om dette. Men "Russiske flyktninger I" er full av beskjeder som er sendt fra passkontrollen på Kongsvinger til Centralpasskontoret om enkeltpersoner som har passert, og jeg har på grunnlag av dette laget mitt eget kartotek. Tilsvarende har jeg på grunnlag av meldinger fra Centralpasskontoret til justisdepartementets politikontor laga et kartotek over de russiske flyktningene i Finland som er innvilga visum til Norge.

"Russiske flyktninger II" inneholder hverken noen liste over alle flyktningene på "Kuz'ma Minin" eller på de av dem som seinere ble internert på Værnesmoen og Jørstadmoen, men antallet på disse gruppene nevnes. En stor del av materialet er beskjeder fra 5. distriktskommando, Trondhjem og 2. distriktskommando, Elverum om at flyktninger har fått tillatelse til å forlate interneringsleirene. Ingen av reisetillatelsene er gitt før slutten av mai. Ettersom bare halvparten av de flyktningene som opprinnelig hadde blitt internert, på dette tidspunktet fortsatt var under internering (se kap. 6.6.), mangler det altså en del materiale. Reisetillatelsen er gitt både til utlandet og til andre steder i Norge. Ofte er bare flyktningenes familienavn oppgitt. Det mest vanlige er likevel at forbokstavene på fornavn og farsnavn også er tatt med. I en del tilfeller ser søknader om reisetillatelse ut til å ha blitt innvilga uten at flyktningene benytta seg av dem. Andre opplysninger både fra "Russiske flyktninger II" og fra annet materiale vitner om det.

I mesteparten av det arkivmaterialet jeg har benytta meg av, ser transkriberinga av de russiske navna ut til å være svært tilfeldig. Likevel forekommer det meg å være ekstra ille i dette materialet om flyktningene fra "Kuz'ma Minin". Ofte er det for meg vanskelig å skjønne hva den russiske varianten

egentlig har vært. I enkelte tilfeller er det også vanskelig å avgjøre om det er snakk om flere personer eller om en person med forskjellige norske varianter av navnet sitt.

Ved hjelp av katalogen over arkivmaterialet til justisdepartementets politikontor fant jeg også fram til andre mapper i dette arkivet enn de jeg har nevnt ovenfor, som jeg antok muligens ville inneholde stoff av interesse for denne hovedoppgava. Oversikten over kildematerialet viser i hvilke mapper jeg fant slikt stoff.

2.1.2. Arkivet til utenriksdepartementet

Jeg søndte derfor ei liste med navn på 30 personer til justis- Arkivet til utenriksdepartementet gikk jeg særlig gjennom med tanke på å finne ut om det ble øvd noe press fra sovjetisk hold for å endre norsk politikk overfor de kvite russiske flyktingene. Opprettelsen av diplomatiske forbindelser mellom Norge og Sovjetunionen var viktig i denne forbindelse. Det var rimelig å anta at de diplomatiske forbindelsene gjorde norske myndigheter mere lydhøre overfor sovjetiske ønsker. Det er først og fremst det materialet jeg fant om norske myndigheters forhold til den tidligere tsaristiske representasjonen i Kristiania som viste problema mellom norske og sovjetiske myndigheter i forholdet til de kvite russiske flyktingene.

Ellers fant jeg i arkivet til utenriksdepartementet mye av det samme stoffet som jeg hadde funnet i de nevnte mappene til justisdepartementets politikontor. Men det materialet jeg fant om overføringa av russiske flyktinger fra Tyrkia til Norge på slutten av 30-tallet (se kap. 8.4.), var nytt stoff.

2.1.3. Justisdepartementets statsborgerarkiv

Jeg fikk adgang til materiale fra justisdepartementets arkiv over utlendinger som er blitt innvilga norsk statsborgerskap. Den delen av dette arkivet jeg hadde bruk for, befinner seg på Riksarkivet. Arkivet er kronologisk ordna, og det er ingen inndeling etter den opprinnelige nasjonaliteten på de utlendingene som er blitt innvilga norsk statsborgerskap. Men det er mulig å finne fram til bestemte personer. Det kan imidlertid bare skje via justisdepartementet. Her er journalnumrene på sakene til de forskjellige personene.

Jeg sendte derfor ei liste med navn på 60 personer til justisdepartementet. De 60 var forsåvidt vilkårlig valgt. Det eneste hensynet jeg tok var at jeg passa på å få med noen som jeg hadde navna på, men som jeg ellers hadde svært få opplysninger om. Av de 60 ble det funnet journalnumrene på 19. 2 av disse var ikke å finne på det nummeret som ble oppgitt. 3 viste seg ikke å være kvite russiske flyktninger. Men så var jeg så heldig å komme tilfeldig over sakene til 6 kvite russere i det materialet jeg fikk utlevert. 1 av disse russerne var blant dem en ikke hadde funnet journalnummeret på. Altså endte jeg opp med å gå gjennom behandlingen av søknader fra 20 kvite russiske flyktninger om norsk statsborgerskap.

2.1.4. Arkivet til Det norske Flyktningeråd

Flere av dem jeg intervjuer nevnte at det var kommet eldre russiske flyktninger fra Kina til Norge. Noen mente de kom før, andre mente de kom etter andre verdenskrig. Hverken på Riksarkivet eller i Utenriksdepartementet kjente en til materiale om disse. I en oversikt over flyktninger som kom til Norge etter andre verdenskrig i Stortingsmelding nr. 84 1978-79, sto det imidlertid at det var kommet 100 eldre russere fra Shanghai, Hong Kong og Trieste i 1954. Av dette

slutta jeg at Det norske Flyktningeråd likevel kunne ha materiale om russere som hørte med til dem jeg hadde bestemt at hovedoppgava skulle omfatte. Ved en henvendelse til Flyktningerådet fikk jeg dette bekrefta.

Jeg bestemte meg derfor til å gå gjennom arkivet til Flyktningerådet, og fikk tillatelse til det. Materialet jeg her fant om kvite russiske flyktninger blir grundig kommentert i kap. 8.5. Her vil jeg bare nevne at arkivet til Flyktningerådet er ordna etter det landet flyktningene er fra. Alle russere er altså samla. Hver flyktning har ei egen mappe, og mappene er ordna alfabetisk etter navna på flyktningene. Av dataene til de enkelte fant jeg ut hvem som kom inn under definisjonen min av kvite russiske flyktninger.

2.1.5. Carrick-arkivet på Universitetsbiblioteket

Valery Carrick (om han i kap. 12.2.1.) forærte Universitetsbiblioteket i Oslo sitt private arkiv. Dette befinner seg nå i kasser og koffertar i kjelleren på UB. Arkivet inneholder den omfattende korrespondansen hans, både brev han har fått og kopier av brev han har skrevet. Her er også kopier av artikler, av foredrag og av eventyr som han har gjenfortalt og illustrert. Materialet er for det meste ordna i pakker. Korrespondansen med en bestemt person kan da være samla i ei pakke, og utenpå står navnet på denne personen.

Carrick-arkivet er av et slikt omfang at jeg ikke tok meg tid til å gå gjennom heile arkivet. Jeg fant først fram til to pakker hvor det sto henholdsvis "REK" og "DRK" utenpå. Av innholdet viste det seg at jeg hadde gjetta riktig, og at "REK" var forkortelse for Russkij emigrantskij kružok (Russiske emigranternes forening) og "DRK" for Den' Russkoj Kul'tury (Den russiske kulturs dag). Russiske emigranternes forening og Den russiske kulturs dag behandler jeg i kap. 12.1. Deretter gikk jeg gjennom ei pakke som inneholder Carricks

korrespondanse med fader Aleksander Roubetz (om han i kap. 12.3.). Ellers valgte jeg ut noen pakker mer eller mindre tilfeldig, på de forskjellige stadene, gikk jeg gjennom noen ubestemte kortere eller lengre perioder. Kildeoplysning Grunnen til at jeg ikke tok meg tid til å gå gjennom heile Carrick-arkivet, var at jeg fant ut at mesteparten av materialet trolig ikke var så aktuelt for emnet mitt. Det ga et godt innblikk i hvilke tanker og idéer som rørte seg i det russiske emigrantmiljøet i forskjellige andre land, men med unntak av det stoffet jeg fant i de tre ovenfor nevnte pakkene, fant jeg lite stoff om det russiske emigrantmiljøet i Norge. Jeg kommet over disse under gjennomgåelsen av det øvrige materialet.

2.2. AVISER

Til avismaterialet regner jeg også U.S.A. Biografiske Tidsskrift. Jeg gikk gjennom norske aviser for å få et inntrykk av den norske opinionens holdning til de kvite russiske flyktingene, og tok først for meg Aftenposten og Social-Demokraten. Disse to avisene var organer for svært forskjellig politisk ideologi, og jeg antok derfor at de tilsammen ville gi et godt bilde av de holdningene en kunne finne i den norske opinionen. Jeg lot det være med årgangene 1918-21 fordi jeg gikk ut fra at de kvite russiske flyktingene etter denne tida ikke var så interessant nyhetsstoff. forskjellige personer. Dessuten var jeg med et referat veilederen min, Jens Petter Nilsen. Både i Aftenposten, i Social-Demokraten og i det øvrige kilde-materialet ble det ofte referert til artikler i andre aviser. Dersom jeg mente at artikkelen ville være av interesse for hovedoppgava mi, fant jeg fram til den. Flere av artiklene jeg på denne måten kom over i Tidens Tegn, syntes jeg var svært interessante. Derfor gikk jeg systematisk gjennom årgangene 1918-21 av denne avisa. Dessuten gikk jeg gjennom årgangene 1919 og 1920 av Verdens Gang etter å ha funnet ut at denne avisa på dette tidspunktet hadde en russisk emigrant, Vladimir Grossmann, som fast skribent.

Etter å ha fått et inntrykk av hvor i Norge en særlig kom i berøring med de russiske flyktingene, og på hvilket tidspunkt det skjedde på de forskjellige stedene, gikk jeg gjennom noen lokalaviser for kortere eller lengre perioder. Kildeoversikten viser hvilke lokalaviser det her er snakk om.

Jens Petter Nielsen viste meg til de artiklene i den russiske emigrantavisa Poslednie Novosti (De siste nyheter) han mente var av interesse for meg. Denne avisa kom ut i Paris, og var organ for venstrefløyen av kadettpartiet. I de tilfellene jeg har referert til artikler i andre utenlandske aviser, har jeg kommet over disse under gjennomgåelsen av det øvrige materialet.

Til avismaterialet regner jeg også UB's biografiske katalog, som inneholder utklipp fra personaliaspalter i norske aviser.

2.3. DET MUNTlige KILDEmaterIaLET

2.3.1. Presentasjon

Til det muntlige kildematerialet regner jeg intervju eller samtaler jeg har hatt med 31 forskjellige personer. Dessuten tar jeg med et referat veilederen min, Jens Petter Nielsen, ga meg av et intervju han hadde hatt med en gammel russer i Alta.

Noen av informantene ville ikke ha navnet sitt i oppgava i det det heile tatt. Andre ville ikke ha navnet sitt i forbindelse med forskjellige emner som ble tatt opp. Jeg valgte derfor å la alle informantene være anonyme. Eksamenskommissjonen får ei liste med navna på informantene. Her er de nummererte. Ved kildehenvisning til det muntlige materialet benytter jeg meg i framstillinga av disse numra.

Av de 31 informantene var 20 kvite russiske emigranter, 4 etterkommere etter kvite russiske emigranter, 1 datter til en revolusjonær flyktning som flykta fra Tsar-Russland like før første verdenskrig, og 1 kvinne som voks opp i en norsk familie i Nord-Russland. De øvrige 5 informantene hadde på forskjellige måter hatt tilknytning til russiske emigranter i Norge.

2.3.2. Innsamling

Innsamlinga av det muntlige materialet starta så snart jeg hadde fått et visst innblikk i det emnet undersøkelsen skulle omfatte. Den foregikk så parallelt med innsamlinga og bearbeidinga av det skriftlige materialet.

I de fleste tilfellene skrev jeg først et brev til de personene jeg ønskte å intervju. Jeg antok at et brev ville virke mindre påtrengende enn en telefon. I brevet forklarte jeg hvem jeg var, og hvorfor jeg var interessert i et intervju eller en samtale. I de tilfellene jeg hadde en person som vedkommende kjente å referere til, betrakta jeg det som en stor fordel. Så godt som to tredjedeler av de personene jeg kontakta, sa seg villige til å møte meg.

Dersom informanten sjøl var russisk emigrant, fant jeg det mest fruktbart å la det foregå som livsløpsintervju. Et livsløpsintervju vil si at livet til informanten er rammen om intervjuet. Det er denne intervjuemetoden som etter hvert er blitt dominerende innenfor det som blir kalt muntlig historie. Jeg er sjøl ikke i tvil om at jeg fikk mye mer ut av intervjuet med de russiske emigrantene på denne måten enn om jeg hadde benytta meg av en mer strukturert intervjuform. Denne metoden gjorde meg lettere oppmerksom på nye problemstillinger. Ved å la informanten fortelle fritt opplevde jeg også å få svar på spørsmål jeg ikke hadde fått svar på ved å stille konkrete

spørsmål. Her gjorde jeg de samme erfaringene som andre som har beskjeftiga seg med intervju, også har gjort. Sjel om informanten fikk fortelle fritt, passa jeg på at det var noen opplysninger som kom med. Slike opplysninger var f.eks. hvor i Russland informanten kom fra, informantens familiebakgrunn, informantens utdanning og yrke både i Russland og i Norge, og hvordan han kom til Norge.

I intervju med etterkommere til russiske emigranter dreidde det seg mest om foreldrene (eventuelt besteforeldrene), etter- som jeg har begrensa meg til førstegenerasjonen av russere i Norge. Men også her var det snakk om et forholdsvis løst intervju, hvor informanten fikk fortelle nokså fritt. Det samme gjaldt for intervju med personer som på forskjellige måter hadde kunnskaper om russiske emigranter i Norge.

Jeg hadde først tenkt jeg skulle ta opp intervjuer med de russiske emigrantene på bånd. Men mange av dem viste stor uvilje mot dette, og jeg synes ikke jeg hadde rett til å legge press på dem. Jeg var også redd for å skremme dem vekk på denne måten. Jeg fikk derfor bare 5 intervju på bånd. I de andre tilfellene gjorde jeg notater under intervjuet. Disse reinskrev jeg så fort jeg kunne.

2.3.3. Vurdering

Jeg hadde i liten grad høve til å velge ut informantene. Jeg prøvde stort sett å intervju dem jeg mente kunne bidra med interessant stoff, og som det av praktiske grunner var mulig å gjennomføre et intervju med. Av de 20 russiske emigrantene var 15 bosatt i Oslo eller Oslo-området, 2 i Kristiansand, 1 på Raufoss, 1 på Stjørdal og 1 i Alta. De to som bodde i Kristiansand (et ektepar), hadde nylig flytta dit, og hadde tidligere bodd i lengre tid både i Oslo og Trondheim. Informanten på Raufoss kom til Norge som to-årig, og vokste opp på Lillehammer. (Denne informanten fikk jeg kjennskap til

ved å henvende meg til avisa Gudbrandsdølen på Lillehammer.) Informanten på Stjørdal hadde bodd på dette stedet siden han kom til Norge i 1920. Informanten i Alta har jeg ikke sjøl intervjuet. Det er intervjuet med han, jeg har fått referert av veileder. Denne russeren hadde bodd på forskjellige steder i Finnmark. Av de øvrige 11 informantene var bare 1 ikke bodd i Oslo. Denne ene var fra Notodden, og kjente flere kvite russere som hadde bodd der. Rett nok kommer jeg i kap. 4.2. fram til at godt over halvparten av de russiske emigrantene i Norge bodde i Oslo eller Oslo-området. Likevel er det muntlige materialet for Oslo-sentrert.

Av naturlige grunner fikk jeg bare intervjuet kvite russere som var forholdsvis unge da de flykta. Den eldste var da 25 år og den yngste bare 2 år. De fleste var i tenåra da de forlot Russland. Dette gjør sjølsagt at informantene ikke er representative for den gruppa undersøkelsen omfatter. Jeg har vært avhengig av stoff fra andre personer når det gjelder de russerne som var eldre da de ble flyktninger.

Et interessant spørsmål er sjølsagt om de som ikke ønsket å la seg intervjuet, skilte seg ut fra dem som lot seg intervjuet. Det ville imidlertid bare bli spekulasjoner å gå nærmere inn på dette.

Jeg vil ikke komme med noen nærmere drøfting av påliteligheten av vitneverdien i det muntlige materialet. Bruken av muntlige kilder i historieforskninga har vært diskutert mye i de seinere åra, og det ser ut til å være vanlig anerkjent at denne kilde-typen bør underkastes vanlig historisk kildekritikk.

Møtet med informantene har vært ei viktig inspirasjonskilde for arbeidet med denne hovedoppgava. De kvite russiske flyktningene har blitt levende mennesker for meg, og det har gjort arbeidet så mye mer interessant.

2.4. KILDEMATERIALE I PRIVAT EIE

Enkelte av informantene bidro også med skriftlig materiale. Til dette materialet hører en av de mest verdifulle kildene for denne hovedoppgava. Jeg nevnte at jeg hverken i arkivet til Centralpasskontoret eller i arkivet til justisdepartementets politikontor kunne finne noen liste over flyktingene på isbryteren "Kuz'ma Minin" eller over de av dem som ble internert på Værnesmoen og Jørstadmoen. Også i arkivet til utenriksdepartementet lette jeg forgjeves etter slike lister. Jeg ble derfor ubeskrivelig glad da informant 5 viste meg ei liste over de russiske flyktingene som var internert på Værnesmoen 20. mars 1920. Denne lista har navn på 563 voksne og barn. De voksne er oppført med fullt navn, dvs. fornavn, farsnavn og familienavn, tittel (čín) og hvor de ønskte å dra etter oppholdet på Værnesmoen. Barna er oppført med fornavn og alder ved siden av mora eller faren. Seinere i framstillinga vil jeg vise hvordan dette materialet er brukt i hovedoppgava, og lista vil bli omtalt som lista fra Værnesmoen. Her nevner jeg bare at ifølge avtale med informant 5 oppgir jeg ikke navn fra denne lista.

2.5. LITTERATUR

Ved kildehenvisning til litteratur bruker jeg i framstillinga vanligvis bare etternavnet på forfatteren og årstallet for utgivelsen. Men litteraturoversikten gir fullstendige opplysninger både over den litteraturen det er henvist til, og over den litteraturen som ellers har vært av nytte for arbeidet med hovedoppgava.

Av denne litteraturen finner jeg det her nødvendig bare å omtale artikkelen "Bor'ba za vozroždenie Rossii v severnoj oblasti" (Kampen for Russlands gjenfødelse i nordområdet) av general S. C. Dobrovol'skij. Artikkelen er å finne i

bind II av Archiv russkoj revoljucii (Det russiske revolusjonsarkiv), som kom ut i Berlin i 1921. Denne boka fikk jeg også låne av informant 5.

General Dobrovol'skij kom til Nord-Russland fra Finland i begynnelsen av 1919 for å overta ledelsen ved militærdomstolen i Arkhangelsk, og artikkelen hans gir ei interessant skildring av forholda her under borgerkrigen. I kap. 3.2. behandler jeg spesielt borgerkrigstida i Nord-Russland. Dobrovol'skij er her ei viktig kilde, særlig fordi det ellers er dårlig med litteratur om borgerkrigen i denne delen av Russland.

Dobrovol'skijs artikkel ender med flukta på isbryteren "Kuz'ma Minin" fra Arkhangelsk til Norge. Dobrovol'skij var sjøl med på denne flukta. Han forlot "Kuz'ma Minin" i Tromsø for å dra til familien, som på forhånd var brakt i sikkerhet i Finland.¹⁾ I kap. 6.1. skildrer jeg flukta på isbryteren, og Dobrovol'skij er her det viktigste kildematerialet.

1) Om Dobrovol'skijs videre skjebne, se slutten av kap. 6.6.

KAPITTEL 3

BAKGRUNNEN FOR DEN KVITE RUSSISKE EMIGRASJONEN

3.1. OKTOBERREVOLUSJONEN OG DE KVITES NEDERLAG I BORGERKRIGEN

I mars 1917 falt tsardømmet i Russland, og den provisoriske regjeringa ble danna med kadetten fyrst G. E. Lvov som statsminister. Det eneste sosialistiske regjeringsmedlemmet var i begynnelsen A. F. Kerenskij. Han tilhørte høyrefløyen av det sosialrevolusjonære partiet. Etter hvert ble flere av de borgerlige pressa ut til fordel for sosialistiske regjeringsmedlemmer. I juli erstatta Kerenskij fyrst Lvov som statsminister. Bolsjevikene holdt seg heile tida utenfor alt regjeringssamarbeid, og dro nytte av den misnøyen som etter hvert spredte seg i det russiske folket. Utover sommeren og høsten 1917 steg den støtta de hadde i befolkningen. I begynnelsen av november gjennomførte de en vellykka oppstand mot den provisoriske regjeringa, og overtok regjeringsmakta.

Store deler av det russiske samfunnet kunne ikke godta oktoberrevolusjonen, og ønskte å frata bolsjevikene makta. Flere framstående offiserer flykta til Don-området. Her oppretta de Den frivillige armé, og starta den militære kampen mot bolsjevikene. Også i andre deler av Russland ble det bygd opp kvite militære styrker. I de områdene som ble besatt av de kvite, ble det danna lokale regjeringer. Utenlandske stater, f.eks. England, Frankrike, Tyskland, USA og Japan, intervenerte, og ga støtte til dem som kjempa mot bolsjevikene. Det var ikke rart at samtida tvilte på at de røde kunne greie seg mot ei slik overmakt.

Den antibolsjevikiske bevegelsen var langt fra noen homogen bevegelse. Her var lojale monarkister, og her var revolusjonære som hadde vært blant de ledende i kampen for å styrte tsardømmet. De sosialrevolusjonære var blant de sistnevnte. De kjempa ofte aktivt mot bolsjevikene, men hadde samtidig store problem med å samarbeide med de kvite. Det var også

store motsetninger mellom de utenlandske intervensjonistene og deres russiske allierte og mellom de forskjellige intervensjonsmaktene. De sistnevnte hadde spesielle nasjonale interesser å ta vare på.

De kvite storrussiske bestrebelsene kom ofte i konflikt med uavhengighetsbestrebelsene til minoritetene og til randstatene. Bolsjevikenes forhold til denne problematikken var noe enklere, ettersom de aldri snakka om å gjenopprette Det russiske imperium. De skulle opprette en føderasjon av sovjetrepublikker.

Bolsjevikenes sto sterkere enn motstanderne på det ideologiske området. De hadde en enhetlig ideologi som uten tvil appellerte til store deler av det russiske folket. Den vanlige russer, som var bonde, ville ikke ha tsarens Russland tilbake. Han hadde oppnådd noe med revolusjonen. I valget mellom bolsjevikenes og de kvite følte han som regel at det var tryggest å satse på bolsjevikenes.

På det moralske og på det nasjonale planet skada den utenlandske militære hjelpa de russiske antibolsjevikenes. Bolsjevikenes kunne i motsetning til motstanderne stå fram som uavhengige russiske patrioter som forsvarte fedrelandet mot utenlandske intervensjonister.

De røde administrerte områdene sine bedre enn de kvite, trass i at de kvite skulle ha ekspertisen på dette området. Det samme kan sies om organiseringa av den røde hær sammenligna med organiseringa av den kvite. De kvite hadde altfor mange offiserer som skulle ha et ord med i laget, mens det var problem med rekrutteringa av vanlige soldater. En av årsakene til dette var at de kvite områdene ofte var befolka av nasjonale minoriteter. En annen var at den vanlige russer i svært liten grad ønskte å støtte aktivt opp om den kvite bevegelsen.

Militært hadde bolsjevikene en betydelig fordel av at de klarte å holde fast ved makta i det sentrale Russland. De kvite måtte bygge opp de militære basene mot bolsjevikene i randområdene, hvor de ofte samtidig måtte bekjempe de nasjonale minoritetene. Det ble heller aldri oppretta skikkelige forbindelseslinjer mellom de forskjellige kvite områdene. General Denikin i sør, admiral Kolčak i Sibir, generalene Judenič og Bermondts i Baltikum og general Miller i nord klarte aldri å samordne angrepa mot bolsjevikene.

Den kvite emigrasjonen ut av Russland var nær knytta til utviklinga i borgerkrigen. De største flyktningestrømmene kom fra områder som var i ferd med å bli tatt over av de røde. For manges vedkommende kan en snakke om ei flukt fra Russland i to etapper. Først flykta de fra områdene som var besatt av bolsjevikene, til de områdene som var besatt av de kvite. Da de kvite mista disse områdene, flykta de til utlandet. Mange, det gjaldt først og fremst de som deltok aktivt i borgerkrigen, måtte en omveg om utlandet før de kom seg til de kvite områdene. Det var f.eks. tilfellet med mange av offiserene som deltok i borgerkrigen i Nord-Russland.

Den største flyktningestrømmen ut av Russland gikk vestover fra de vestlige og sørvestlige områdene. Bakgrunnen var det tyske nederlaget i november 1918 og bolsjevikenes framrykking vestover. De fleste av disse flyktningene slo seg ned i Tyskland, Polen eller i de baltiske statene.

Da Kolčak hadde lidd nederlag i Sibir omkring årsskiftet 1919/20, gikk en strøm av flyktninger østover fra Volgaområdet og fra Sibir. Mange av disse hadde opprinnelig flykta fra Sentral-Russland. De fleste havna i Kina.

Etter Denikins sammenbrudd i mars 1920 og Vrangels sammenbrudd i november 1920 gikk flyktningestrømmen sørover fra Sør-Russland til Tyrkia og Grekenland. De fleste ble seinere overført til Balkan-statene.

I februar 1920 ga general Miller opp overfor de røde i nord. Han flykta da sammen med bortimot 1000 andre russere, for det meste offiserer og deres nærmeste, fra Arkhangelsk på isbryteren "Kuz'ma Minin". Denne flukta betydde lite for den totale emigrasjonen, men den er viktig for denne undersøkelsen fordi den gikk til Norge.

3.2. BORGERKRIGEN I NORD-RUSSLAND

Formålet med å ta for seg borgerkrigen i et bestemt område er å konkretisere noen av de svakhetene ved den kvite bevegelsen som jeg nevnte ovenfor. En stor del av de kvite russiske emigrantene i Norge kom hit fra nordområdet. Derfor valgte jeg borgerkrigen i Nord-Russland.

3.2.1. Kort oversikt over den politiske utviklinga fra oktober-revolusjonen til det kvite nederlaget

Etter oktoberrevolusjonen kom bolsjevikene til makta i nordområdet gjennom de lokale sovjetene. I første omgang greidde de ikke holde på denne makta. Antibolsjevikene hadde her god hjelp av de allierte. Den opprinnelige grunnen til at de intervenerte i Nord-Russland, var krigen i Tyskland. Etter fredsslutningen med Tyskland fortsatte likevel de allierte for ei stund å kjempe på de kvites side i den russiske borgerkrigen.

De første allierte styrkene i nord kom til Murmansk. De alliertes ankomst førte ikke her til at sovjetmakta automatisk ble tilintetgjort. Det skjedde først da den provisoriske nordrussiske regjeringa ble danna i Arkhangelsk 2. august 1918. Denne regjeringsdannelsen fulgte etter at antibolsjevikene i Arkhangelsk hadde benytta landsettinga av allierte tropper til å gjøre opprør mot bolsjevikmakta.

Konflikten mellom sosialistene og de borgerlige gjorde det vanskelig å danne ei stabil og handlekraftig regjering, og det var flere regjeringer på den tida de kvite hadde nordområdet. I tillegg var det til stadighet personutskiftninger. Regjeringsendringene kjennetegnes først og fremst ved at de sosialrevolusjonære går ut og inn av regjeringa.

Den første provisoriske nordrussiske regjeringa var ei regjering av bare sosialister. Regjeringssjef var folkesosialisten¹ N. V. Čajkovskij. De øvrige regjeringsmedlemmene var sosialrevolusjonære.

Den kvite bevegelsen så seg dårlig tjent med ei slik regjering. 6. september gjennomførte de mest framstående offiserene et militærkupp. Lederen var kaptein Čaplin. Čajkovskij og regjeringa hans ble arrestert og sperra inne på øya Solovetsk i Kvitsjøen. De allierte kunne ikke finne seg i dette, og grep inn. Regjeringsmedlemmene ble satt fri, og det kom til et slags kompromiss. Čajkovskij ble sjef for ei heilt ny regjering, hvor han og hans partikollega M. M. Fedorov var de eneste sosialistene. Seinere kom også folkesosialisten V. I. Ignat'ev til.²⁾

De sosialrevolusjonære kom nå i opposisjon til regjeringa, og noen av de forhenværende regjeringsmedlemmene var med på å organisere bondeopprør.³⁾

I januar 1919 dro Čajkovskij til Paris. Her ble han medlem av den russiske politiske delegasjonen, som var et forsøk på å opprette ei russisk emigrantregjering. Čajkovskij var fortsatt den offisielle regjeringssjefen for nordområdet, men kadetten P. Ju. Zubov overtok i praksis denne stillingen.

-
- 1) Folkesosialistene var ei avskalling til høyre av det sosialrevolusjonære partiet. De tok avstand fra de sosialrevolusjonæres bruk av terror.
 - 2) Om militærkuppet 6. september 1918, se Dobrovolskij 1921, ss. 21-22, Ironside 1953, s. 21, Mel'gunov 1929, ss. 78-81.
 - 3) Rimscha 1924, s. 34.

Like etter at de allierte hadde trukket seg tilbake høsten 1919, ble det foretatt betydelige endringer i den provisoriske nordrussiske regjeringa. De mest høyreorienterte gikk ut. Blant dem var S. N. Gorodeckij, som ble værende i Norge ei tid etter flukta fra Arkhangelsk på isbryteren (kap. 6.5.). De sosialrevolusjonære fikk to representanter i regjeringa. I tillegg fikk en to andre nye regjeringsmedlemmer. Disse tilhørte ifølge Dobrovol'skij det politiske sentrum.¹⁾ Den ene av dem var I. V. Bagrinovskij, ei tid leder for bydumaen i Arkhangelsk.²⁾ Bagrinovskij var blant de av flyktningene fra "Kuz'ma Minin" som slo seg ned i Norge for godt.

På mange måter var det en stor fordel at de sosialrevolusjonære var representert i regjeringa. De dominerte zemstvoen, før revolusjonen det viktigste organ for lokalt sjelstyre, og så lenge de var utenfor regjeringa, sto zemstvoen i sterk opposisjon til den politikken som ble ført. Dette skapte store problem. De sosialrevolusjonære som kom inn i regjeringa høsten 1919, Skomorochov og Edovin, kom imidlertid snart i konflikt med de øvrige regjeringsmedlemmene. En viktig årsak til konflikten var uenighet om hvordan en rekke mennesker som satt i fengsel beskyldt for bolsjevisme, skulle behandles. De sosialrevolusjonære var for amnesti for disse. Konflikten førte til at de sosialrevolusjonære forlot regjeringa.³⁾

Like før det endelige nederlaget til de kvite danna general Miller ei heilt ny regjering. Denne regjeringa hadde flere sosialrevolusjonære medlemmer. Blant dem var B. Sokolov, tidligere sekretær for Kerenskij.⁴⁾

Arkhangelsk ble overtatt av bolsjevikene 19. februar 1920. De møtte liten motstand hos lokalbefolkningen. Maktover-

-
- 1) Om regjeringsdannelsen høsten 1919, se Dobrovol'skij 1921, s. 57 og s. 85.
 - 2) Dobrovol'skij 1921, s. 87.
 - 3) Sst, ss. 85-86.
 - 4) Sst, s. 128.

takelsen ble skildra slik av det norske generalkonsulatet i Arkhangelsk i et brev til utenriksdepartementet:

"Omveltningen saavel ved fronten som her i byen gjordes helt og holdent av de stedlige soldater og matroser.

Natten mellom den 18. og 19. februar blev hele Arkhangelsk tilsynelatende 'rød', med undtagelse av de, som i nattens løp hadde indskibet sig paa 'Kusma Minin' og 'Jaroslawna'."1)

To dager seinere, 21. februar, vant også bolsjevikene i Murmansk. Sovjetmakta var dermed gjenoppretta i heile nordområdet. General Miller og den nordrussiske regjeringa unnslapp til Norge på isbryteren "Kuz'ma Minin".

3.2.2. Den allierte intervensjonen

Den allierte intervensjonen spilte i nord ei langt større rolle enn i de andre kvite områdene. De allierte styrkene besto av både briter, franskmenn, kanadiere, amerikanere og italienerne. Britene utgjorde omtrent halvparten. Rimscha skriver at det er fristende å betrakte aksjonen i nord, med unntak av den korte tida etter britenes evakuering, som en britisk okkupasjonskrig.²⁾

Jeg nevnte at den allierte intervensjonen i Nord-Russland opprinnelig var en del av den første verdenskrigen. Det var viktig at den isfrie havna Murmansk ikke kom under tysk kontroll. De allierte hadde også lagre med krigsmateriell i Nord-Russland, og de ville forhindre at dette falt i hendene på fienden. Dessuten hadde de allierte planer om å omdirigere den tsjekkiske legionen til Arkhangelsk. Den tsjekkiske legionen skulle så settes inn i krigen mot Tyskland.³⁾ Den

1) JFK, Russland II, brev av 22. april 1920.

2) Rimscha 1924, s. 33.

3) Den tsjekkiske legionen besto av tsjekkiske krigsfanger. For de tsjekkiske lederne var den et ledd i sjølstendighetsbestrebelsene, ettersom den skulle bli en del av en sjølstendig tsjekkisk hær. Tsjekkerne var avhengig av støtte fra de allierte. Derfor var planen å bruke den tsjekkiske legionen i kampen mot tyskerne. Det ble aldri noe av dette. Derimot kom den tsjekkiske legionen til å bli en viktig faktor i den russiske borgerkrigen.

tyske trusselen i Nord-Russland var reell nok. I Finland hadde en tysk armé på 55 000 mann under general von der Goltz intervenert på de kvites side i den finske borgerkrigen som starta i januar 1918. Nesten like mange finske kvite sto under tysk kommando. En del av disse styrkene pressa seg nordover. Et større antall finske røde slutta seg til de allierte i nord for å bekjempe tyskerne og sine kvite landsmenn. Det ble danna en finsk legion under alliert kommando.¹⁾ Etter våpenstillstanden med Tyskland ble denne et stort problem for de allierte. De frykta at de røde finlendingene skulle flykte over til de russiske bolsjevikene.

Det britiske krigsdepartementet (War Office) utga i 1920 en beretning om den britiske evakuerings fra Nord-Russland, The Evacuation of North Russia 1919. Her nevnes to grunner til at de allierte ikke trakk styrkene sine tilbake i november 1918. Den ene grunnen var at de neppe ville rekke å trekke alle styrkene tilbake før havna i Arkhangelsk fraus til. Den andre grunnen var at de allierte følte de hadde visse forpliktelser overfor de russerne som under heile krigen mot tyskerne hadde vært lojale overfor dem.²⁾ En viktig grunn var sikkert også at de allierte rett og slett var interessert i å bekjempe bolsjevismen i Russland. Ikke uten grunn frykta de den revolusjonære smitten som også var i ferd med å spre seg i mange av de allierte landa.

General Edmund Ironside overtok som øverstkommanderende for de allierte styrkene i Nord-Russland i oktober 1918.³⁾ Han skrev flere år seinere ei bok om det han opplevde her.⁴⁾ I

-
- 1) Dobrovolskij 1921, s. 14, Swettenham 1967, ss. 54-55 og s. 59.
 - 2) Se s. 5 i den beretningen som ble nevnt ovenfor.
 - 3) Ironside hadde denne stillingen til august 1919. Da overtok lord Rawlinson. Ironsides forgjenger var general F. C. Poole.
 - 4) Archangel 1918-1919. London 1953.

denne boka beskylder han gang på gang den kvite ledelsen for udugeligheten, og det kommer fram at forholdet mellom de allierte og de russiske antibolsjevikene var langt fra uproblematisk.

Den russiske generalen S. Dobrovol'skij¹⁾ syntes det var svært forsmedelig at britene skulle ha så stor makt i nordområdet. Han skriver at det skar vondt i hjertet da passet hans ved ankomsten til Russland ble kontrollert av utlendinger, og ikke av russere.²⁾

Dobrovol'skij gir ellers et svært negativt bilde av de allierte i Nord-Russland. Ifølge han fikk russerne ei svært dårlig behandling av britene. Skildringa hans av båtreisa fra Murmansk til Arkhangelsk er et godt eksempel på det. De beste plassene var reservert for de britiske offiserene. Dobrovol'skij og to andre russiske offiserer ble henvist til lasterommet. Her stinka det av forskjellige varer, og her måtte de dele selskap med fanger og sinnssjuke. Det russiske mannskapet hadde ifølge Dobrovol'skij bolsjeviksympatier, og var altså politiske motstandere til de kvite russiske offiserene. Likevel følte mannskapet seg fornærma over den behandlinga britene ga deres landsmenn. Den russiske kapteinen på isbryteren som gikk fra Murmansk til Arkhangelsk, redda de russiske offiserene fra den lite behagelige situasjonen. Like etter avgang fra Murmansk overlot han skipets lasarett til dem. Det var også vanskelig for de russiske offiserene å få seg mat om bord. Britene la beslag på messa mesteparten av tida.³⁾

Det er nokså sannsynlig at Dobrovol'skijs negative holdning til britene er farga av det som seinere skjedde. Mange kvite russere betrakta den allierte tilbaketrekkinga som et forræ-

1) Om Dobrovol'skij, se kap. 2.5.

2) Dobrovol'skij 1921, s. 14.

3) Sst, ss. 16-17.

deri. De fikk et nag til de allierte som ikke fort forsvant. I den forbindelse vil jeg nevne at informant 5 sa at kommunistene i Moskva i dag i alle fall hadde lært at russerne ikke skulle stole på vesten. Om han ellers ikke hadde så mye til overs for kommunistene, så måtte han gi dem rett i dette.

Kampen mot de røde i Nord-Russland viste seg snart å bli langt mer vanskelig enn både de allierte og de kvite russerne først hadde antatt. Det lyktes ikke å oppnå kontakt med Kolčaks styrker i Sibir. Den barske nordrussiske vinteren syntes nærmest uutholdelig for mange av de offiserene og menige som utgjorde de allierte styrkene. De var ikke innstilt på å tilbringe mer enn en vinter under slike forhold. Dessuten var det i de allierte landa en økende motstand mot at en på denne måten blanda seg inn i Russlands indre anliggender. De allierte beslutta derfor å trekke styrkene tilbake i løpet av sommeren og høsten 1919.

Britene følte likevel et visst ansvar overfor de kvite. Winston Churchill¹⁾ skal i forbindelse med tilbaketrekkingsa ha sagt at ansvaret for den vanskelige situasjonen folket var kommet opp i, kvilte "upon the mighty and resplendent nations who had won the war, but left their task unfinished".²⁾

På bakgrunn av dette skulle det være rimelig å anta at britene var svært villige til å ta imot flyktninger fra Nord-Russland. Og ifølge Simpson ble ca. 12 000 russere, for det meste sivile, evakuert på britiske skip etter nederlaget til den provisoriske nordrussiske regjeringa i februar 1920.³⁾

Denne opplysningen stemmer imidlertid dårlig med det øvrige kildematerialet.⁴⁾ Kap. 6 behandler båtflyktningene som kom

-
- 1) Churchill var krigs- og luftfartsminister 1918-21.
 - 2) Swettenham 1967, s. 226.
 - 3) Simpson 1939, s. 78.
 - 4) Riktignok kommer Schaufuss med samme opplysningen som Simpson (Schaufuss 1939, s. 46), men han ser ut til å bygge mesteparten av artikkelen sin på Simpson.

fra Nord-Russland til Norge i februar 1920. Av det materialet jeg bygger på (i første rekke norsk arkivmateriale, norske aviser, intervjumateriale og Dobrovol'skij), får jeg et sterkt inntrykk av at disse i alle fall var den eneste store flyktningegruppa som unnslopp sjevegen etter det kvite nederlaget.¹⁾ I et intervju, gjengitt i Svenska Dagbladet 28. mars 1920, kom general Miller med sterk kritikk av den holdningen de britiske myndighetene hadde vist overfor båtflyktningene fra Nord-Russland. Han hadde nemlig prøvd å overføre en del av dem til Storbritannia. General Miller beskylder britene nærmest for løftebrudd. Høsten 1918 hadde de sagt at de kunne ta imot opp til 10 000 flyktninger fra nordområdet. Den provisoriske nordrussiske regjeringa hadde da ikke tatt imot tilbudet, men ser ut til å ha regna med at tilbudet sto ved lag inntil videre. Det var svært urimelig av general Miller å komme med den kritikken han her gjorde, dersom britene evakuerte 12 000 i februar 1920. Heller ikke Ironside, Rimscha eller Swettenham nevner andre enn dem som unnslopp til Norge.²⁾ Rimscha opplyser også at de kvite i nord hadde for lite tonnasje til disposisjon, og at det derfor bare var militære som ble evakuert.^{3) 4)}

Derimot var det evakuering av sivile i forbindelse med den allierte tilbaketrekkinga høsten 1918. Det var da i alt 6535 sivile som fikk hjelp av de allierte til å komme seg vekk.

-
- 1) En del av det kvite nordrussiske hæren kom seg over grensa til Finland. Ifølge Dobrovol'skij var tallet på disse ca. 1500 (Dobrovol'skij 1921, s. 142).
 - 2) Ironside 1953, s. 187, Rimscha 1924, s. 36, Swettenham 1967, s. 228.
 - 3) Rimscha 1924, s. 50, note 4.
 - 4) Bradley nevner hverken at det ble evakuert flyktninger til Storbritannia eller til Norge. Derimot skriver han at etter nederlaget i nord trakk de kvite seg tilbake "on available ships to other White-held territory" (Bradley 1975, s. 164). Dette er det eneste Bradley skriver om borgerkrigen i nord, og jeg regner med at han har satt seg lite inn i denne. Spørsmålet om enkelte av flyktningene som kom til Norge på "Kuz'ma Minin", seinere dro for å slutte seg til de kvite som fortsatt kjempa, tar jeg opp i kap. 6.6.

De fleste av disse dro til de baltiske statene eller til Sør-Russland. Det opplyses ikke noe om at noen av dem havna i Storbritannia.¹⁾ Bortsett fra det nevnte intervjuet med general Miller sier kildematerialet heller ikke noe om at britene kom med noe tilbud om å ta imot flyktninger fra Nord-Russland høsten 1919. De kom bare med tilbud om hjelp til å evakuere dem derfra. Derimot ivra britene for at Norge skulle ta imot landflyktige nordrussere (se kap. 5.2.). Det kan tyde på at de helst ikke ville at disse skulle komme til Storbritannia.

Også mange utlendinger som var bosatt i Nord-Russland, ville vekk på grunn av den utrygge situasjonen som oppsto da de allierte trakk seg tilbake. De norske myndighetene sendte skipene "Heimdal" og "Midnatsol" for å hente både nordmenn og andre utlendinger.²⁾

De kvite russerne fikk også tilbud om å evakuere de militære styrkene sammen med de allierte. General Miller beslutta imidlertid at de skulle fortsette kampen. For han ville det være forræderi overfor den kvite bevegelsen å gjøre annet. Det kom også tilbud fra de allierte om hjelp til å samle alle de kvite styrkene i Murmansk-området. Det ble hevda at de kvite ikke hadde nok styrker til å forsvare både Arkhangelsk- og Murmansk-området. General Miller avslo også dette.³⁾

1) The Evacuation of North-Russia 1919, s. 17.

2) UD, P2 O 3/18 II.

3) Dobrovol'skij 1921, ss. 47-59, Ironside 1953, ss. 171-72.

3.2.3. Den kvite nordrussiske hæren

Det er viktig å ta for seg den kvite nordrussiske hæren for å vise svakhetene ved den kvite bevegelsen. Rekrutteringa til og oppbygginga av denne hæren er også viktig for denne undersøkelsen med tanke på bakgrunnen til de militære som flykta til Norge i februar 1920.

De politiske uoverensstemmelsene i den antibolsjevikiske bevegelsen viste seg også i synet på hæren. Den første regjeringa til Čajkovskij sørga for å ha militære eksperter som var prega av februarrevolusjonens idéer om at også hæren skulle demokratiseres. Disse ble betrakta med forakt både av tsar-offiserene og av de allierte. De allierte så det som ei viktig oppgave å være med på å bygge opp en effektiv og pålitelig hær for den provisoriske nordrussiske regjeringa. General Ironside gikk derfor inn for at disse militære ekspertene ble utskifta.¹⁾ I november 1918 overtok general V. V. Maruševskij som øverstkommanderende for den kvite nordrussiske hæren. Han ble etterfulgt av general E. K. Miller i februar 1919.

Den militære ledelsen under Čajkovskijs første regjering ville at hæren utelukkende skulle bestå av frivillige. De var prinsipielle motstandere av allmenn mobilisering. Men da denne ledelsen ble skifta ut, ble det på slutten av året 1918 innført allmenn mobilisering. Denne ble gjennomført med skiftende hell. Arbeideravisa Nordlys opplyste 23. juli 1919 at flere russere hadde rømt til Norge for å slippe unna krigstjeneste. Og arkivmaterialet mitt viser i alle fall at det fantes slike tilfeller.

En stor del av de høyere offiserene besto av frivillige som kom til Nord-Russland for å kjempe mot bolsjevikene. De var altså ikke nordrussere. Det var tilfellet både med

1) Ironside 1953, ss. 38-48.

generalene Dobrovol'skij, Maruševskij og Miller. De fleste av disse offiserene hadde deltatt i krigen mot Tyskland eller i borgerkrigen i andre områder av Russland.

De frivillige som kom til Nord-Russland, reiste oftest via Norge. I arkivet til Centralpasskontoret er det fra denne perioden flere søknader fra russere om norsk transittvisum for å komme seg til Nord-Russland. Enkelte hadde familie med. De må ha sett nokså lyst på situasjonen for den provisoriske nordrussiske regjeringa. Så seint som i begynnelsen av 1920 får russere visert pass for å reise via Norge til Arkhangelsk.

Informant 8 var med på flukta på "Kuz'ma Minin" som 15-åring. Han forteller at han våren 1919 dro aleine fra Finland til Nord-Russland. Faren hadde reist noen måneder i forvegen. Mora og søstera var igjen i Finland. Faren hørte til de offiserene som under tsartida hadde vært stasjonert i Finland. I dette tilfellet er det nærliggende å tro at 15-åringen reiste etter faren for å slutte seg til kampen mot de røde. Han deltok imidlertid aldri i krigshandlinger, og nevner ikke noe om slike planer.

Det ble også mobilisert offiserer fra lokalbefolkningen. De mangla ofte den bakgrunnen og den utdannelsen som det var vanlig at offiserer hadde. Derfor hadde de ofte store vanskeligheter med å oppnå den respekt blant soldatene som var nødvendig for å opprettholde disiplin.¹⁾ Som nevnt hadde de kvite generelt for mange offiserer i forhold til menige. Det er naturlig å tolke mobiliseringa av offiserer i nordområdet slik at dette ikke var tilfellet her. Nå var det nok bare snakk om å mobilisere offiserer til de lavere gradene, og som nevnt måtte høyere offiserer i stor grad skaffes utenfra området.

1) Dobrovol'skij 1921, s. 73.

Men det var også lavere offiserer og menige som ikke herte til i nordområdet. Mange av dem hadde deltatt i første verdenskrig, og var blitt tatt til fange av tyskerne. Etter løslatelsen var de så blitt sendt til nordområdet. Disse russerne var ofte mer interessert i å komme tilbake til familiene sine, som de hadde vært borte fra i flere år, enn i å bekjempe bolsjevikene.

Det var også utenlandske frivillige i den kvite nordrussiske hæren. I norske aviser ble det skrevet svært mye om de danske frivillige. Særlig i arbeiderpressa ble det framsatt de verste beskyldningene mot lederen for danskene, kaptein Paludan, og mot måten vervings av de unge danskene hadde foregått på. I januar 1920 ble det utstedt arrestordre på kaptein Paludan av de danske myndighetene.¹⁾ I alt skal det ha vært ca. 300 dansker som ble verva til Nord-Rusland. I kap. 6.4. skildrer jeg det spente forholdet som oppsto mellom de kvite russerne og noen britiske og belgiske frivillige i Tromsø etter flukta fra Nord-Rusland.

Før det ble allmenn mobilisering, ble en del lokale russere verva av de allierte til den såkalte slavisk-britiske legionen. En bataljon av denne legionen besto utelukkende av forhen-
værende rødegardister. Britene hadde gått rundt i fengsla og verva dem. General Ironside hadde få betenkeligheter med dette. Han mente at disse rødegardistene bare var vanlige bønder som var blitt innrulla i Den røde armé. Bataljonen ble kalt Dajerovskij-bataljonen etter bataljonens grunnlegger, kaptein Dyer. I juli 1919 ble det gjort mytterier i denne bataljonen. Tre britiske og fire russiske offiserer ble drept. Det lyktes flere soldater å rømme over til de røde.²⁾

-
- 1) Om dette kan en lese både i arbeiderpressa og den borgerlige pressa.
2) Dobrovolskij 1921, s. 44, Ironside 1952, ss. 157-59, Swettenham 1967, s. 225.

De store folkemassene var i nord som ellers i Russland bønder. Bøndernes holdning til den kvite bevegelsen hadde derfor mest å si. Det forhatte godseiersystemet hadde aldri dominert i Nord-Russland. Det vanlige her hadde vært statsbønder.¹⁾ Statsbøndene arbeidde på gods som tilhørte staten, men besto ellers av svært forskjellige grupper med hensyn til plikter og privilegier.²⁾ Et viktig fellestrekk var at de ikke var livegne. Det var tilfellet med de bøndene som arbeidde på jorda til de private godseierne. Paradoksalt nok var bøndene i de lite fruktbare områdene i nord i en bedre økonomisk stilling enn bøndene i de mer fruktbare områdene. Grunnen var at bøndene i nord hadde bedre anledning til å spe på med forskjellige attåtnæringer.³⁾ Sammenligna med andre deler av Russland var det her en forholdsvis stor prosent isolerte gardsbruk. Landsbyene var også stort sett mindre.⁴⁾

Det skulle være nokså naturlig å tro at det som her er nevnt, skulle skape grunnlag for en mindre revolusjonær stemning blant bøndene i nord enn i andre deler av Russland. Jeg kan ikke uttale meg om dette virkelig var tilfellet. Det jeg kan si er at de nordrussiske bøndernes holdning under borgerkrigen var svært forskjellig, men at heller få ser ut til å ha støtta aktivt opp om den antibolsjevikiske bevegelsen. Det er mulig at bøndernes holdning til borgerkrigen kunne forklares ut fra hva slags bønder de var. Jeg har ikke kildemateriale til å komme nærmere inn på det.

Ironsides skildring av arbeidet med å organisere de nordrussiske bøndene til kamp mot bolsjevikene gir et visst inn-

-
- 1) Blum 1972, s. 477. Ifølge en statistikk gjengitt her var 64,85 % av heile befolkningen i Arkhangelskguvernementet i 1850-åra statsbønder. (Heile Arkhangelskguvernementet kom aldri under den provisoriske nordrussiske regjeringa.)
 - 2) Sst, ss. 475-503.
 - 3) Sst, s. 494.
 - 4) Sst, s. 505.

Det var flere mytteri i den kvite nordrussiske hæren. I juli 1919 var det ett ved Onega-fronten. Soldatene drepte flere offiserer, og overga stillingen til bolsjevikene. Ifølge Dobrovol'skij og Ironside bunna mytteriet først og fremst i misnøye blant de mobiliserte bøndene fordi mobiliseringa trakk arbeidskraft vekk fra jordbruket.¹⁾ Et annet mytteri fant sted ved Dvina-fronten i slutten av april 1919. Sju offiserer ble drept. Ca. 300 av opprørerne kom seg over til de røde.²⁾ Den allierte dominansen førte også til opprør i hæren.³⁾

Det lyktes altså ikke for de kvite å skape en hær de kunne stole på. Mange av offiserene ser ut til å ha levd i stadig frykt for å bli drept av sine egne menn. I den kvite hæren var det for mange som ikke følte noen solidaritet med den kvite bevegelsen.

3.2.4. Folket i Nord-Russland

Som nevnt var det et stort problem for de kvite at områdene deres ofte var befolka av nasjonale minoriteter. Dette gjorde rekrutteringa av soldater vanskelig. Ofte måtte de også bruke mye tid og krefter på å bekjempe disse nasjonale minoritetene. I Nord-Russland var dette problemet redusert til et minimum. Det var bare karelerne som laga visse vanskeligheter.⁴⁾ Ellers var det store flertallet av folket russere. Det skulle derfor være større sjanse for å vinne oppslutning om den nasjonalisme og patriotisme som de kvite sto for. Gjennomgåinga av den nordrussiske hæren viser imidlertid at det også var vanskelig å få det nordrussiske folket til å slutte opp om og være lojale overfor den kvite bevegelsen.

1) Dobrovol'skij 1921, s. 44, Ironside 1952, ss. 161-64.

2) Ironside 1952, s. 126.

3) Sst, s. 46.

4) Swettenham 1967, ss. 202-03.

trykk av holdningen til de nordrussiske bøndene til borgerkrigen.

"In every village I encountered I had a talk with the headman and some of the elders. Curious people they were and very suspicious of a foreigner asking them questions. They were all much confused about the fighting going on. They knew nothing about the Provisional Government in Archangel, and all of them thought that if they came out they were helping the Allies in a private quarrel with the Bolsheviks. Any idea that they were helping themselves was completely absent. I made a note to talk to the Provisional Government and try to get them to send officials out into the area we were occupying to explain what Bolshevik rule would mean to them. The Provisional Government seemed to be out of touch with the people they were governing. I searched everywhere for news of a local leader who might be able to lead a guerilla movement against the Bolsheviks, but without any success. It was curious how no Russian I met had any desire to lead a guerilla movement against the enemy. The peasants of the north were undoubtedly more independent than those of other parts of Russia, and the level of their education was certainly higher. But the Provisional Government was doing nothing to exploit these advantages."1)

Her ser vi at oppfatningen var at det var de allierte som førte krig mot bolsjevikene. Det var heller ikke så merkelig ettersom det i dette tilfellet var en britisk offiser som forsøkte å få bøndene med i kampen. Nå var også den allierte dominansen som før nevnt ekstra stor i området. Dette skulle gi de røde et ekstra ideologisk overtak her. De kvites støtte til okkupantene skulle gjøre det til en lett sak å kompromittere dem i folks øyne. Ironside kritiserer den nordrussiske regjeringa for å drive for liten propaganda for si sak. Dobrovol'skij gjør det samme.²⁾ Det interessante er at de kvite ikke ser ut til å ha forstått hvor viktig det var å ha støtte i massene. De røde var villige til å satse mye mer for å oppnå dette.

Bolsjevikene hadde naturlig nok lettest for å vinne oppslutning blant arbeiderne. Nå var antallet arbeidere ikke

1) Ironside 1953, ss. 66-67.

2) Dobrovol'skij 1921, s. 144.

så stort. Dobrovol'skij oppgir antallet i Arkhangelsk til godt og vel 3000 av en befolkning på 50 000.¹⁾ Nå kan det sikkert diskuteres hvem som var arbeidere. Dobrovol'skij nevner ikke hvilke kriterier han har lagt til grunn. Om arbeiderne var fåtallige, så ser den politiske aktiviteten ut til å ha vært desto større. Dobrovol'skij forteller om et fagforeningsmøte arrangert ved et skipsverft. Her var nesten 1000 arbeidere til stede.²⁾

Prosesen mot fagforeningslederen Bečín ga trolig et godt bilde av den stemningen som rådde blant arbeiderne ved skipsverftene i Arkhangelsk.³⁾ Bečín hadde sammen med noen andre blitt arrestert for å ha oppfordra til kamp mot den provisoriske nordrussiske regjeringa i forbindelse med feiringa av 2-årsdagen for februarrevolusjonen. Han hadde opptrådt både på det ovenfor nevnte fagforeningsmøtet og på et møte arrangert av bydumaen, hvor han også var medlem. På disse møtene hadde han snakka om sovjetmakta som den eneste og naturlige forsvarer av interessene til arbeiderklassen. Den provisoriske nordrussiske regjeringa holdt seg bare ved makta ved hjelp av bajonettene til de oversjøiske gjestene, og han oppfordra til kamp både mot denne regjeringa og mot de allierte. Saka mot Bečín ble ført for militærdomstolen i Arkhangelsk. Dobrovol'skij skriver at denne saka gjorde et djupt inntrykk på han. Den fikk han til å fatte den avgrunn som var mellom arbeidernes klassestandpunkt og de nasjonalpatriotiske kreftene.

I nordområdet var det utallige sagbruk. Arbeiderne her ser også ut til å ha stilt seg avvisende til de kvite russerne og til de allierte. I den siste fasen av borgerkrigen deltok de også aktivt. "Kuz'ma Minin" ble på flukta fra Arkhangelsk

1) Dobrovol'skij 1921, s. 93.

2) Sst, s. 34.

3) Sst, ss. 33-38.

beskutt av matroser og arbeidere da de passerte et sted hvor det var sagbruk på begge sider av elva.¹⁾

Murmansk var på denne tida en heilt ny by. En stor del av befolkningen var arbeidere som hadde flytta dit på grunn av arbeidet med jernbanen. Ikke uventa frambrakte disse forholda en arbeiderbefolkning som var svært åpen for revolusjonær tankegang. Bolsjevikene sto da også meget sterkt her.

Dobrovol'skij kan stå som et eksempel på hvordan de kvite russerne oppfatta forholdet til det nordrussiske folket. Han gir ved flere anledninger uttrykk for at han ble møtt med liten velvilje. Her kan nevnes den mangel på vennlighet som han og de andre kvite offiserene ble møtt med av mannskapet på den russiske båten som skulle føre dem fra Vardø til Murmansk. Mannskapet, som var sjusket kledd, hadde uten tvil bolsjeviksypatier. De så skulende på de kvite offiserene fordi de betrakta dem som fiender av folket.²⁾

Den bolsjevikiske maktøvertakelsen i Arkhangelsk i februar 1920 ble som før nevnt gjennomført av lokale soldater og matroser. Det skulle også være med på å vise at de kvite i Nord-Russland ikke kunne ha hatt de brede laga av folket med seg.

3.2.5. Oppsummering

Jeğ har skrevet om forholda i Nord-Russland under borgerkrigen, og pekt på årsaker til det kvite nederlaget der. Men den viktigste årsaken til dette nederlaget var nok utviklinga i

1) Dobrovol'skij 1921, s. 137.

2) Sst, s. 13.

borgerkrigen generelt. På grunn av denne utviklinga var den nordrussiske regjeringa i begynnelsen av 1920 i en svært ugunstig situasjon. I vest hadde de kvite gitt opp heilt. I øst hadde Kolčak lidd nederlag, og det var her bare i Det fjerne østen at Semjenov fortsatte kampen mot bolsjevikene. I sør var Denikins stilling ytterst kritisk. En følge av dette var uten tvil at de røde kunne sette inn større styrker mot de kvite i nord. Nyheten om den skjebnesvangre utviklinga på de andre frontene må vel også ha svekka kampviljen. Etter at de allierte hadde trukket seg tilbake høsten 1919, var også de kvite overlatt heilt til seg sjøl. Uansett hvor sterk og effektiv den kvite motstanden hadde vært i nord, er det tvilsomt hvor lenge de kvite aleine kunne ha greidd seg mot Sovjet-Russland.

Men svakhetene ved den kvite bevegelsen i nord var for det meste nokså typiske for heile denne bevegelsen. Antibolsjevikene krancla seg imellom. Dette gjorde det vanskelig å yte effektiv motstand mot bolsjevikene. Det var særlig uheldig at de sosialrevolusjonære delvis ble satt utenfor, og delvis satte seg sjøl utenfor den kvite bevegelsen, for de sosialrevolusjonære hadde stor oppslutning i det russiske folket. Svakhetene ved den kvite bevegelsen i nord skulle derfor forklare det kvite nederlaget både i nord og i borgerkrigen generelt.

- 1) Simonsen 1922, s. 3.
- 2) De Lants. Tidskr. 1920, ss. 16-17.
- 3) Kiselevich 1962, ss. 21-23.

3.3. DEN KVITE RUSSISKE EMIGRASJONEN SOM MIGRASJONSTYPE

De kvite russiske emigrantene var flyktninger. I mellomkrigstida var det ingen generell definisjon av dette begrepet. På forskjellige konferanser arrangert av Folkeforbundet vedtok en derfor definisjoner av de forskjellige flyktningegruppene. Definisjonen av en russisk flyktning ble vedtatt på en konferanse i mai 1926. En russisk flyktning var "any person of Russian origin who does not enjoy or who no longer enjoys the protection of the government of the U.S.S.R. and who has not acquired another nationality".¹⁾ Denne definisjonen sier ikke noe om årsaken til at de kvite russerne ble flyktninger.

Sosiologisk litteratur skiller ofte mellom frivillig og ufrivillig migrasjon.²⁾ Sosiologene har vært mest opptatt av den førstnevnte gruppa, mens flyktninger hører heime i den sistnevnte. Kimminich skriver at det i praksis har vist seg umulig å bruke "tvang" som kriterium til å skille flyktninger fra andre migranter. I juridisk litteratur blir da vanligvis heller ikke dette begrepet brukt for å definere flyktninger.³⁾ Det mest korrekte må være å karakterisere den kvite russiske emigrasjonen som ei blanding av tvang og frivillighet. De fleste kunne velge om de ville innordne seg i den nye sovjetstaten eller om de ville forlate landet. Enkelte risikerte forfølgelse og fengsel, ja ofte til og med henrettelse dersom de ble. For dem kan en si at dette valget ikke var særlig reelt. Men dersom en holder seg til en svært streng definisjon av ordet ufrivillig, kan det bare brukes om forviste personer. Det var også eksempel på russiske emigranter som hadde blitt forvist fra heimlandet, men disse var i mindretall.

En kunne kanskje skille flyktningene fra andre migranter ved graden av tvang som var årsaken til at de forlot heimlandet.

1) Simpson 1939, s. 3.

2) Se f.eks. Beijer 1969, ss. 16-17.

3) Kimminich 1962, ss. 21-27.

Kimminich avviser også dette. Hans innvending er at dette ville kreve "eine Ordnung der verschiedenen Arten des Zwangs", som i for stor grad ville være avhengig av ei vurdering av verdier.¹⁾

Simpson skriver at det som skiller flyktninger fra andre migranter er at de har forlatt sitt "former territory because of political events there, not because of economic conditions or because of the economic attractions of another territory".²⁾ Denne definisjonen passer med den jeg bruker av de kvite russiske flyktingene i denne undersøkelsen. De forlot heimatlandet på grunn av oktoberrevolusjonen og de kvites nederlag i borgerkrigen. I kap. 3.1. og kap. 3.2. ga jeg et innblikk i disse politiske begivenhetene. Men denne definisjonen utelukker ei gruppe russiske emigranter som Simpson seinere nevner. Han deler den russiske emigrasjonen inn i forskjellige grupper. De viktigste er den reinte politiske emigrasjonen (som besto av ledende politikere fra tsartida og fra den provisoriske regjeringas tid), den militære emigrasjonen og den sivile emigrasjonen. Til den sistnevnte gruppa hører både politiske flyktninger og "middle-class and peasants element escaping for economic reasons".³⁾ Jeg går ut fra at med de sistnevnte mener Simpson først og fremst de som flykta på grunn av hungersnøden i 1921. En kan kanskje si at denne ikke hadde fått slike katastrofale følger dersom en ikke forut hadde hatt revolusjons- og borgerkrigstida.

Richard Pipes kommer i sin Struve-biografi med en analyse av den russiske emigrasjonen i perioden 1917-22.⁴⁾ Jeg vil til slutt i denne drøftinga av den kvite russiske emigrasjonen som migrasjonstype komme med noen kommentarer til denne analysen,

1) Kimminich 1962, s. 22.

2) Simpson 1939, s. 4.

3) Sst, s. 83.

4) Pipes 1980, ss. 324-25.

Pipes understreker den kvite russiske emigrasjonens sosiale eksklusivitet, og hevder at de kvite russiske emigrantene ikke kan sammenlignes med dem som i moderne europeisk historie hadde flykta på grunn av politisk og religiøs forfølgelse.

"The majority of the Russian exiles risked persecution at home not so much for what they believed (and therefore were, in extremis, able to repudiate) but for what they were, namely members of social groups which the new Russian regime, in its effort to remake man and society, had condemned to destruction."

Han fortsetter så å beskrive den russiske emigrasjonen ut fra denne "majoriteteten", og lar være å nevne de russiske emigrantene som kom fra de lavere sosiale lag, og årsakene til at de havna i emigrasjon. Fordi de russiske emigrantene ifølge Pipes risikerte forfølgelse i heimlandet "for what they were", sammenligner han dem med de jødiske emigrantene fra Nazi-Tyskland.

Jeg har følgende innvending mot dette:

Bakgrunnen for den kvite russiske emigrasjonen var maktkampen mellom bolsjevikene og deres motstandere. Den viktigste grunnen til at de russiske emigrantene risikerte forfølgelse i heimlandet, var den sida de hadde valgt i denne maktkampen. Sosial tilhørighet var viktig fordi det ofte avgjorde dette valget. Dessuten ville nok bolsjevikene ofte uten videre gå ut fra at de som hadde tilhørt de øvre sosiale lag, støtta motstanderne i maktkampen. Men det var russere fra de høyere sosiale lag som støtta de røde, og russere fra de lavere sosiale lag som støtta de kvite.

Bakgrunnen for maktkampen var ulikt syn på hvordan det russiske samfunnet skulle organiseres. Bolsjevikenes samfunnsideologi gikk bl.a. ut på at de privilegerte klassene, som mange av de kvite russiske emigrantene hadde tilhørt, skulle likvideres. De tidligere privilegerte kunne altså ikke overleve som privilegerte. De ideologiske uoverensstemmelsene gjør at den kvite russiske emigrasjonen må karakteriseres som en politisk emigrasjon. Ellers i Pipes' Struve-biografi kommer det fram at politiske uoverensstemmelser med bolsje-

vikene var en viktig grunn til at russerne ble emigranter. Og Struve sjøl betrakta kampen mellom bolsjevikene og anti-bolsjevikene i høyeste grad som en kamp om åndelige verdier. Antibolsjevikene prøvde å forsvare den europeiske kultur mot det "pøbelveldet" bolsjevikene sto for.¹⁾

På bakgrunn av det jeg har skrevet ovenfor, synes jeg sammenligninga med den jødiske emigrasjonen fra Nazi-Tyskland har lite for seg. En jøde hadde ingen mulighet til å unngå nazistenes forfølgelse. En jøde kunne ikke bli ikke-jøde, for nazistene definerte begrepet jøde ut fra rase. Det hjalp altså ikke om han ikke var medlem av det mosaiske trossamfunnet eller om han meldte seg ut av dette.²⁾

Dersom det skal trekkes en parallell med emigrasjonen fra Nazi-Tyskland, må det bli med den politiske emigrasjonen. Disse risikerte forfølgelse i heimlandet fordi de ikke ville rette seg etter de nye makthaverne. Men den politiske emigrasjonen fra Nazi-Tyskland hadde nok en noe annen sosial sammensetning enn den kvite russiske emigrasjonen.

Den franske emigrasjonen under den store franske revolusjonen på slutten av 1700-tallet hadde et sosialt preg som minner om den kvite russiske emigrasjonen. Den hadde også sin bakgrunn i revolusjonsbegivenheter. Pipes avviser likevel ei sammenligning mellom disse to emigrasjonene fordi de fleste franske emigrantene, i motsetning til de russiske, seinere vendte heim. Grunnen til denne forskjellen var at revolusjonen tapte i Frankrike, mens den seira i Russland. Men hverken de kvite russiske eller de franske emigrantene kjente til det endelige utfallet av revolusjonen da de forlot heimlandet. En nokså stor del av de kvite russerne trodde uten tvil at de en gang kunne vende tilbake til et Russland styrt av ikke-bolsjevikere.

-
- 1) Se f.eks. hans artikler "Bolsjevismen og Rusland" og "Russiske problemer" i Samtiden 1919, ss. 88-97.
 - 2) På denne måten skiller nazistenes jødeforfølgelser seg fra tidligere jødeforfølgelser. Da kunne jødene unngå forfølgelse ved å gi avkall på sin jødiske tro.

KAPITTEL 4

ANTALL OG GEOGRAFISK FORDELING AV DE KVITE RUSSISKE EMIGRANTENE

4.1. DET TOTALE ANTALLET

Kildematerialet viser at det ikke har vært enkelt å komme fram til antallet kvite russiske flyktninger, og at det også har vært oppgitt ulike tall.

På grunnlag av de opplysningene som høykommissariatet for russiske flyktninger har samla inn, antok Nansen at det i 1922 var 1.5 mill. russiske flyktninger i Europa.¹⁾ I tillegg var det også et stort antall i Det fjerne østen. Denne opplysningen lar seg kombinere med det tallet på kvite russiske emigranter Lenin oppga på den Den kommunistiske internasjonales 3. kongress, nemlig et samla tall på 1.5 eller 2 mill.²⁾

Men Rimscha kom i Der russische Bürgerkrieg und die russische Emigration 1917 - 1921, som kom ut i 1924, fram til et tall på bortimot 3 mill. russiske flyktninger i alt ved hjelp av opplysninger gitt av Det amerikanske Røde Kors om antallet russiske flyktninger som ble understøtta av denne organisasjonen.³⁾ Rimscha fant fort ut at dette tallet måtte være for stort, og i forordet til Russland jenseits der Grenzen 1921 - 1926, utkommet i 1927, skrev han at en maksimalt kunne regne med 2 mill.⁴⁾ Her ga også Rimscha et eksempel på hvor vanskelig det var å beregne antallet russere som var blitt flyktninger: Det internasjonale arbeidsbyrået hadde sendt en forespørsel til 44 regjeringer om antallet russiske flyktninger i landa deres. Bare 22 av regjeringene svarte. Av disse kunne så betydningsfulle land for den russiske emigrasjonen som

1) UD, P2 0 3/18 IV, General Report on the work accomplished up to March 15th, 1922, by dr. Fridtjof Nansen, High Commissioner of the League.

2) Škarenkov 1981, s. 3.

3) Rimscha 1924, s. 51.

4) Rimscha 1927, s. X.

Tyskland og Frankrike ikke oppgi noe tall. Andre land antyda et tall, men presiserte at de ikke en gang kunne gå god for at disse talla var tilnærma korrekte. Norge var blant de sistnevnte landa, men Rimscha oppga ikke tallet som den norske regjeringa antyda.

I 1926 ble det i forbindelse med konferansen som skulle holdes i Genève om de russiske flyktningene (se kap. 8.3.2.) sendt et spørreskjema til en rekke land. Et av spørsmåla gikk på antallet russiske flyktninger i de respektive landa. Flere land var igjen ikke i stand til å gi noe svar på dette. Tyskland var også denne gangen blant disse. Det er interessant å merke seg at Norge ikke oppga noe tall, men bare opplyste at antallet russiske flyktninger var lite. Sverige oppga at de hadde 1000, og Danmark at de hadde 300 russiske flyktninger.¹⁾

I The Refugee Problem, som kom ut i 1939, anslo Simpson tallet på russiske emigranter til ca. 1 mill.²⁾ Han skrev også her at kritiske undersøkelser hadde vist at det ble oppgitt for store tall på antallet russiske emigranter den første tida etter borgerkrigen.³⁾ Det ser ut til at de som seinere har beskjeftiga seg med den russiske emigrasjonen, mener at Simpson var noe for beskjedent. Volkmann skrev i 1966 i Die Russische Emigration in Deutschland 1919-1929 at 2 mill. russere gikk i eksil på grunn av bolsjevikenes maktovertakelse. Men det mest vanlige i dag er å oppgi tallet 1.5 mill. på de russere som ble flyktninger på grunn av oktoberrevolusjonen og utfallet av borgerkrigen. Dette tallet finner en i de fleste oppslagsverk, bl.a. i Encyclopædia Britannica og i Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon.³⁾

1) JPK, R.fl. IV.

2) Simpson 1939, s. 62.

3) Sst, s. 81.

4) I Aschehoug og Gyldendals Store Norske Leksikon finner en 1.5 mill. under oppslagsordet "flyktningeproblemet". Under "Nansen, Fridtjof" står det 2 mill.

Det var mange grunner til at det var vanskelig å beregne antallet på de kvite russerne i emigrasjon.

De første åra i emigrasjon flytta ofte russerne fra land til land. Simpson mente at her var noe av forklaringa på at enda kom fram til for store tall på de russiske emigrantene. Opptellinga foregikk ikke samtidig i de forskjellige lands, og det kunne forekomme at enkelte ble telt to ganger.¹⁾ Simpson sier ikke noe om at det også kunne føre til at enkelte russere ikke ble telt i det heile tatt.

Ofte ser det ut til å ha vært en del usikkerheter om hvem som egentlig var russiske flyktninger. Skulle en f.eks. ta med flyktninger fra områder som før hadde tilhørt det russiske tsarriket, men som etter oktoberrevolusjonen hadde blitt sjølvestendige stater. På en konferanse i mai 1926 ble, som før nevnt, følgende definisjon av en russisk flyktning vedtatt: "any person of Russian origin who does not enjoy or who no longer enjoys the protection of the government of the U.S.S.R. and who has not acquired another nationality."²⁾

Statistikker over kvite russiske flyktninger inkluderte altså ikke de kvite russiske emigrantene som hadde fått statsborgerskap i et annet land. Det er vanskelig å si når dette virkelig begynner å gjøre utslag på statistikken, men ca. 1930 må en regne med at et ikke ubetydelig antall kvite russiske emigranter var blitt borgere av det landet de hadde slått seg ned i.

Men en finner uoverensstemmelser mellom forskjellige opptellinger av kvite russiske flyktninger som vanskelig lar seg forklare. En underkomité til en konsultativ komité av privatorganisasjoner knytta til høykommissærens kontor foretok i januar 1930 ei opptelling av de russiske flyktningene i Europa. Den kom fram til tallet 495 427. De forskjellige europeiske

1) Simpson 1939, s. 81.

2) Sst, s. 3.

regjeringene oppga i 1929 tall til høykommissariatet som ville gi et samla tall på 828 946.¹⁾ Det virker ikke rimelig å forklare denne store forskjellen med at en så stor del av flyktningene hadde blitt naturalisert i løpet av så kort tid. De aller fleste russerne skulle også på denne tida ha slått seg til ro i et land.²⁾

Som jeg vil komme tilbake til (kap. 8.3.4.), var det et mindretall av de russiske emigrantene som dro tilbake til Russland. Tallet på disse skulle ikke være av en slik størrelse at det kunne bidra til store uoverensstemmelser i antallet kvite russiske emigranter.

4.2. ANTALLET I NORGE

Som vist ovenfor var det vanskelig å komme fram til det totale antallet kvite russiske emigranter. Det har ikke vært enklere å komme fram til et tall på de av disse som slo seg ned i Norge. Kildematerialet har vært uoversiktlig, uklart og de ulike kildene har vært vanskelige å sammenligne. Det tallet jeg kommer fram til, må ikke tas for noe annet enn det det er: Et ikke urimelig tall på de kvite russiske emigrantene som kom til Norge og slo seg til her for godt.

Alexander Smirnoff ble i 1928 i et avisintervju stilt spørsmålet hvor mange russiske emigranter det da var her i landet.³⁾ Han var da sekretær for Russiske emigranternes forening i Norge.⁴⁾ Smirnoff svarte: "Det vet vi ikke. Men jeg anslår det til å være omkring 250." Han sier ikke hva han bygger anslaget på, og tallet ligger under det jeg kommer fram til.

1) Simpson 1939, s. 109.

2) Simpson skriver at i 1924 hadde de fleste russiske emigrantene slått seg til ro (Simpson 1939, s. 109).

3) Jeg fikk avisutklippet av informant 24. Her gikk det ikke fram i hvilken avis eller på hvilken dato intervjuet sto.

4) Om Russiske emigranternes forening i Norge, se kap. 12.1.

Jeg vil dele det kildematerialet jeg har benyttet meg av, i tre grupper.

Til første gruppe hører forskjellige tall og statistikker i bøker som behandler den russiske emigrasjonen generelt, altså den typen materiale som jeg delvis allerede har kommentert. Her er det store uoverensstemmelser mellom de tall som blir oppgitt.

Ifølge Det amerikanske Røde Kors var det i november 1920 1000 russiske flyktninger i Norge som ble understøttet av denne organisasjonen. Rimscha mente at 80 % av de russiske flyktningene ble understøttet av Det amerikanske Røde Kors.¹⁾ Dersom også dette gjaldt for Norge, skulle en få 1250 russiske flyktninger her i landet i november 1920. Som før nevnt kom Rimscha seinere fram til at de tall som Det amerikanske Røde Kors oppga her, må ha vært for store. Nå er det likevel rimelig å anta at det på slutten av året 1920 var ekstra mange russiske flyktninger i Norge. Det var på slutten av borgerkrigen, og Norge var et transittland for mange flyktninger. Jeg kommer tilbake til dette i mine kommentarer til tallet på russerne i oppgavene over fremmede lands statsborgere fra folketellinga i 1920.

En statistikk over russiske flyktninger i forskjellige land, bygd på studier av de russiske arkiva i Praha, viser et samla tall for Norge og Sverige på mellom 1000 og 1500 i januar 1922.²⁾ Ellers er det for Sverige aleine antyda til å ligge på ca. 1000 gjennom heile mellomkrigstida. Det skulle gi maksimalt 500 russiske flyktninger i Norge i januar 1922. For 1936-37 anslo Nansenkontoret det samla antallet for Norge og Sverige til 2500. Dette stemmer dårlig med det Simpson skriver et annet sted: "At no time have there been in Scandinavian countries - [...] - any large number of Russian refugees, though the Nansen Report in 1928 stated that there were still 1000 in Sweden."³⁾

1) Rimscha 1924, ss. 50-51.

2) Simpson 1939, s. 82.

3) Sst, 355.

Jeg nevnte at en underkomité til en konsultativ komité av privatorganisasjoner knytta til høykommissariatet for flyktninger i januar 1930 foretok ei opptelling av russiske flyktninger. Her er tallet for Norge oppgitt til 170. I en statistikk som ble utarbeidd på grunnlag av de før nevnte opplysninger gitt av de europeiske regjeringene i 1929, står det bare "very few" under Norge. De talla denne statistikken oppgir lå gjennomsnittlig atskillig over talla fra opptellinga i 1930. Det er derfor ikke usannsynlig at 170 russiske flyktninger i Norge i 1930 likevel er noe for lavt. I tillegg kommer at en del av de kvite russiske flyktningene på denne tida er blitt naturalisert. Dette kommer jeg tilbake til. I en statistikk hos P. E. Kovalevskij finner en også tallet 170 russiske flyktninger i Norge i 1930.¹⁾ Bare med noen få unntak stemmer de øvrige talla som oppgis i denne statistikken, også med de talla som den nevnte underkomitéen kom fram til. Jeg går derfor ut fra at Kovalevskij delvis har benytta denne opptellinga som kilde.

En annen kildetype er forskjellige skriv fra norske myndigheter. De myndighetene det her er snakk om er Centralpasskontoret og justisdepartementet. Jeg går ut fra at de talla som her blir oppgitt, er tall på de russiske flyktningene som har meldt seg for disse myndighetene. Det er derfor all grunn til å tro at disse ikke er for store.

I et brev fra justisdepartementet til utenriksdepartementet 27. januar 1919 står det at etter 1. april 1917 er det kommet 224 russere til landet, og at det antas at disse er flyktninger.²⁾ Men langt nær størstedelen av de russiske flyktningene hadde på dette tidspunktet kommet til Norge, og en stor del av dem som da var her, forlot seinere landet. Derfor sier ikke dette så mye om det jeg vil fram til.

1) Kovalevskij 1971.

2) UD, P2 O 3/18 I.

Dessverre går det ti år før jeg igjen i denne typen kilde-
materiale finner noe tall på russiske flyktninger her i landet.
I et brev fra Centralpasskontoret til justisdepartementet i
juni 1929 oppgis da ca. 100,¹⁾ det samme i et brev fra Central-
passkontoret til justisdepartementet 14. april 1931.²⁾ I det
sistnevnte brevet presiseres det at det er snakk om russere
som ikke er blitt norske statsborgere. I et brev fra Central-
passkontoret 10. juni 1936 sies det at antallet russiske flykt-
ninger i Norge er 147, hvorav 95 såkalte hovedpersoner.³⁾

Talla fra 1929 og 1931 gjelder trolig også bare såkalte hoved-
personer, for det er ingen grunn til å tro at antallet russiske
flyktninger i Norge har steget fra 1931 til 1936. Av det mate-
rialet jeg har gått gjennom, er det bare et fåtall som er
kommet til landet i dette tidsrommet. Derimot er det all
grunn til å anta at flere av de kvite russiske emigrantene er
blitt norske statsborgere. Det er derfor svært sannsynlig at
tallet på russiske flyktninger egentlig er større i 1931 enn
i 1936 og større i 1929 enn i 1931. Opplysningene fra Cen-
tralpasskontoret i 1929 og i 1931 er bare omtrentlige tall.
Dette tyder på at myndighetene ikke hadde den fulle over-
sikten. Jeg synes også det her er på plass å minne om at
Norge ikke oppga noe tall på de russiske flyktningene på det
skjemaet som ble sendt rundt i forbindelse med konferansen i
Genève i mai 1926.

Den siste gruppa kildemateriale er to typer oppgaver utarbeidd
på grunnlag av folketellingsmateriale og gjengitt i Norges
Offentlige Statistikk. Det er oppgaver over fremmede lands
statsborgere i Norge og over utlendinger innvilga norsk stats-
borgerskap.⁴⁾

-
- 1) JPK, R.fl. IV.
 - 2) Sst.
 - 3) UD, PIL IV 2a/22, bind XI.
 - 4) NOS VI 8 1910 hefte 5.
NOS VII 81 1920 hefte 4.
NOS IX 17 1930 hefte 4.

Oppgavene over russere bosatt i Norge fra folketellinga i 1910 inkluderer personer fra heile det russiske tsarriket med unntak av Finland. I oppgavene fra folketellinga i 1920 og 1930 er polakker og baltere skilt ut som egen gruppe.¹⁾ I 1910 står det 691 russere, inkludert polakker og baltere. I 1920 står det 1411 russere, 251 polakker og 221 baltere. Det gir en samla økning på bortimot 1200. Økningen var nok enda større enn disse oppgavene egentlig gir inntrykk av. Oppgavene over fremmede lands statsborgere for 1910 bygde nemlig på alle den som var til stede i Norge da tellinga ble foretatt. Oppgavene for 1920 bygde bare på dem som var fast bosatt i landet. I en kommentar til oppgavene over fremmede lands statsborgere for 1920 står det da også at det under og etter første verdenskrig kom bortimot 2000 russere og polakker til Norge.

Den store økningen av russere fra 1910 til 1920 skyldtes ikke bare kvite russiske emigranter. I dette tiåret var det en generell økning i antallet fremmede statsborgere bosatt i Norge. Denne skyldtes bl.a. ei generell utvandring fra de krigførende til de nøytrale landa, og at det var lett å skaffe seg arbeid i Norge.²⁾ Enkelte av russerne ser ut til å ha vært slike innvandrere. Noen av de russiske krigsfangene som ble overført til Norge under første verdenskrig (se kap. 5.3.), dro først tilbake etter 1920.³⁾ (De som ikke ville dra tilbake på grunn av oktoberrevolusjonen, regner jeg som kvite russiske emigranter.) I åra før 1917 kom det også revolusjonære flyktninger til Norge. Mange av disse dro tilbake til heimlandet etter revolusjonen. Andre ble værende trass i at revolusjonen seira. Grunnen var ofte at de hadde skaffa seg familie her i landet.⁴⁾

-
- 1) Her er et unntak: I oppgavene som viser fylkesfordelinga av fremmede statsborger, er ikke balterne skilt ut.
 - 2) Se kommentarer til oppgavene over fremmede lands statsborgere for 1920.
 - 3) JFK, R.fl. IV gir noen eksempel på dette.
 - 4) Informant 25, som sjøl var datter til en revolusjonær russisk flyktning, har gitt meg opplysninger om disse.

Likevel er det ikke tvil om at revolusjonen er den viktigste grunnen til at det er så mange flere russere her i 1920 enn i 1910. Nå tilhørte trolig mange av de kvite russiske emigrantene som var her i 1920, den gruppa som brukte Norge som transitland. Oppgavene over fremmede lands statsborgere utarbeidd på grunnlag av folketellinga i desember 1930 skulle tyde på det. De viser 494 russere i Norge, altså godt over 900 mindre enn i 1920.¹⁾ En del av russerne var blitt norske statsborgere i løpet av dette tiåret. Oppgavene over utlendinger innvilga norsk statsborgerskap viser at i tidsrommet frå og med 1921 til og med 1930 var tallet på disse 108. Men i denne statistikken står bare såkalte hovedpersoner, dvs. koner og barn er ikke medregna. I kommentarene til disse oppgavene står det derfor:

"Da det bare er hovedpersoner som har fått bevilling for sig og sin familie, og da flertallet av dem som søker bevilling er gifte menn, så representerer de 13 841 hovedpersoner som er blitt nasjonalisert sannsynligvis minst 50 000 personer i alt."

Som allerede nevnt var det eksempel på krigsfanger og revolusjonære flyktninger som dro tilbake til Russland etter 1920. Det fantes også kvite russiske flyktninger som dro tilbake. Det samla tallet på disse forskjellige gruppene "tilbakevendere" var neppe så stort at det i særlig grad bidro til den store forskjellen på antallet russere i Norge i 1920 og i 1930.

I forbindelse med det store tallet på russere i Norge i desember 1920 er det nærliggende å tenke på flyktningene på "Kuz'ma Minin" som i februar 1920 kom til Norge. Men disse må i liten grad bidra til dette store tallet. Ifølge undersøkelserne mine var det ikke igjen så mange av disse i Norge i desember 1920. En del av flyktningene på "Kuz'ma Minin" forlot Norge umiddelbart etter ankomsten til Tromsø. De andre ble internert. 19. mai befant det seg tilsammen 325 russiske flyktninger i

1) Som oppgavene over fremmede lands statsborgere for 1920 bygger også oppgavene for 1930 på den som var fast bosatt i landet.

interneringsleirene på Værnesmoen og Jørstadmoen.¹⁾ I begynnelsen nølte myndighetene med å slippe løs russerne her i landet. Det er derfor all grunn til å tro at størsteparten av båtflyktingene som ikke lenger var internert, hadde forlatt landet. I arkiva til justisdepartementets politikontor og Centralpasskontoret har jeg funnet fram til ca. 200 som er blitt innvilga avreisettillatelse fra interneringsleirene for å dra til et annet land i tidsrommet fra slutten av mai til utgangen av august. Det skulle derfor ikke bli så mange igjen av flyktingene fra "Kuz'ma Minin".

Opgavene over andre lands statsborgere i Norge før 1930 oppgir 494 russere. I ei fotnote til denne opplysningen står det at det inkluderer både "Sovjet-Samveidde og borgerrettsløse russere". De borgerrettsløse russerne vil stort sett være identiske med de kvite russiske flyktingene. Så godt som alle disse hadde blitt fratatt sitt russiske statsborgerskap (se kap. 8.3.2.). Det er for meg vanskelig å tro at det kunne ha vært noe stort antall sovjetiske statsborgere i Norge i 1930. Russerne knytta til den sovjetiske ambassaden i Oslo ble trolig ikke tatt med i disse oppgavene.²⁾ Likevel går jeg ut fra at i alle fall en del av russerne ikke hørte til gruppa kvite russiske emigranter, og jeg har da også ovenfor nevnt eksempel på slike. Jeg sier at de kvite russiske emigrantene utgjorde 3/4 av de 494 russerne, og får da ca. 370 kvite russiske emigranter i Norge i 1930 som ikke er blitt norske statsborgere. Dette ligger langt over det før nevnte tallet på 170 russiske flyktinger i 1930 som er å finne hos Simpson

-
- 1) JPK, R.fl. II, brev fra forsvarsdepartementet til justisdepartementet 19. mai 1920.
 - 2) Statistisk sentralbyrå opplyste at utenlandsk ambassadepersonale i dag ikke blir tatt med i oppgaver over andre lands statsborgere i Norge. Hvordan dette var i 1920 og 1930 kunne ingen av dem jeg snakka med, si noe sikkert om. Jeg ble bare henvist til kommentarene til det folketellingsmaterialet som er å finne i NOS-publikasjonene. Her står det at bare dem som regna seg som fast bosatt i landet, ble tatt med. Jeg tolka dette slik at ambassadepersonale ikke var tatt med, men henvendte meg for sikkerhets skyld på nytt til Statistisk sentralbyrå. Her sa en seg enig i mi tolkning.

og Kovalevskij. Som før nevnt bygger trolig Simpson og Kovalevskij her på samme tellinga, og det er grunn til å anta at denne kom fram til for lave tall. Forskjellen synes likevel svært stor.

Jeg vil komme tilbake til det ovenfor nevnte tallet, men jeg vil først kommentere oppgavene over utlendinger innvilga norsk statsborgerskap. Det var altså her bare snakk om hovedpersoner, og ifølge kommentarene til disse oppgavene skulle det først og fremst være de utlendingene som hadde familie, som lot seg naturalisere. For å undersøke om det også var slik med hensyn til de kvite russiske emigrantene, tok jeg for meg det materialet jeg hadde gått gjennom fra folketellinga i 1930 (se kildeoversikt). Av de 31 hovedpersonene var 11 blitt norske borgere. Disse utgjorde 32 personer i alt, dvs. forholdstallet mellom antallet reelle personer og antallet hovedpersoner var 2.9. De øvrige 20 hovedpersonene utgjorde 32 personer, dvs. forholdstallet var her bare 1.6. Heile 13 av de ikke-naturaliserte hovedpersonene var enslige. Det var bare tilfellet med 2 av de 11 som var blitt naturalisert. Disse 2 var fraskilte, og de hadde muligens ikke vært enslige da de ble norske borgere. Det materialet jeg her har referert fra, burde gi et visst grunnlag for å hevde at det først og fremst var de kvite russiske emigrantene med familie som ble naturalisert.

Materialet viser også at forholdstallet mellom antallet reelle personer og antallet hovedpersoner for de naturaliserte kvite russiske flyktingene til og med 1930 var noe mindre enn det tilsvarende tallet for naturaliserte utlendinger generelt. Det sistnevnte tallet skulle ifølge de nevnte kommentarene til oppgavene over utlendinger innvilga norsk statsborgerskap være ca. 3.5. Det kan være tilfeldig at det nevnte materialet slo slik ut, men jeg velger å tro at dette virkelig var tilfellet. Det er f.eks. rimelig å anta at mange av de kvite russiske flyktingene ut fra den vanskelige situasjonen de var i, nølte med å stifte noen stor familie.

Jeg regner 1924 som det første året da kvite russiske emigranter ble norske borgere.¹⁾ Fra og med 1924 til og med 1930 var 87 russere blitt naturalisert. Jeg går ut fra at 3/4 av disse kommer inn under definisjonen min av kvite russiske emigranter.²⁾ Jeg minner om at forholdstallet mellom reelle personer og hovedpersoner for de kvite russiske emigrantene som til og med 1930 var innvilga norsk statsborgerskap, var 2.9. Det totale antallet kvite russiske emigranter som var blitt norske borgere i 1930, skulle altså være $87 \times 2.9 \times 3/4$, og det er tilnærma lik 190. Jeg har allerede kommet fram til et tall på ca. 370 for dem som ikke var naturalisert. Ifølge dette skulle det altså være ca. 560 kvite russiske emigranter i alt i Norge i 1930.

Så vil jeg trekke inn annet materiale for å teste det tallet på kvite russiske emigranter jeg her kom fram til. I et tillegg til The Refugee Problem av J. H. Simpson blir det opplyst at 60 % av de kvite russiske flyktningene i Norge er blitt naturalisert.³⁾ Det nevnes ikke hvilket år denne opplysningen er fra, men ut fra den sammenhengen den står i, kan det ikke være snakk om at den er fra seinere enn 1937. Jeg går ut fra at opplysningen er fra dette året, og kombinerer den med opplysningen om antallet ikke-naturaliserte russiske flyktninger Centralpasskontoret kom med 10. juni 1936, nemlig 147 personer i alt, hvorav 95 hovedpersoner. Jeg finner det mest naturlig å anta at det hos Simpson er snakk om 60 % av naturaliserte hovedpersoner, og setter tallet på ikke-naturaliserte hovedpersoner i 1937 lik 86. Jeg har da gått ut fra at 9 kvite russiske flyktninger er blitt norske borgere siden juni 1936.

-
- 1) I kap. 13.2. behandler jeg naturaliserings av den kvite russiske emigrantene nærmere.
 - 2) Det er nokså rimelig å anta at andelen kvite russiske emigranter av de russerne som i perioden 1924-30 er blitt norske borgere, er større enn andelen kvite russiske emigranter av de ikke naturaliserte russerne i Norge i 1930. For enkelhetens skyld setter jeg likevel i begge tilfellene andelen lik 3/4.
 - 3) Simpson 1939, s. 601. Dette tillegget, appendix IX, er skrevet av Dr. A. B. Elkin. Elkin har den opplysningen jeg har benytta meg av, fra en rapport av Dr. A. Golderweiser.

Opggavene over utlendinger innvilga norsk statsborgerskap går ikke lenger fram enn til 1932.¹⁾ Tallet 9 er 3/4 av det gjennomsnittlige antallet russere som i perioden 1924-32 Arlig er blitt innvilga norsk statsborgerskap. De 86 ikke-naturaliserte hovedpersonene utgjorde 40 % av det totale antallet kvite russiske emigranter. Jeg går tilbake til det folketellingsmaterialet jeg tidligere refererte fra. Her var 64 kvite russiske emigranter, hvorav 31 hovedpersoner, dvs. det gikk omtrent 2 personer på en hovedperson. For å komme fram til det totale antallet russiske flyktninger i Norge, setter jeg da opp $87 \times 2 \times 100/40$, og får 435. Tidligere kom jeg fram til at det totale antallet kvite russiske emigranter i Norge i 1930 var 560. Antallet i 1930 kan ha vært større enn i 1937. Enkelte kvite russiske emigranter kunne ha dødd i perioden 1930-37, mens andre kunne ha forlatt Norge. Jeg tror likevel ikke at dette kan forklare denne store forskjellen.

Jeg vil imidlertid komme med noen kommentarer til det siste tallet jeg kom fram til. Dersom opplysningen om andelen naturaliserte russiske flyktninger som er å finne hos Simpson, var fra før 1937, ville dette tallet stige. Det omvendte ville imidlertid skje om det var snakk om andelen av reelle personer og ikke av hovedpersoner. Men jeg regner den siste muligheten som svært lite sannsynlig.

Jeg går tilbake til opplysningen om 170 russiske flyktninger i Norge i 1930 som er å finne hos Kovalevskij og Simpson. Her må det være snakk om hovedpersoner. Følgende skulle vise det: I 1936 var det 147 reelle personer som ikke var naturalisert. Fra 1930 til 1936 skulle da altså bare 23 ha blitt naturalisert. Oppgavene over utlendinger innvilga norsk statsborgerskap viser at bare de to åra 1931 og 1932 er 21 russiske hovedpersoner blitt norske statsborgere. Jeg har

1) Kap. 2.1.3. gir en kort beskrivelse av det materialet fra justisdepartementets statsborgerarkiv jeg har benyttet. Her skulle det komme fram hvorfor dette arkivet ikke kunne brukes til å beregne antallet naturaliserte russere.

tidligere kommet fram til et forholdstall på 1.6 mellom reelle personer og hovedpersoner for de ikke naturaliserte kvite russiske emigrantene i 1930. 170 hovedpersoner utgjør ifølge dette 272 personer. Ovenfor kom jeg fram til et mye større tall på de ikke-naturaliserte kvite russiske emigrantene i Norge i 1930, nemlig tallet 370. Nå nevnte jeg rett nok at den tellinga Kovalevskij og Simpson benytta seg av, generelt ser ut til å ha oppgitt for lave tall. Dersom jeg likevel holder meg til tallet 272, men bruker det tallet på naturaliserte kvite russiske emigranter i 1930 som jeg før kom fram til, vil det samla tallet på kvite russiske emigranter i Norge i 1930 være ca. 470. Jeg kan imidlertid ikke finne noen rimelig forklaring på at 370 ikke-naturaliserte kvite russere i 1930 er for mye. For jeg synes ikke jeg tok hardt i da jeg antok at 3/4 av russerne i Norge i 1930 kom inn under definisjonen min av kvite russiske emigranter.

Jeg har altså kommet fram til tre forskjellige tall på det totale antallet kvite russiske emigranter i Norge, nemlig 435, 470 og 560. Og jeg har også forklaring på hvorfor de to første talla kan være for små. For å holde meg til et rundt tall, sier jeg at antallet var ca. 500.

Men det kom kvite russiske emigranter til Norge som ikke er med i det materialet jeg har benytta ovenfor. Den siste tellinga over kvite russiske flyktninger i dette materialet er fra juni 1936. Seinere samme året kom 19 kvite russiske flyktninger fra Tyrkia. I februar 1939 kom ytterligere 25 derfra.¹⁾ Også etter andre verdenskrig kom det kvite russiske flyktninger til Norge. I kap. 8.5. antyder jeg et tall på disse på ca. 150. Ut fra disse talla skulle det være bortimot 700 kvite russiske emigranter som før eller seinere havna i Norge.

1) Om disse flyktningene fra Tyrkia, se kap. 8.4.

4.3. GEOGRAFISK FORDELING I NORGE

I Norges Offentlige Statistikk er oppgaver både for 1920 og for 1930 over utenlandske statsborgere bosatt i Norge fordelt på de forskjellige fylkene. Jeg tar utgangspunkt i disse når jeg nå skal behandle den geografiske fordelinga av de kvite russiske emigrantene i Norge. I 1930 er balterne skilt ut som egen gruppe. Det er de ikke i 1920. Men i oppgava som viser antallet utenlandske statsborgere for heile landet, er balterne også skilt ut i 1920. Den viser 1411 russere og 221 baltere.

Den tallmessige fordelinga av russerne i 1920 viser at de fleste bodde i hovedstaden eller omegn. Kristiania hadde 761 russiske statsborgere, mens Akershus fylke hadde 248. I Akershus er talla for Aker og Bærum herred spesifisert. De viser at et flertall av russerne i fylket bodde i disse herredene, henholdsvis 117 og 54. Av dette kommer jeg fram til at 57.1 % av russerne i 1920 bodde i hovedstaden eller i de omliggende herredene. Sør-Trøndelag kom etter Akershus når det gjaldt antallet russere. Her var det 146. Av disse var 125 bosatt i Trondheim. Dette viser igjen konsentrasjonen av russiske statsborgere bosatt i byene. Etter Sør-Trøndelag fylke kom Finnmark fylke med 134 russere. I de fire nevnte fylkene befant seg ca. 80 % av russerne i Norge i 1920.

Oppgavene for 1930 viser igjen at Oslo og Akershus hadde flest russere. De hadde henholdsvis 217 og 82 av i alt 494 i heile landet. 49 av russerne i Akershus var bosatt i Aker eller Bærum herred. 53.9 % av russerne i Norge i 1930 var altså bosatt i Oslo eller omegn. Etter Akershus fylke kom nå Finnmark med 47 russere. Av de andre fylkene skilte Vestfold, Sør-Trøndelag og Oppland seg noe ut med henholdsvis 28, 24 og 23 russere.

Disse opplysningene om den geografiske fordelinga av russerne i Norge er ikke vanskelige å kombinere med det materialet jeg

har om de kvite russiske flyktningene. Trass i myndighetenes boforbud (se kap. 9.2.), som særlig gjaldt for Kristiania og de omliggende kommunene, slo de kvite russiske flyktningene seg for det meste ned i hovedstaden eller like ved. Det forholdsvis store antallet russere i Trondheim i 1920 skyldtes trolig at enkelte av flyktningene fra "Kuz'ma Minin" etter interneringa på Værnesmoen tok opphold i Trondheim for ei stund. Seinere i oppgava vil jeg berette om den vesle kolonien med kvite russiske flyktninger fra "Kuz'ma Minin" som slo seg ned på Lillehammer. Den omfatter de fleste av de 23 russerne i Oppland. Ved å gå gjennom folketellingsmaterialet for 1930 for Lillehammer, Fåberg og Østre og Vestre Gausdal fant jeg da også fram til 15 av russerne på lista fra Værnesmoen. Ingen av dem var blitt norske statsborgere i 1930.

Materialet mitt har gitt forholdsvis få opplysninger om russerne i Finnmark. Ut fra de geografiske forholda kunne en ha venta ei masseflukt fra Nord-Russland til Øst-Finnmark. Men antallet russere i Finnmark i 1920 og i 1930 forteller at dette ikke kan ha vært tilfellet. Økningen av russiske statsborgere fra 1910 til 1920 er fra 83 til 134. Den prosentvise økningen her er faktisk mindre enn i heile Norge. Dette skyldes trolig at den typiske kvite russiske emigranten ikke så ofte slo seg ned i Finnmark. Ved å gå gjennom folketellingsmaterialet for Vardø by for 1930 kom jeg da også fram til at de fleste russerne her må ha kommet til Norge før revolusjonen. Men i forhold til folkemengda var det Finnmark fylke som hadde flest russere i både 1920 og 1930. Akershus og Kristiania fulgte imidlertid like etter.

Jeg vil så sammenligne den geografiske fordelinga av russerne med fordelinga av andre utlendinger i Norge. Det er ikke unaturlig å finne ekstra mange utlendinger i de store byene. I 1920 var 31.7 % av de utenlandske statsborgerne i Norge bostatt i Kristiania, Aker eller Bærum mot 12.5 % av heile befolkningen. I 1930 var prosentandelen henholdsvis 27.3 og 13.

Disse tall viser at en forholdsvis stor andel av de utenlandske statsborgerne var å finne i hovedstaden eller like ved, men de viser også at andelen av russere som var der, var ekstra stor.

Et interessant spørsmål er om det er noen forskjell mellom den geografiske fordelinga av de naturaliserte og ikke-naturaliserte russerne. Dersom det er det, skulle ikke den oppgava jeg har benyttet meg av gi et korrekt bilde av de kvite russiske emigrantene i 1930.

Et flykt via landjorda var et svært arbeidsomt verk. I Ukraina er det ca. 125 km fra Murmansk til nordkysten. De fleste flyktende russere gikk via Murmansk og derfra til Norge på fotskolen.

Informant 1 utar noen detaljer. De fleste som flykte i nord, benyttet seg av jernbanen. Flykte på jernbanen "Kuznetskaja" var det best, og det var mange som gikk med flyktningstransporten, som det var mange som gikk med flyktninger. I Aftenposten fortelles det 22. desember 1931 om et kolonne som flykte i en flyktningstransport i 1931. Ektemannen hadde flyktet med sin kone og barn i 1931. Informant 1 forteller at det i juni 1932 gjaldt seg i kullingen i en russisk bil som gikk fra Archangelsk til Murmansk.²¹ Denne fluktperioden var han ikke ut på i de vestlige deler av Ukraina. Informant 2 forteller om 22. januar 1931 hvor det var russere som hadde gått seg i kullingen på et dampskip som gikk fra Murmansk.

21) Se bl.a. Verdens Gang 3. mars 1932. Her ble det rapportert opplysninger om emigrantene i Filmark hadde kommet med.

22) Kullingen fra Archangelsk til Murmansk var i dette tilfellet bare sluttet på et svært vanskelig reisepunkt. Den starta i februar 1930 fra Ukraina, som de var utkjempet av tyskerne. Informant 2 var seg gjennom både de tyske og de røde linjene. Han var innom Moskva og Petrograd før han i juni kom til Archangelsk. Det lange reiser gjennom Russland foregikk med tog, med busskjøp og delvis sjette, men også på fotskolen.

KAPITTEL 5

HVORDAN DE KVITE RUSSISKE EMIGRANTENE KOM TIL NORGE

5.1. DIREKTE FLUKT FRA RUSSLAND TIL NORGE

Direkte flukt fra Russland til Norge måtte foregå i nord. Det ble aldri noen masseflukt, men i de første åra etter oktoberrevolusjonen var det en del russere som kom seg over til Norge. Flukta kunne foregå både til lands og til vanns.

Ei flukt via landjorda var ei svært strabasios ferd. I luftlinje er det ca. 125 km fra Murmansk til norskegrensa. Veger i vanlig forstand fantes ikke, og området var nesten ubebodd. Likevel var det en del russere som kom seg over grensa til Norge på denne måten.¹⁾

Sjøvegen var uten tvil greiere. De fleste som flykta i nord, benytta seg da også av denne. Flukta på isbryteren "Kuz'ma Minin" tar jeg for meg i kap. 6.1. Dette var den største flyktningetransporten, men det var mange andre båter som også hadde med flyktninger. I Aftenposten fortelles det 12. desember 1921 om ei kvinne som flykta i en fiskerbåt med tre små barn i 1923. Ektemannen hadde kommet seg til Norge tre år i forvegen. Informant 2 forteller at han i juli 1918 gjemte seg i kullbingen i en russisk båt som gikk fra Arkhangelsk til Vardø.²⁾ Denne fluktmetoden ser han ikke ut til å ha vært aleine om. Aftenposten kunne 22. januar 1921 berette om to russere som hadde gjemt seg i kullbingen på et dansk dampskip som gikk fra Murmansk.

-
- 1) Se bl.a. Verdens Gang 3. mars 1920. Her ble det gjengitt opplysninger som antnmannen i Finnmark hadde kommet med.
 - 2) Båtreisa fra Arkhangelsk til Varde var i dette tilfellet bare slutten på ei svært eventyrlig reise. Den starta i februar 1918 fra Ukraina, som da var okkupert av tyskerne. Informant 2 kom seg gjennom både de tyske og de røde linjene. Han var innom Moskva og Petrograd før han i juli kom til Arkhangelsk. Den lange reisa gjennom Russland foregikk med tog, med hesteskyss og delvis måtte han også ta beina fatt.

5.2. LEGAL REISE FRA RUSSLAND TIL NORGE

Mange av de kvite russiske flyktingene hadde forlatt Russland på legal måte og fått innvilga visum for et kortere eller lengre opphold i Norge. Noen av disse kom fra bolsjevikdominert område. Andre kom fra område som var trua av bolsjevikene, dvs. fra Det kvite Nord-Russland.

Hos dem som kom fra bolsjevikdominert område, var det ikke samsvar mellom den offisielle og den reelle grunnen til at de dro fra Russland. Offisielt dro de f.eks. fordi de skulle besøke slektninger. I virkeligheten var grunnen at de ville komme seg vekk fra de forholda som revolusjonen hadde skapt. Far til informant 9 kom til Norge på denne måten.¹⁾

Den allierte tilbaketrekkinga skapte høsten 1919 en svært usikker situasjon i området til den kvite nordrussiske regjeringa. Derfor ville enkelte vekk. Det var i første rekke kvinner og barn som ville dra. Stridsdyktige voksne menn skulle være igjen for å fortsette kampen mot bolsjevikene i nord.

I et telegram 26. august 1919 fra det norske generalkonsulatet i Arkhangelsk til utenriksdepartementet het det at "adskillige velhavende russere" ønskte å sende familiene sine midlertidig til Norge, og at det kunne være behov for en mindre komité i Kristiania til å ta seg av mottakelsen av disse menneskene. Kaptein Rustad, som hadde vært med i komitéen som tok seg av mottakelsen av de russiske flyktingene fra Finland (kap. 7.3.), og ingeniør Kristiansen ble anbefalt som medlemmer av komitéen.²⁾ Av materialet mitt går det ikke fram om komitéen ble danna.

-
- 1) Historia omkring hvordan han og familien kom til Norge, er nærmere omtalt i kap. 5.3.
 - 2) UD, P2 O 3/18 II.

Britene ivra svært for at Norge skulle ta imot landflyktige fra Nord-Russland høsten 1919. Blant annet ba den britiske charge d'affaires i Kristiania om dette i et privat og konfidensielt brev til utenriksminister Ihlen 4. september. Det ble også her presisert at dette var velstående mennesker.¹⁾

De norske myndighetene hadde store betenkeligheter med å ta imot disse menneskene. Grunnen var den store bolignøden og de dårlige erfaringene med de russiske flyktningene fra Finland (kap. 7.4.). Generalkonsulatet i Arkhangelsk fikk likevel tillatelse til å gi visum til Norge for 200 russere. Betingelsene for disse skulle være de samme som for dem som noen måneder tidligere hadde kommet fra Finland (kap. 7.3.).²⁾ Kvoten på 200 ble neppe fylt. Aftenposten kunne 13. oktober opplyse at det til da var kommet under 50, og at det på den tida reiste svært få fra Nord-Russland til Norge.

Informantene 3 og 7 var blant de landflyktige fra Nord-Russland høsten 1919. De kom sammen med mor, bestemor, barnepike og søsken. Informantene 3 og 7 var søstre, og tilhørte en søskenflokk på elleve. Eldste broren, som var 18 år i 1919, måtte være igjen i Nord-Russland sammen med faren. Resten av familien dro i oktober fra Arkhangelsk til Norge med rutebåt. På båten var også andre russiske familier som skulle til Norge.

Faren til informantene 3 og 7 var meget velstående. Han hadde sørga for å ha verdier i utlandet, som familien kunne dra nytte av. Han hadde også ordna det slik at en av de norske forretningsforbindelsene hans tok seg av familien i Norge. Denne ordna bl.a. med husrom ikke langt fra hovedstaden.

våren 1917. Det var i alt 600 av både tysk, østerriksk-ungarsk

-
- 1) UD, P2 O 3/18 II.
 - 2) Sst, brev 16. september fra utenriksdepartementet til generalkonsulatet i Arkhangelsk.

1) Mange av de mest aktive revolusjonære lærningene vendte tilbake allerede like etter februarrevolusjonen. Noen av disse ble ledende personer i den nye regjeringen, mens andre igjen endte opp som flyktninger etter oktoberrevolusjonen.

5.3. RUSSERE SOM VAR I NORGE UNDER OKTOBERREVOLUSJONEN

Mange russere var i utlandet da den bolsjevikiske maktovertakelsen fant sted. Noen av disse var revolusjonære flyktninger. De vendte for det meste tilbake til Russland.¹⁾ Andre valgte ikke å vende heim igjen på grunn av den bolsjevikiske maktovertakelsen.

Informant 9 kom i mai 1917 til Norge på turistvisum sammen med mor, bestemor og søster. De skulle tilbringe sommerferien her. Reisa ble ordna gjennom Bennetts reisebyrå som på den tida hadde filial i Petrograd. Utover sommeren ble den politiske situasjonen i Russland mer og mer usikker. De fikk derfor utvida oppholdstillatelsen i Norge. Faren fikk etter oktoberrevolusjonen visum til Norge for å besøke kona si. Hun hadde fått legeattest på at hun foreløpig måtte bli i landet. Ingen av familiemedlemmene vendte tilbake til Russland.

Jeg kommer nærmere inn på den tsaristiske representasjonen og den rolle den spilte den første tida etter oktoberrevolusjonen i kap. 9.4.2. Her nevner jeg bare at noen av representantene for det tidligere russiske styret ble værende i Norge.

Under første verdenskrig bestemte norske myndigheter at sjuke og såra krigsfanger skulle få et opphold her i landet. Det ble nedsatt en komité til å ordne med dette, komitéen for mottagelse og pleie av saarede krigsfanger. Formann var sanitetsgeneral Hans Daae, som seinere også ble formann for den komitéen som skulle ordne med mottakelsen av de russiske flyktningene fra Finland. De første krigsfangene kom til Norge våren 1917. Det var i alt 600 av både tysk, østerrisk-ungarsk og russisk nasjonalitet. De fleste av disse ble ca. et halvt år. Andre pulje kom i oktober 1917. Det var 300 russiske krigsfanger. De fleste av disse dro tilbake til heimlandet

1) Mange av de mest aktive revolusjonære flyktningene vendte tilbake allerede like etter februarrevolusjonen. Noen av disse ble ledende personer i den nye sovjetstaten, mens andre igjen endte opp som flyktninger etter oktoberrevolusjonen.

sommeren 1918. Tredje og siste pulje krigsfanger kom i januar 1918. Her var ingen russere.¹⁾

De fleste russiske krigsfangene ble plassert på forskjellige pensjonater i Gudbrandsdalen og på Hedemarken, men det var også noen på Konnerudkollen ved Drammen. Det var noen få av de russiske krigsfangene som ikke ville dra til Sovjet-Rusland, og som derfor ble værende i Norge for godt.

5.4. OVERFØRING AV FLYKTINGER FRA ANDRE LAND

Flere av de kvite russiske flyktingene kom til Norge etter at de først hadde vært flyktinger i kortere eller lengre tid i et annet land. Overføring av flyktinger til Norge kunne skje på forskjellige måter.

De kunne skje etter forhandlinger mellom de norske myndighetene og det landet flyktingene befant seg i. Det var tilfellet med de russiske flyktingene som kom fra Finland vinteren 1918-19 og våren 1919. Historia omkring dette har jeg funnet så interessant for denne undersøkelsen at den blir behandla i et eget kapittel (kap. 7).

Overføringa av kvite russiske flyktinger til Norge kunne også være et resultat av forhandlinger mellom Norge og internasjonale organisasjoner. Det var tilfellet med en del som kom fra Tyrkia til Norge på slutten av 30-tallet, likedan med dem som kom til Norge etter andre verdenskrig. Disse to gruppene har jeg funnet det naturlig å behandle nærmere i forbindelse med internasjonale hjelpetiltak overfor de russiske flyktingene (kap. 8.4. og 8.5.).

Det var også flere eksempel på at kvite russiske flyktinger i andre land på egen hånd henvendte seg til norske myndigheter

1) Norges Røde Kors' Arsberetninger 1918-19...

for å komme til Norge. I slike tilfeller måtte som regel en eller flere nordmenn legge inn et godt ord for dem. Grunnen til at de ville til Norge, kunne være at de hadde venner og slektninger her, eller at de hadde fått tilbud om jobb.

5.5. NORDMENN SOM HADDE BODD I RUSSLAND

Etter oktoberrevolusjonen kom en del nordmenn som hadde bodd i Russland, tilbake til Norge. Jeg tar også med dem i denne oversikten, fordi mange av dem var svært aktive i det russiske emigrantmiljøet.

Særlig i Nord-Russland hadde det vært mange nordmenn. Noen hadde bosatt seg der som et resultat av de forbindelser mellom Norge og Russland som pomorhandelen hadde skapt. Andre hadde skaffa seg store eiendommer i de store nordrussiske skogene.¹⁾ På grunn av oktoberrevolusjonen mista disse store økonomiske verdier. Det hadde de til felles med mange kvite russiske emigranter.

Nordmenn som slo seg ned i Russland, beholdt ofte sitt norske statsborgerskap. De kunne uten vanskeligheter slå seg ned i Norge. En del nordmenn hadde blitt russiske statsborgere. Det skjedde automatisk med norske kvinner som gifta seg med russere. De nordmenn som hadde blitt russiske statsborgere, kunne sammen med barn og ektefelle, lettere ta opphold i Norge enn andre russiske statsborgere.

Informant 13 og 28 var begge født i Russland, men var delvis av norsk opphav. Begge holdt seg til det russiske emigrantmiljøet i Norge.

1) Francis Sejersted har i en artikkel skildra det norske engasjementet i russisk skogbruk og trelastvirksomhet. (Sejersted 1980.).

Informant 13 var født i byen Aleksandrovsk i Nord-Russland i 1908. Faren var russisk og mora var norsk. I 1918 eller 1919 dro mora på grunn av de vanskelige forholda i Russland med de to yngste barna til familien i Vardø. Et tredje barn kom også seinere til Norge, mens faren og de eldste ble værende i Sovjet-Russland. Mora dro etter noen år til Oslo med barna. De var da alle blitt norske statsborgere. I Oslo var de aktive i det russiske emigrantmiljøet. Informant 13 gifta seg seinere med en nordmann som hadde bodd i Russland.

Informant 28 var egentlig mer russer enn hun var nordmann, trass i at hun heile livet hadde vært norsk statsborger. Bestefaren var nordmann. Han hadde dratt til Arkhangelsk. Her gifta han seg med ei russisk kvinne og stifta familie. Sønnen, far til informant 28, gifta seg også russisk. Informant 28 vokste altså opp i et typisk russisk miljø, og snakka nesten ikke norsk da familien fant det best å dra til Norge. Her gifta hun seg seinere med en kvit russisk emigrant.

Denne hendelsen vakte stor oppsikt i Norge. Det er de typiske også nokre avslutnings i norsk historie og de sterke myndig-

Ku'ns Minin er en av de mest populære historiske figurer i russisk historie.

Bortalen fra Ivan den grusomme død i 1547 og fram til innsettelsen av Simonsmetropolit på den russiske keiserens i 1613 var et vanskelig tid for Russland. På begynnelsen av 1600-tallet ble store deler av landet nådd av epidemier og polakker, polakene var blitt til Frankrike. Ku'ns Minin var en kjempen fra Niznij Novgorod. Han ble ledaren for en bevegelse som tok kampen opp mot de fremmede. Det ble drept opp en effektivt lag. Fyrst Pokratskij ble ledaren for denne bevegelsen. I juli 1612 marsjerte han inn i Moskva. Etter noen dager måtte polakene vike. På slutten av året var polakene og svenskene vekk ut av landet. På den nye plass i Moskva ble det i 1618 satt opp et minnesmerke over Ku'ns Minin og Fyrst Pokratskij. Minnesmerket står den dag i dag.

78 "Leningrad" hadde det blitt mange revolusjonære litteraturer fra i Russland i tsar-tiden. Dette skrives til s. Martin Weg om i en artikkel av Vladimir Gerasim (Weg 1963, s. 22). Etter revolusjonens seier ble det et "Leningrad" kontrarevolusjonære leiesoldater ut av Russland.

KAPITTEL 6

BÅTFLYKTNINGENE FRA NORD-RUSSLAND

I februar 1920 kom isbryteren "Kuz'ma Minin"¹⁾ fra Arkhangelsk og passasjerskipet "Lomonosov"²⁾ fra Murmansk til Norge. På begge båtene var det mennesker som flykta fra bolsjevikene, som da var i ferd med å ta over heile nordområdet. På isbryteren var medlemmer av den provisoriske nordrussiske regjeringa og framstående militære, blant dem general Miller. General Miller var øverstkommanderende for den kvite nordrussiske hæren. Han var også sjef for den nordrussiske regjeringa den siste vanskelige tida før de kvite måtte vike i nord.

Det var ikke bare russere blant flyktningene. Som før nevnt deltok noen utenlandske frivillige i kampen mot bolsjevikene i nord. På "Lomonosov" var det 2 britiske og ca. 30 belgiske frivillige, på "Kuz'ma Minin" var det ca. 80 danske.

Denne hendelsen vakte stor oppsikt i Norge. Det er da trolig også nokså enestående i norsk historie at de norske myndig-

-
- 1) Kuz'ma Minin er en av de mest populære nasjonale helter i russisk historie.

Perioden fra Ivan den grusomes død i 1584 og fram til innsettelsen av Romanovdynastiet på den russiske tsartrone i 1613 var ei vanskelig tid for Russland. På begynnelsen av 1600-tallet ble store deler av landet okkupert av svensker og polakker. Polakkene kom heilt til Moskva. Kuz'ma Minin var en kjøpmann fra Nižnij Novgorod. Han ble lederen for en bevegelse som tok kampen opp mot de fremmede. Det ble bygd opp en effektiv hær. Fyrst Požarskij ble lederen for denne hæren. I juli 1612 marsjerte han inn i Moskva. Etter noen dager måtte polakkene vike. På slutten av året var polakkene og svenskene kasta ut av landet.

På Den røde plass i Moskva ble det i 1818 satt opp et minnesmerke over Kuz'ma Minin og fyrst Požarskij. Minnesmerket står den dag i dag.

- 2) På "Lomonosov" hadde det blitt smugla revolusjonær litteratur inn i Russland i tsartida. Dette skriver bl.a. Martin Nag om i en artikkel om Vincentz Gaarder (Nag 1983, s.22). Etter revolusjonens seier brakte så "Lomonosov" kontrarevolusjonære leiesoldater ut av Russland.

hetene må ta imot omkring 1000 mennesker som i all hast hadde flykta direkte til Norge fra fienden. Jeg vil derfor ta nøye for meg det som skjedde. Jeg vil fortelle om flukta og mot-takelsen i Norge. I andre deler av oppgava bruker jeg ofte flyktingene på "Kuz'ma Minin" som utgangspunkt for forskjellige undersøkelser. Det er disse kvite russiske flyktingene i Norge som jeg har mest kildemateriale om. De utgjør også en forholdsvis stor del av de kvite russiske flyktingene i Norge.

6.1. FLUKTA PÅ ISBRYTEREN FRA ARKHANGELSK TIL NORGE¹⁾

Ifølge Rimscha skulle isbryteren "Kuz'ma Minin" ha forlatt Arkhangelsk 16. februar.²⁾ Dette kan ikke være korrekt. Både Dobrovolskij og det norske generalkonsulatet i Arkhangelsk opplyste at isbryteren forlot Arkhangelsk om formiddagen 19. februar.³⁾ Dette stemmer også med det som ble oppgitt i norsk presse.

Det var et hell at de kvite hadde den store isbryteren til sin disposisjon. 15. februar hadde nemlig fire isbrytere, blant dem "Kuz'ma Minin", forlatt Arkhangelsk med kurs for Murmansk. De skulle bringe arbeidsfolk dit, og ta med forskjellige varer tilbake. Heldigvis lyktes det de kvite å få kalt isbryterne "Kuz'ma Minin" og "Kanada" tilbake mens de var underveis til Murmansk. "Kuz'ma Minin" kom heilt tilbake til Arkhangelsk for å hente flyktingene. Til Ekonomija⁴⁾ skulle den få hjelp av en mindre båt, "Jaroslavna",

1) Som jeg skrev i kap. 2.5. bygger skildringa av denne flukta særlig på Dobrovolskij 1921.

2) Rimscha 1924, s. 36.

3) Dobrovolskij 1921, s. 136.

JPK, Russland II, brev fra generalkonsulatet i Arkhangelsk til utenriksdepartementet 22. april 1920.

4) Dobrovolskij skriver at det var ca. 60 verst til Ekonomija. Verst er et gammelt russisk lengdemål. En verst er 1066,77 m.

med flyktningetransporten. Her skulle så "Kanada" og en mindre isbryter, "Susanin", vente, og sammen med "Kuz'ma Minin" skulle de frakte flyktningene videre.

Dobrovol'skij gir ei skildring av stemninga i Arkhangelsk morgenen 19. februar. Han beretter om fanger som hadde sloppet ut fra fengsla, og om arbeidere og matroser med røde flagg. De gikk løs på offiserer, og reiv av dem alle distinksjonene. Det virker som om det var på høy tid at de kvite kom seg vekk. Heile vegen fra Arkhangelsk ut til det åpne havet, ca. 20 km, ble flyktningene utsatt for skyting fra land. På et sted kasta forfølgerne seg til strandkanten med børser i hendene og ropte: "sdavajtes'" (overgi dere).¹⁾ Om bord på de to båtene var det forskjellige skytevåpen. På "Jaroslavna" fantes en kanon, som ble flittig brukt. Av flyktningene ble en lettere såra i magen, og en fikk et sår i handa.

Da de kom til Ekonomija, møtte det dem en lite hyggelig overraskelse. Det vaia røde flagg både på "Kanada" og "Susanin". På isen kom flyktninger løpende, blant dem flere offiserer, bort til "Kuz'ma Minin" og "Jaroslavna". De kunne berette om mytteri. Kommandanten på Ekonomija hadde drukket seg full, og hadde derfor ikke vært i stand til å ta forholdsregler som kunne avverge mytteriet. I håp om likevel å få overta "Kanada", åpna de kvite ild, og ga beskjed om at "Kanada" skulle fire det røde flagget, og følge etter dem. De oppnådde ikke noe med dette. "Kuz'ma Minin" og "Jaroslavna" måtte så fortsette aleine. Begge båtene var heilt overlasta med flyktninger. Enda verre var det at det nå ikke hadde blitt anledning til å fylle kull ved Ekonomija, slik planen hadde vært.

1) Dobrovol'skij 1921, s. 137.

Om natta ble det klart at "Jaroslavna" ikke kunne fortsette lenger på grunn av isen. Flyktingene som var her, måtte derfor overflyttes til isbryteren. Alt kull og all ammunisjon, inkludert kanonen, ble også overflytta. Ved et uhell fikk en mann et skudd i beinet fra et maskingevær, og ble alvorlig såra.

Isbryteren, som normalt kunne ta 120 passasjerer, hadde nå ifølge Dobrovol'skij mer enn 1100 mennesker. Her har han nok tatt litt godt i. General Miller oppga dette tallet til godt og vel 900.¹⁾ Ifølge opplysninger gitt av norske myndigheter må det ha vært bortimot 1000.²⁾

Om kvelden 20. februar nådde flyktingene igjen de to isbryterne som hadde gått fra Arkhangelsk 15. februar. De sto fast i isen. "Kuz'ma Minin" fikk overført kull fra den ene av disse. Da dukka isbryteren "Kanada" opp. Fra den ble det åpna ild mot flyktingene. De greidde å forsvare seg, og "Kanada" måtte snu.

Etter denne episoden hadde de kvite bare isen å kjempe mot. Men den var en hard fiende å få tatt knekken på. Den var så hard og sammenpressa at ei tid måtte også den mektige "Kuz'ma Minin" gi opp. Dobrovol'skij tillegger Gud æren for at de vant over denne fienden. Om morgenen 22. februar hadde vinden forandra retning og isen skilt seg. Flyktingene kunne fortsette til det åpne havet.

Da flyktingene forlot Arkhangelsk, var planen at de skulle til Murmansk. Men underveis snappa de opp ei melding på radioen om den røde oppstanden i Murmansk. Reiseplanen måtte derfor endres. De slukka lanternene, og kom seg forbi

Var lastet på 120. Det må til tilde de fortalte seg som

-
- 1) I intervju med pressa i Tromsø gjengitt i Nordlys 1. mars 1920.
 - 2) JPK, R.fl. II. Se f.eks. brev fra forsvarsdepartementet til utenriksdepartementet 5. mars 1920.

1) JPK, R.fl. II.

2) Nordlys 1920, s. 3.

Murmanskysten ved først å gå rett mot nord, og så i vinkel til Norge.

Dobrovol'skij skriver at de 24. februar passerte Vardø, og at de 25. møtte "Lomonosov" og fikk overført en del mennesker til denne båten. Videre skriver han at de ankom Hammerfest om ettermiddagen 25. februar, og om kvelden 26. kom de endelig til Tromsø. Det ser ut til å være nokså sikkert at Dobrovol'skij her er en dag for seint ute på alle datoene, dvs. at de egentlig kom til Tromsø om kvelden 25. februar. Korrespondanse mellom justisdepartementet og henholdsvis politimesteren i Vest-Finnmark og politimesteren og ordføreren i Tromsø vitner om at det var slik.¹⁾ Det samme gjør norske aviser. Men Rimscha skriver, som Dobrovol'skij, at flyktingene ankom Hammerfest 25. februar.²⁾ Han oppgir ikke hvor han har denne opplysningen fra. På et annet sted i samme kapittel refererer han til Dobrovol'skij, og en kan derfor gå ut fra at han også har denne ukorrekte opplysningen fra han.

Jeg har tidligere nevnt at den datoen Dobrovol'skij oppgir for avreise fra Arkhangelsk, er korrekt. På et eller annet tidspunkt underveis har han altså rett og slett hoppa over en dato. Ellers er det vel ikke noe å undres over at ferda på den overfylte isbryteren, delvis gjennom isødet, har fortona seg enda lengre enn den egentlig var. Flere av informantene mine var med på denne flukta. Et par av dem sa at de var over ei uke underveis, men reisa fra Arkhangelsk til Tromsø tok seks og et halvt døgn, for å være helt korrekt.

Mesteparten av denne tida var trolig ikke langt fra 1000 mennesker stua sammen på en båt som under normale forhold var beregna på 120. Det må til tider ha fortona seg som noe av et mareritt. Informanter har fortalt at det var

1) JPK, R.fl. II.

2) Rimscha 1924, s. 36.

dårlig med mat, og derfor streng rasjonering. General Miller opplyste at de hadde noe kjøtthermetikk, og at det ble servert havrevelling en gang om dagen. Han opplyste også at det var liggeplass til en fjerdedel av dem som var om bord.¹ Med tanke på hvor overbefolkta isbryteren var, synes jeg dette var mye. I alle fall ble det mange som måtte greie seg uten liggeplass. Informant 17 fortalte at en overalt snubla i folk som satt eller lå og sov. De mest framstående personene hadde lugarplass, men hvordan det var med de sjuke og såra, eller med dem som hadde små barn, kan jeg ikke si noe om. I et telegram fra general Miller på "Kuz'ma Minin" til den russiske konsul i Norge ble det opplyst at det var 40 sjuke og såra om bord.² De fleste av disse var trolig militære som hadde blitt såra ved fronten. Av 632 av flyktingene som 20. mars var internert på Værnesmoen, var 29 barn som var fem år eller yngre. Av disse var fire bare to måneder gamle.³ De hadde altså bare vært ca. en måned da de var med på den eventyrlige flukta fra Arkhangelsk til Norge.

6.2. KRITIKK AV EVAKUERINGA PÅ "KUZ'MA MININ"

Det ble retta en del kritikk mot general Miller i forbindelse med evakueringa fra Arkhangelsk. Jeg skal her ta for meg den kritikken som gikk på hvor dårlig flukta var planlagt, og på hvem som fikk være med. Seinere kommer jeg inn på ryktene om at general Miller hadde tatt med store verdier fra Nord-Russland.

-
- 1) Intervju med pressa i Tromsø gjengitt i Nordlys 1. mars 1920.
 - 2) UD, P2 0 3/18 II, telegram sendt over Inge radio 24. februar 1920.
 - 3) Disse opplysningene har jeg kommet fram til ved å gå gjennom lista fra Værnesmoen.

I Aftenposten 6. mars ble uttalelsene til en forretningsmann fra Arkhangelsk ved navn Eckner referert. Eckner var på den tida i Tromsø. Han mente at det lenge hadde vært klart at den provisoriske nordrussiske regjeringa måtte vike plassen. General Miller skulle derfor ha hatt nok av tid til å forberede evakueringa av dem som følte seg trua av bolsjevikene. Evakueringa kunne derfor ha foregått "successivt og helt ordnet", og ikke som "en forskræmt hønsflokk, som kaglande sprang i uvedt i alle retninger".

Så seint som om morgenen 18. februar ville ikke general Miller høre snakk om evakuering. Ettersom isbryteren med flyktningene gikk fra Arkhangelsk allerede om formiddagen 19. februar, må det ha vært knapp tid til å forberede evakueringa av så mange mennesker. Hos Dobrovolskij kommer det også fram at general Miller for lengst burde ha skjönt hvor prekær situasjonen var for den kvite nordrussiske hæren. Allerede 12. februar hadde han fått beskjed fra fronten om at den fulle likvideringa var nær ved.

I et brev til utenriksdepartementet kom også det norske generalkonsulatet i Arkhangelsk med sterk kritikk av evakueringa på "Kuz'ma Minin". Jeg siterer fra brevet:

"Da der her i byen fandtes endel nordmænd og dansker, som ikke for nogen pris ønsket å bli tilbake under det kommende bolsjevikregime, henvendte jeg mig den 18. om aftenen officielt til kommanderende admiral, Ivanoff, for at opnaa den nødvendige tillatelse for mine landsmænd og danskerne til at avreise pr. isbryter til Murmansk. Jeg blev mottat av admiralens adjutant paa en lite forekommende maate, og som svar paa min henvendelse blev det mig forklaret, at baatene vilde bli mere end overfyldt med folk, som regjeringen hadde moralsk forpligtelse til at evakuere, og at det derfor ikke kunde bli tale om at medta utlændinger. Jeg undlot ikke at gjøre ham opmerksom paa, at det som sakerne nu stod vel ikke var utelukket, at de evakuerte vilde komme til at henvende sig til Norge med anmodning om bistand i den ene eller anden form, og at det derfor maatte ansees som uklogt specielt i dette sieblik at ta saa lite hensyn til de herværende nordmænd. Chefen for utenriksavdelingen, general Miller, hadde ikke engang fundet det nødvendig at meddele de utenlandske

konsulater om den forestaaende evakuering. Jeg hadde til hensigt næste morgen at henvende mig til chefen for utenriksavdelingen, general Miller, for at forsøke at opnaa den nødvendige tillatelse, men den næste morgen kl. 9 var "Jaroslawna" og "Minin" allerede lagt fra kaien og bevæget sig under kulesprøiteild fra land ut igjennem elven. Det viste sig siden at indlastningen i isbryteren i nattens løp hadde foregaat efter helt andre prinsipper og efter helt andre hensyn end de, som kvelden i forveien var blit fremholdt for mig. Personlig bekjendtskap med de høierestaaende officerer, bestikkelser etc. spilte ofte den avgjørende rolle. To nordmænd, kemigraferne Ivar Hansen og Thorvald Thorsen, som iflg. kontrakt med den nordrussiske regjering var garanteret evakuering samtidig med den første evakuerende statsinstitution blev uten videre glemt og latt tilbake."1)

Verdens Gang beretta 3. mars at de danske frivillige også var nær ved å bli lurt. De skulle ha tilbrakt den siste natta i Arkhangelsk i en bygning sammen med en del russiske offiserer. Om morgenen var de russiske offiserene fordufta. Kaptein Paludan gikk da ned til havna, hvor isbryteren var ferdig til avgang. Danskene ble først nekta å komme om bord, men fikk seinere tillatelse til det.

Hos Dobrovolskij får vi en annen versjon av dette. Her står det at en hadde glemt de danske frivillige. Like før avgang kom imidlertid en russisk oberst løpende. Han skreik til dem som var om bord at de ville vanære seg overfor heile Europa dersom de overlot de danske frivillige til bolsjevikene. Båtene venta så på danskene.

Det var i første rekke regjeringa, generalstaben og noen offiserfamilier som skulle evakueres. Ellers ser det ut til å ha vært nokså tilfeldig hvem som kom med, men personer med en viss prestisje stilte uten tvil sterkest. Det skulle komme fram av de to følgende eksempla:

1) JPK, R.fl. II, brev av 22. april 1920.

Dobrovol'skij forteller om hvordan han kom med på isbryteren. Medlemmer av den militære og sivile domstolen, blant dem Dobrovol'skij, hadde avtalt å møtes om kvelden 18. februar. De ville prøve å komme seg til Murmansk via landjorda. Noen av dem hadde kone og barn med, og det var i alt 42 personer. De forsto etter hvert at denne planen var nokså håpløs. Heldigvis fikk de vite om "Kuz'ma Minin", og dro dit hvor den lå. Ikke alle som var ansatte ved den militære og sivile domstolen fikk tillatelse til å bli med. Det var bare de som hadde "čín" (rang).¹⁾

Informant 8 fortalte at han var med faren sin, som sammen med noen andre offiserer hadde fått tak i hesteskyss til Murmansk. Da de så vidt hadde kommet seg av sted, oppdaga de den store isbryteren "Kuz'ma Minin" på veg tilbake til Arkhangelsk, og snudde. Informant 8 fortalte også at det var en mann som passa på at det ikke kom for mange om bord på båtene, men at faren, på grunn av sin høye stilling, bare kunne feie denne mannen til side. Faren var oberstløytnant (podpolkovnik).

6.3. MOTTAKELSEN AV BÅTFLYKTINGENE I NORGE

Noe av det første de norske myndighetene tenkte på var at det kunne være smittsomme sykdommer blant flyktingene. De russiske båtene ble derfor dirigert til Tromsø, som var den første norske by hvor karantenebehandling kunne finne sted. Det første flyktingene måtte gjennom da de forlot båtene, var legeundersøkelse, desinfisering og avlusningskur. De fleste flyktingene hadde ikke andre klær enn de som de gikk i. Disse måtte desinfiseres før de kunne brukes, og det måtte derfor skaffes andre klær til dem.

1) I kap. 11.3. tar jeg nærmere for meg hvilke sosiale grupper som var representert blant flyktingene på "Kuz'ma Minin". Her forklarer jeg også nærmere hva det ville si å "ha rang" i det gamle Russland.

Klærne de russiske flyktingene fikk utdelt, passa naturligvis ikke alltid så godt. Informant 8 mintes med atskillig humor hvordan han på Værnesmoen som 15-åring hadde gått rundt med et par altfor store norske grå underbukser, som han brukte som vanlige bukser. Det var ingen smittsomme sjukdommer blant flyktingene, bortsett fra stor utbredelse av veneriske sjukdommer blant de danske frivillige.

Umiddelbart etter ankomsten til Tromsø om kvelden 25. februar ble de sjuke og såra brakt i land. Som før nevnt skulle det være 40 sjuke og såra på isbryteren. Kvinner og barn fikk komme i land neste morgen. Det var omkring 300 av dem.¹⁾ Ellers fikk også de mest framstående personene forlate båtene i Tromsø.

Flere av de sjuke og såra måtte naturligvis på sjukehus. Noen av dem kom også på behandling på en skole som flyktingene fikk disponere. De øvrige ble innkvartert på Grand Hotel og i forskjellige forsamlingslokaler.²⁾ Det var naturligvis de framstående personene som var innkvartert på Grand Hotel, blant dem general Miller, et par andre generaler og medlemmer av den provisoriske nordrussiske regjeringa. En stor del av flyktingene måtte imidlertid fortsatt holde seg om bord på de to båtene under oppholdet i Tromsø. De fikk først komme på norsk jord da båtene ankom Hommelvik 6. mars.

Likevel må Tromsø by på kort varsel ha sørga for mat for alle flyktingene og for husly for nærmere 400 av dem. Byen greidde denne oppgaven med glans. Det ble i denne forbindelse gitt spesiell ros til byens ordfører, Munthe-Kaas,

-
- 1) UD, P2 0 3/18 II, telegram til den russiske konsul fra general Miller sendt over Inge radio 24. februar 1920.
 - 2) Nordlys 27. februar 1920, Tidens Tegn 9 mars 1920.

i Tidens Tegn 9. mars 1920. Tromsø kommune kunne ikke påta seg alle utgiftene i forbindelse med mottakelsen av flyktingene fra Nord-Russland. Det ble da også øyeblikkelig lovt at utgiftene skulle refunderes fra statskassa. Den økonomiske sida ved mottakelsen av de russiske båtflyktingene kommer jeg tilbake til i kap. 6.5.

Det kunne være interessant å vite hva flyktingene sjøl syntes om den mottakelsen de hadde fått i Norge så langt. Dobrovol'skij skriver at de på forhånd var noe engstelige for hva som venta dem her. De hadde nemlig hørt at svært mange sympatiserte med de røde.¹⁾ Men fru Annenkov, en av flyktingene på "Kuz'ma Minin", skrev i et brev gjengitt i La Cause Commune²⁾ 24. april 1920, at dersom det i Norge var 90 % bolsjeviker, som det var blitt dem fortalt, hadde disse ikke noe til felles med de russiske bolsjevikene.

Dobrovol'skij forteller at de i Hammerfest fikk en mengde matvarer, bl.a. frukt og sjokolade. Borgermesteren kom om bord og holdt en liten tale på fransk. Han sa at vanskelighetene nå var over, for de var hos et folk som var vennlig innstilt overfor dem. Flyktingene mottok også et telegram fra bystyret i Tromsø. Her ble det opplyst at ei ekstraordinær forsamling, hvor også arbeidere hadde vært til stede, enstemmig hadde beslutta å gi dem den samme hjertelige mottakelsen i Tromsø. I det ovenfor nevnte brevet, som fru Annenkov skrev til La Cause Commune, sto det også at arbeiderne i Tromsø hadde vedtatt en resolusjon om at de skulle være med i mottakelsen av de russiske flyktingene.

1) Dobrovol'skij 1921, s.139.

La Cause Commune var ei russiske emigrantavis. Den kom ut i Paris. Utgiveren var Vladimir Burcev. Han var sosialrevolusjonær og en av de mest aktive russiske revolusjonære før 1917. Etter oktoberrevolusjonen samarbeidde han med de kvite. Han var en av de ledende russiske emigrantpolitikere.

2) Jeg fant noen utklipp fra La Cause Commune i arkivet til utenriksdepartementet.

Dobrovol'skijs skildring av oppholdet i Tromsø virker svært idyllisk. Barna ble overøst med frukt og søtsaker, og når mødrene gjorde innkjøp på byen, ble de tatt hånd om av norske kvinner. I butikkene slo de av på prisene for flyktningene, og av og til ville de ikke ha penger av dem i det heile tatt. På søndagen ble losjia til flyktningene pryda med friske blomster. Blomstene var sendt dem av folk i byen. I ei kveldsgudtjeneste i byens kirke ble det holdt preken over teksten: "En tro uten gjerning er en død tro" ("Vera bez dela mertva est"). Deretter ble det oppfordra til å ofre til de russiske flyktningene.¹⁾

I norske aviser kan en lese om alt det som ble gjort for de russiske flyktningene i Tromsø. General Miller var også svært fornøyd med den mottakelsen de fikk her.²⁾ Men de norske arbeiderne og norsk arbeiderbevegelse hadde nok ikke et så hjertelig forhold til de kvite russerne. I norsk arbeiderpresse fikk en inntrykk av en noe annen virkelighet enn den de russiske flyktningene skildra. Jeg gjengir lederen i Tromsøs arbeiderpartiavis Nordlys 5. mars for å vise dette. Overskriften på lederen er "Pirater" og undertittelen er "Kontrarevolutionære".

"Tromsø har hat sine russiske dage. Travle dage for byens noblese saavel som for alle dem der finder en kjærkommen adspredelse i litt veldædighetsarbeide nu og da. Det manglet ikke husrom i denne bolignødens by. Syke folk fra de omliggende landsbygder avvistes fra sykehuset. Men for de fremmede var det plass. Vel! Det var saarede mennesker fra krigsfronterne. Og mot syke og saarede skal der altid vises barmhjertighet enten de tilhører denne eller hin politiske farve. Det er vi alle enige om. Uten undtagelse. Men det har altid sin interesse at peke paa slike foreteelser. Ordsproget, det er forskjjel paa kong Salomon og Jørgen hattemaker kan med rette anvendes her.

1) Dobrovol'skij 1921, s. 140.

2) Dette ifølge uttalelser fra han gjengitt i både norsk, svensk og i russisk emigrantpresse. Se bl.a. Svenska Dagbladet 26. mars 1920 og La Cause Commune 3. juli 1920.

Hvorfor var byens noblese og alle 'bedre fattige' saa særdeles villige mot disse fremmede gjæster? Selvfølgelig fordi at det var klassefæller og aandsbeslægtede.

Hvilke mennesker var det?

Jo det var pirater, bedragere, banditter og kontrarevolutionære som hadde delvis lokket og delvis truet endel andre skikkelige mennesker med sig. Det var slike folk byens autoriteter stod slik paa pinde for. Det var blandt dem ledere for kontrarevolutionære bander.

Og byens ordfører har sendt bandens øverste leder, general Miller, sine bedste ønsker om en lykkelig fremtid. Byens borgerblade vil sandsynligvis i aarevis fremover spinde sine legender om 'de ulykkelige' som var blitt jaget ut fra sit fædreland.

En korrespondent i Hammerfest melder: For nogen dage siden blev en tre fire finlændere - fattige arbeidere - arrestert av politiet for at sendes avgaarde. De skal antagelig sendes over Vardø. Som grund for utvisningen angir politiet at de hadde ikke pas. Og vor korrespondent tilføier: Den samme politimester som lot disse utvise grundet manglende papirer stod bukkende og skrapende like overfor de kontrarevolutionære. Værsgod, mine herrer! Træd ind.

Under krigsaarene er hundrevis av utenlandske arbeidere blitt utvist. Myndighetene har like frem gaat paa jagt efter utenlandske arbeidere. Man har benyttet de mest intetsigende paaskud for disse utvisninger. Manglende opholdsbok har været flittig benyttet. Slik har de norske myndigheter optraadt mot hæderlige arbeidere."

Om arbeiderne likevel vedtok å være med på å ta seg av de landflyktige fra Nord-Russland, kan jeg ikke si noe om. Jeg har ikke funnet noe om dette i Nordlys eller i den øvrige arbeiderpressa.

Ved ankomsten til Tromsø var det ennå ikke avgjort at isbryteren med flyktingene ikke skulle gå videre fra Norge. Som før nevnt prøvde general Miller å få tillatelse til å omdirigere "Kuz'ma Minin" til England. I et telegram fra politimesteren i Tromsø til justisdepartementet 27. februar sto det at general Miller "underhandler" om overføring til England, og at han derfor ennå ikke kunne si om det ble aktuelt med internering av flyktingene i Norge.¹⁾

De norske myndighetene hadde nok med glede overlatt ansvaret for disse menneskene til de britiske myndighetene. I et brev 26. februar ba justisdepartementet om at utenriksdepartementet måtte overveie å be England ta imot de russiske flyktningene. På grunn av den store boligmangelen ville det volde store vanskeligheter for Norge å ta imot et større antall av dem.¹⁾ I Stortinget spurte 2. juni representanten Castberg om hva som hadde blitt gjort for at de russiske flyktningene skulle komme seg ut av landet. Statsråd Blehr viste da til dette brevet fra hans departement til utenriksdepartementet, og opplyste at England ikke ville ha flyktningene. Han fortsatte: "... man ønsket der naturligvis ikke at bli overlattet med disse fremmede elementer. Det er kanskje bra folk, jeg vet ikke; jeg kan ikke kontrollere hver enkelt av dem, men det vil alltid være en ulempe at faa saadanne fremmede elementer ind i sit land."²⁾

Det ble altså Norge som måtte påta seg ansvaret for de fleste av flyktningene den første tida etter flukta fra Nord-Russland. De norske myndighetene ser ut til å ha innstilt seg på denne muligheten nokså fort. Allerede 26. februar, dagen etter at flyktningene kom til Tromsø, henvendte justisdepartementet seg til forsvarsdepartementet angående "underbringelse av flygtningerne på en dertil egnet observasjonsplass"³⁾, og samme dag ble det bestemt at de skulle interneres på Værnesmoen⁴⁾.

"Kuz'ma Minin" og "Lomonosov" forlot Tromsø 3. mars med til sammen ca. 700 av flyktningene. Britene og belgierne hadde forlatt "Lomonosov" i Tromsø, og dratt til sine heim-

1) UD, P2 O 3/18 II.

2) Stortingsforhandlinger 1920, 7B, s. 1924.

3) JPK, R.fl. II, brev av 26. februar 1920.

4) UD, P2 O 3/18 II, brev fra forsvarsdepartementet til politimesteren i Tromsø 26. februar 1920.

land. Danskene ble med til Værnesmoen, men etter et par dagers opphold der ble de sendt heim. Jeg vil seinere drøfte hvor det var blitt av de russerne som ikke var med til Værnesmoen (kap. 11.3.).

6. mars kom de to russiske båtene til Hommelvik. General Miller ble tatt imot på kaia av sjefen for Generalstabten, general Bauck. På kaia var også den russiske konsulen i Kristiania møtt opp.¹⁾

Norske leger undersøkte flyktingene før de ble sendt med ekstratog til Hell. Herfra måtte de fleste av dem gå til fots til Værnesmoen (ca. 2 km). På Værnesmoen ble de sendt i badet for å bli skikkelig avlusa. Deretter var det bare å slå seg til rette. Familier og enslige kvinner ble innkvartert i artillerileiren, mens enslige menn ble innkvartert i infanterileiren.

De norske myndighetene presiserte at ifølge folkeretten hadde de ikke plikt til å internere disse flyktingene. Krigen mellom Nord-Rusland og Sovjet-Rusland var en borgerkrig. Nøytralitetsregelen gjaldt derfor ikke. Hvorfor ble så disse menneskene internert? Myndighetene sa det var ei sivil internering eller ei internering av "humanitær karakter". I første omgang frykta en nok smittsomme sjukdommer og alt slags utøy. Dessuten var det ei utbredt oppfatning at det var lite heldig å slippe løs disse fremmede menneskene blant det norske folk. Jeg kommer flere steder i oppgava tilbake til denne skepsisen overfor fremmede som også gjorde seg gjeldende i forholdet til de kvite russiske flyktingene. Den kom særlig fram når det oppsto problem med dem. Den varme og hengivenhet som hadde blitt vist dem i Tromsø, behøvde altså ikke å stikke djupt.

1) De russiske båtens ankomst til Hommelvik er rikelig omtalt i pressa, likedan flyktingenes ankomst til Værnesmoen.

Ettersom det var ei sivil internering, var de bestemmelsene som myndighetene fant nødvendige for å kontrollere flyktingene mens de var i Norge, å betrakte som politiforanstaltninger. De russiske flyktingene var også av denne grunn underlagt justisdepartementet. Men det ble likevel de militære myndighetene som måtte ta seg av de fleste praktiske sidene ved interneringa. Både Værnesmoen og Jørstadmoen, hvor en del av flyktingene seinere ble overført, var militære ekserserplasser. På begge sider var det militære, og ikke politiet, som sto for vaktholdet.¹⁾

6.4. URO OM BORD PÅ DE RUSSISKE BÅTENE I TROMSØ²⁾

Jeg har fortalt om hvor bra alt ble ordna i Tromsø for de av flyktingene som fikk komme i land. Om bord på de to russiske båtene var imidlertid langt fra alt bare idyllen. De danske frivillige ble nokså rebelske da de ikke fikk komme i land. De trua både med mytteri og med å hoppe på sjøen og svømme i land. Heldigvis lyktes det politimesteren og den danske konsulen i Tromsø å få roa dem. En av de danske frivillige ble drept ved et vådeskudd.

Men det som skapte virkelig bekymring hos de norske myndighetene, var urolighetene om bord på "Lomonosov". "Lomonosov" hadde ligget i Murmansk da opprøret brøt ut der. Britene og belgierne hadde da storma om bord, og tvunget mannskapet til å forlate byen. Da "Lomonosov" møtte "Kuz'ma Minin", hadde general Miller fått overført en del av de russiske flykt-

1) Om interneringa av flyktingene, se bl.a. Stortingsforhandlinger 1920, 7B, ss. 1921-32.

2) I JPK, R.fl. II og UD, P2 0 3/18 II finner man telegrammer fra både ordføreren og politimesteren i Tromsø til justisdepartementet som sammen gir et godt innblikk i urolighetene. Av svarene fra justisdepartementet får en inntrykk av hvordan de norske myndighetene vurderte situasjonen.

Urolighetene om bord på "Lomonosov" ble også godt dekket i pressa.

ningene på isbryteren. I Tromsø forlangte britene og belgierne å få fjerna disse. De nekta også å gi fra seg kommandoen om bord til general Miller. De hevda at de hadde redda "Lomonosov" fra bolsjevikene, og at skipet derfor var å betrakte som deres prise. General Miller hevda at britene og belgierne var i den nordrussiske regjerings tjeneste, og at de derfor måtte adlyde han. Det russiske mannskapet kompliserte det heile ytterligere. Det ville hverken adlyde britene og belgierne eller de kvite russerne. Det var Det murmanske dampskipselskapet som eide båten, og mannskapet betrakta derfor bare selskapets administrerende direktør som sin overordna. Han var på den tida i London, og ga ordre om at skipet skulle gå til England.

De norske myndighetene ville i det lengste unngå å gripe inn i urolighetene. Av et fortrolig brev fra justisdepartementet til forsvarsdepartementet 27. februar går det fram at de virkelig frykta muligheten for en åpen kamp mellom de stridende partene.¹⁾ Situasjonen var alvorlig, ettersom både britene, belgierne, danskene og de russiske militære var bevæpna.²⁾ Det ble da også beslutta å sende panserskipet "Norge" nordover.

Striden blant flyktingene ble naturligvis via stor oppmerksomhet i avisene. Arbeiderpressa brukte urolighetene som et eksempel til å vise hva slags element en her hadde å gjøre med. Social-Demokraten gjorde seg også i denne anledning refleksjoner om hva som ville ha skjedd, dersom bevæpna rødegardister hadde kommet til landet, særlig om de attpåtil hadde begynt å slåss seg imellom.³⁾ Aftenposten betegna på sin side urolighetene blant de antibolsjevikiske styrkene som så alvorlige at de "nærmest var af bolsjevikisk art".⁴⁾

1) JFK, R.fl. II.

2) Flyktingene ble først avvæpna i det øyeblikk de forlot de russiske båtene.

3) Social-Demokraten 8. mars 1920.

4) Aftenposten, aftennummer 1. mars 1920.

Men alt ordna seg. Direktøren for Det murmanske dampskipsselskapet ga tillatelse til at "Lomonosov" først gikk til Hommelvik med flyktningene. Det ser ut til at britene og belgierne fikk utbetalt en større pengesum av general Miller før de dro sørover.¹⁾

Dobrovol'skij skriver at det var de norske myndighetene som løste konflikten. De befalte britene og belgierne å forlate skipet, og lot general Miller få den fulle disposisjon over det.

Det ser ut til å ha vært viktig for Dobrovol'skij å vise at både de norske myndighetene og nordmennene så med stor velvilje på de kvite russerne. Han ga ei svært idyllisk skildring av mottakelsen i Tromsø. Han poengterte også at heile det norske folket sto bak mottakelsen av flyktningene. Som før vist kan i alle fall ikke oppslutningen om mottakelsen ha vært like helhjerta fra alle deler av folket. Jeg har en mistanke om at hans versjon av hvordan striden på "Lomonosov" ble løst, også er et uttrykk for denne tendensen til å ville gi et for rosenrødt bilde av forholdet mellom nordmennene og de kvite russerne.

6.5. DEN ØKONOMISKE SIDA VED MOTTAKELSEN AV FLYKTNINGENE

Dobrovol'skij skriver at den provisoriske nordrussiske regjeringa etter nederlaget underholdt over 2000 flyktninger i leirer.²⁾ Dette var nok det samla antallet på flyktninger fra Nord-Russland som etter det kvite nederlaget, ble internert i Norge og Finland. Dobrovol'skij skriver også at da leirene ble stengt, sørga denne regjeringa for flyktningene inntil de hadde skaffa seg arbeid. Dette er i alle fall bare

1) Kortlagsforhandlinger 1922, s. 7, ss. 411-24.

1) JPK, R.fl. II, brev fra ordføreren i Tromsø til justisdepartementet 1. mars 1920.

2) Dobrovol'skij 1921, s. 70.

delvis sant. Den norske staten måtte bidra med en stor del av de utgiftene som gikk med til underhold av de internerte flyktningene. Dessuten hadde mange av flyktningene fra "Kuz'ma Minin" store økonomiske vanskeligheter den første tida i Norge.

I en regjeringskonferanse like etter at båtflyktningene fra Nord-Russland kom til landet, ble det riktignok bestemt at utgiftene til innkvartering og forpleining skulle søkes refundert av flyktningene, mens de utgiftene som gikk med til vakt- hold i forbindelse med interneringa, skulle bæres av den norske staten. Før avreisa til Finland deponerte general Miller også 100 000 kr. Men dette beløpet viste seg langt fra å dekke utgiftene til innkvartering og forpleining. Disse kom på over 300 000 kr. De norske myndighetene ville da prøve å få refundert det beløpet som mangla av de kvite russerne. De visste ikke hvor general Miller oppholdt seg, og henvendte seg derfor til komitéen for de russiske flyktningene fra Arkhangelsk. Denne komitéen ble oppnevnt etter ordre fra general Miller. I samarbeid med den russiske legasjonen i Kristiania skulle den ta seg av flyktningene fra Nord-Russland som var igjen i Norge. Henvendelsen førte ikke til noe. Ved kongelig resolusjon av 2. september 1921 ble det så bevilga kr. 346 029.29. Sammen med det beløpet general Miller hadde deponert, dekket dette beløpet alle utgiftene en hadde hatt i forbindelse med interneringa av flyktningene i Norge.¹⁾

Den norske regjeringa ble kritisert fordi den ikke hadde sørga for å sikre seg dekning av disse utgiftene. Denne kritikken ble bl.a. reist i Stortinget av sosialdemokratene. Det ble hevda at general Miller hadde med seg verdier fra Arkhangelsk, som fullt ut kunne ha dekket alle omkostningene.²⁾

1) Stortingsforhandlinger 1922, 8 I, ss. 433-34.

2) Sst.

De verdier som her omtales, var den valutabeholdningen som den nordrussiske regjeringa hadde hatt, og som den hadde fått med seg da den evakuerte Arkhangelsk. I norsk presse ble det spekulert over hvor store disse kunne være. I Verdens Gang ble det 9. mars 1920 hevda at de var på 350 millioner rubler i gull. Aftenposten refererte 19. april 1920 en påstand om at de var på 400 000 pund sterling. Samtidig opplyste avisa at general Miller sjøl hadde karakterisert denne påstanden som løgn. Han hevda at han hadde hatt med seg et beløp tilsvarende 200 000 norske kroner fra Arkhangelsk, og at dette bare var tilstrekkelig til å betale de utenlandske frivillige.

Det general Miller her hevda, stemmer ikke med andre opplysninger jeg har. Ifølge disse må han også ha hatt igjen atskillige penger etter at han hadde betalt de frivillige. Som nevnt ovenfor deponerte han et beløp på 100 000 kr da han forlot landet. De flyktningene som hadde behov for det, fikk også utbetalt lommepenger av general Miller under oppholdet på Værnesmoen.¹⁾ I juli tok interneringa av flyktningene på Jørstadmoen slutt. 43 russere tok da opphold på Hammerstad pensjonat på Eidsvoll. Den forhenværende nordrussiske regjeringa betalte for dem som ikke sjøl var i stand til å betale. Det var komitèen for de russiske flyktningene fra Arkhangelsk som sørget for de praktiske sidene ved dette oppholdet. S. N. Gorodeckij, forhenværende medlem av den nordrussiske regjeringa og president for komitèen, var blant dem som var på Hammerstad.²⁾

I forbindelse med spekulasjonene om hvor store verdier den nordrussiske regjeringa hadde fått med seg da den evakuerte, er det naturlig å si litt om valutaforholda i nordområdet. Mange av de russiske pengesedlene flyktningene hadde med seg, var trolig nesten verdiløse. Stjørdalens Blad opplyste

-
- 1) Informantene 17 og 20 opplyste dette.
 - 2) JPK, R.fl. II, brev fra 2. distriktskommando til justisdepartementet 14. juli 1920.

9. mars 1920 at en russer forlangte 10 kr for 1000 rubler.¹⁾ Det sies ikke hva slags rubler dette var. Det var nemlig mange forskjellige pengesedler i omløp i området til den nordrussiske regjeringa.²⁾ De var fra tsartida, fra Kerenskijs regjeringstid og fra den tida bolsjevikene hadde hatt makta i området. Det ble også trykka pengesedler i London for Nord-Rusland, de såkalte nordrublene.³⁾ Disse var garantert av den britiske staten, og kunne løses inn til en kurs av 40 rubler for 1 pund sterling. Innføringa av nordrublene gjorde at kursen på de andre pengene sank raskt.

Det ble øvd forskjellige former for veldedighet overfor flyktningene like etter at de kom til landet. Mange private mennesker ofra både tid og penger på dem. Røde Kors ytte også hjelp. I Trondhjem ble det holdt en "soirée dansante" på Hotel Britannia like etter at de var kommet til Værnesmoen. Det var den franske greve Gaston de Merindol som fikk i stand dette arrangementet.⁴⁾ 18. mars var det festkonsert til inntekt for de landflyktige i universitetets aula i Kristiania. Representanter både for den britiske og franske ambassaden var medlemmer av komitéen som ordna med konserten. På konserten deltok framstående kunstnere.⁵⁾

-
- 1) Før revolusjonen var 1 rubél ca. 2 norske kroner.
 - 2) Om de kaotiske valutaforholda i nordområdet, se Dobrovolskij 1921, ss. 95-96.
 - 3) Ironside forteller følgende (Ironside 1953, ss. 80-81): Disse pengesedlene ble trykka med den dobbelthoda ørna, og begge hodene hadde krone. På grunn av disse kronene nekta den nordrussiske regjeringa å ta i bruk pengesedlene. De frykta bolsjevikpropagandaen. Kronene ble derfor fjerna.
 - 4) Morgenbladet 12. mars 1920. Her ble det også opplyst at grev Gaston de Merindol hadde vært en kjent skikkelse i det litterære og kunstneriske miljøet i den russiske hovedstaden før revolusjonen.
 - 5) Tidens Tegn 16. mars 1920 og 19. mars 1920.

6.6. FLYKTINGENE SOM DRO VIDERE FRA NORGE

Flyktingene på "Kuz'ma Minin" havna nokså tilfeldig i Norge. Det er derfor ikke noe merkelig at de fleste av dem dro videre til andre land.¹⁾

På lista fra Værnesmoen står det hvor flyktingene tenkte seg etter oppholdet her. Det øvrige kildematerialet viser imidlertid et dårlig samsvar mellom det som oppgis på denne lista og de landa flyktingene seinere dro til, eller hadde planer om å dra til ei tid etter at lista ble til. Det er enkelt å forklare at det var slik. Den stemningen mange av flyktingene var i like etter den dramatiske flukta fra Nord-Russland, og den situasjonen heile den kvite bevegelsen befant seg i, gjorde det sikkert svært vanskelig å avgjøre hva en både ville og burde gjøre. Dessuten fikk neppe alle russerne fra Værnesmoen visum til det landet de helst ville til. Kildematerialet forteller ikke om eller i hvor stor grad dette har vært tilfellet.

19. mai var det 180 russiske flyktinger i interneringsleiren på Værnesmoen og 145 i interneringsleiren på Jørstadmoen.²⁾ Bare halvparten av dem som hadde blitt internert, var altså på dette tidspunktet fortsatt under internering. Hvor mange det var som hadde forlatt Norge, og hvor mange det var som var utenfor interneringsleirene i Norge, kan jeg ikke si noe sikkert om. Men ettersom myndighetene nølte med å slippe russerne løs her i landet, er det all grunn til å tro at de fleste som ikke lenger var internert, hadde dratt videre til andre land. En del av flyktingene fikk forlate interneringsleirene for å ta arbeid på forskjellige steder i Norge. Det var ei oppfordring i Nationen av John E. Mellbye, formann i Norsk Landmandsforbund, om å gi arbeid til de russiske flykt-

1) Jeg regner det som sannsynlig at bortimot 100 av flyktingene fra "Kuz'ma Minin" ble i Norge. Se kap. 11.4.

2) JFK, R.fl. II, brev fra forsvarsdepartementet til justisdepartementet.

ningene, som virkelig satte fart i dette. Denne oppfordringa kom først 10. mai, og en må gå ut fra at det tok ei viss tid å ordne det.

Arkivet til justisdepartementets politikontor (kap. 2.1.) gir få opplysninger om russere som har forlatt interneringsleirene før slutten av mai. I pressa kan en imidlertid finne noen spredte opplysninger om dette. Nationen skrev 10. mai at 75 av flyktningene fra Værnesmoen, blant dem noen polakker, hadde dratt med båt fra Sarpsborg til Hamburg, og at flere av dem skulle videre til heimstedene sine. Flere skulle også dra fra Norge de nærmeste dagene. Stjørdalens Blad opplyste 14. mai at det daglig reiste russiske flyktninger til Serbia, og 21. mai at noen var dratt til Brasil og Bøhmen.

Jeg vil kommentere opplysningen om at enkelte skulle dra til heimstedene sine. Langt fra alle som var med på flukta på isbryteren hørte heime i Nord-Russland. Her var mennesker fra alle deler av det tidligere russiske tsarriket. Store deler av dette området hadde etter oktoberrevolusjonen blitt revet løs fra Russland. Finland, Polen og de baltiske statene¹⁾ hadde blitt sjølstendige.²⁾ General Miller sa i et intervju at flere av flyktningene kom fra Polen og de baltiske statene.³⁾ Ifølge de opplysningene fra pressa, som jeg gjenga ovenfor, var det også polakker blant flyktningene. Som før nevnt (kap. 3.2.3.) var russiske offiserer som hadde vært bosatt i Finland, med på flukta på isbryteren.⁴⁾

-
- 1) I de baltiske statene var forholda etter oktoberrevolusjonen lenge svært kaotiske. Nasjonalister, nasjonale bolsjevikker, støtta av Sovjet-Russland, og kvite russere kjempa her lenge om makta. Tyskerne og de allierte kompliserte det heile ytterligere. På den tida flyktningene fra Arkhangelsk kom til Norge, var det klart at nasjonalistene hadde seira.
 - 2) På lista fra Værnesmoen er det 33 som vil til Finland, 18 til Polen, 7 til Estland, 17 til Lettland og 5 til Litauen.
 - 3) Nordlys 1. mars 1920.
 - 4) Ektemannen til informant 3 tilhørte en russisk offiserfamilie som hadde bodd i Finland i flere generasjoner. Han var med på flukta fra Arkhangelsk. Familien eier fortsatt det huset familien bodde i utenfor Helsingfors.

Kap. 6.7. behandler de av flyktingene som vendte tilbake til Nord-Russland. Jeg vet ikke om andre enn disse som dro til sovjetisk område. Jeg ser da bort fra et ektepar som reiste til Petrograd etter å ha vært tre år i Norge (kap. 8.3.4.). På lista fra Værnesmoen oppgir en at han vil til Petrograd.

Flukta på "Kuz'ma Minin" var først og fremst ei evakuering av militære tropestyrker. Det er derfor rimelig å anta at de som ville til de kvite områdene, først og fremst ville dit for å fortsette kampen mot de røde. Men enkelte kunne også høre heime der, eller de kunne ha familie i disse områdene. De kvite var på denne tida ennå i Sør-Russland og i Det fjerne østen.¹⁾

De som dro til de russiske randstatene, kunne også ha planer om å fortsette kampen mot bolsjevikene. I et notat fra justisdepartementet fra slutten av mars ble det opplyst at ca. 100 av de russiske flyktingene på Værnesmoen søkte visum til Polen. Der hadde de planer om å gå inn i den polske hæren.²⁾ Jeg tviler sterkt på om alle disse kunne være polakker. I den polsk-russiske krigen (1920-21) var det avdelinger med russiske frivillige som kjempa sammen med polakkene mot Sovjet-Russland. Men disse russerne representerte nokså ekstreme element. I denne krigen var det ikke uvanlig at de kvite russiske emigrantene sympatiserte med sine bolsjevikiske landsmenn.

Et uttrykk for at mange ikke hadde gitt opp kampen mot bolsjevikene, er at 101 på lista fra Værnesmoen vil dra dit hvor øverstkommanderende befinner seg.³⁾ Blant disse 101 er det både militære og sivile, kvinner og menn. Men kvinneandelen er mindre enn på lista totalt.

-
- 1) På lista fra Værnesmoen vil 36 til Sør-Russland og 5 til Vladivostok.
 - 2) JFK, R.fl. II.
 - 3) Dvs. på lista står "rasp. gl.". Det må være forkortelse for "raspolozhenie glavnakomandujuščego".

Hvilke planer øverstkommanderende for den kvite nordrussiske hæren, general Miller, hadde for hvordan flyktningene fra "Kuz'ma Minin" igjen skulle settes inn i kampen mot bolsjevikene, sier kildematerialet lite om. I Tromsø uttalte general Miller til pressa at han venta ordre om at offiserene og soldatene skulle bli sendt dit hvor de kvite ennå hadde herredømmet.¹⁾ Det kan her ikke være snakk om annet enn Sør-Russland, og det var trolig den kvite ledelsen i sør general Miller venta ordre fra. I Tidens Tegn ble det 17. mars også antydning at en del av russerne på Værnesmoen ville prøve å komme seg til Sør-Russland for å slutte seg til hæren til general Denikin. Materialet mitt sier lite om i hvilken grad russerne fra Værnesmoen virkelig dro til fronten i sør. Det eneste eksemplet på det er følgende: På begynnelsen av året 1923 ble det søkt om visum til Norge for 15 russiske flyktninger fra Konstantinopel (se kap. 8.3.1.). I en rapport til politimesteren i Trondhjem 26. april ble det gitt opplysninger om 2 av disse. De hadde vært blant dem som flykta sammen med general Miller fra Arkhangelsk, og de hadde reist fra Norge til Krim for å kjempe mot bolsjevikene.²⁾

De russiske flyktningene hadde i Norge forbud mot å drive politisk virksomhet. En må anta at planer om fortsatt kamp mot Sovjet-Russland kom inn under denne kategori virksomhet. Her er trolig forklaringa på at kildematerialet sier så lite om dette. Det er også mulig at de flyktningene fra Værnesmoen som dro til fronten i sør, oppga en annen grunn for avreise overfor de norske myndighetene.

Dersom det var slik at flere av dem som var internert i Norge, dro herfra for å slutte seg til de kvite styrkene i Sør-Russland, er det imidlertid noe overraskende at arbeiderpressa ikke fikk snusen i det, og gjorde et stort nummer av det.

1) Nordlys 1.mars 1920.

2) JPK, R.fl. III.

Som før nevnt kom ca. 1500 fra den kvite nordrussiske hæren seg over grensa til Finland fra Murmanskfronten. Høsten 1920 fikk flere av disse transittvisum til Norge for å dra til Frankrike hvor de hadde blitt skaffa arbeid.¹⁾ Arbeiderpressen hevdet imidlertid at dette egentlig var troppestyrker som skulle til Krim for å slutte seg til hæren til general Wrangel²⁾, og reagerte derfor kraftig mot at disse fikk norsk transittvisum.³⁾ En skulle tro at arbeiderpressen hadde reagert enda sterkere dersom den hadde fått kjennskap til at flyktninger som i Norge delvis hadde blitt forpleiet på statens bekostning, også dro for å slutte seg til kampen mot bolsjevikene.

Vadim Andreev var en av de russerne som høsten 1920 dro gjennom Norge. Det han forteller,⁴⁾ stemmer med det som norsk arbeiderpressen hevdet. Disse russerne skulle til fronten i Sør-Russland. Overfor de finske myndighetene hadde de imidlertid at de skulle på jordarbeide i Frankrike. Dette styrker mistanken min om at de russiske flyktningene som var internert i Norge, ikke behøvde å oppgi den egentlige grunnen for avreise herfra til de norske myndighetene.

-
- 1) UD P2 O 3/18, brev fra legasjonen i Helsingfors til utenriksdepartementet 23. august 1920. Her blir det opplyst at 100 av disse russerne har fått innvilget norsk transittvisum.
 - 2) General Denikin trakk seg i begynnelsen av april 1920 som øverstkommanderende for de kvite styrkene i sør. General Wrangel' overtok etter han. Han fortsatte kampen mot Sovjet-Russland til november 1920.
 - 3) Se bl.a. Social-Demokraten 20. oktober 1920.
 - 4) Andreev 1974.

Vadim Andreev var 18 år i 1920, og hadde nettopp avslutta det russiske gymnasium i Helsingfors. Han meldte seg som frivillig til general Millers hær for å bekjempe de røde i Sør-Russland. Han ble først sendt fra Finland i oktober. I Marseilles fikk han beskjed om de kvites evakuering fra Krim, og han ble derfor værende her ei stund i en leir for russiske militære. Like før jul kom general Miller til denne leiren. Andreev og seks andre fikk overtalt han til å ordne det slik at de ble sendt til Konstantinopel. Herfra lyktes det fire av dem å komme seg over grensa til Georgia. De deltok så på georgisk side i krigen mellom Sovjet-Russland og Georgia som brøt ut i februar 1921.

Seinere levde Andreev i flere år i emigrasjon i Frankrike før han dro tilbake til Sovjetunionen.

Flere av flyktningene håpa nok på at en militær intervensjon eller ei politisk omveltning i Sovjet-Russland skulle gjøre det mulig for dem å vende tilbake. Det var forståelig at disse valgte de slaviske landa som midlertidig oppholdssted. Her var de trygge for bolsjevikene, samtidig som de var så nær fedrelandet at de raskt ville komme dit om den militære eller politiske situasjonen skulle endre seg.

Og en framtidig intervensjon i Sovjetunionen av veteraner fra borgerkrigen fortona seg i begynnelsen av 20-åra ikke som noen umulighet. Det ble danna en russisk militær organisasjon i eksil, Det russiske allmilitære forbund (Russkij Obščevoiniskij sojus) (ROVS). Denne organisasjonen hadde avdelinger i de fleste landa hvor det var russiske emigranter, og ble av medlemmene betrakta som Russlands armé i eksil. Etter general Vrangels død i 1928 overtok general Kutepov som leder for ROVS. General Kutepov så lenge med stor optimisme på utsiktene for en framtidig intervensjon i Sovjetunionen, og han var i flere år engasjert i det undergrunnsarbeidet ROVS drev i Sovjetunionen. I 1930 forsvant han sporløst i Paris. Alt tyder på at han ble kidnappa av sovjetiske agenter.¹⁾ General Miller, som etter sitt korte opphold i Norge og Finland hadde slått seg ned i Paris, overtok da ledelsen for ROVS. I 1937 led han samme skjebne som general Kutepov.²⁾

Også en annen av flyktningene fra isbryteren "Kuz'ma Minin" havna ufrivillig i Sovjetunionen. General Dobrovol'skij dro, som før nevnt, fra Tromsø til familien sin i Finland. Han ble knytta til ROVS, og engasjerte seg i det undergrunnsarbeidet som ble drevet fra finsk territorium mot Sovjetunionen av

1) Om kidnappinga av general Kutepov, se Bailey 1960, ss. 89-117 og Prjanišnikov 1979, ss. 144-50.

2) Om kidnappinga av general Miller, se Bailey 1960, ss. 227-67 og Prjanišnikov 1979, ss. 276-82.

Etterforskninga i forbindelse med kidnappinga av general Miller avslørte at en av medarbeiderne hans, general Skoblin, var sovjetisk agent, og hadde deltatt i kidnappinga. General Skoblin greidd å flykte, men kona hans Nadja Plevickaja, ei berømt sangerinne både i Tsar-Russland og i den russiske emigrasjonen, ble dømt til 20 års fengsel som medskyldig.

kvite russiske emigranter. Ved slutten av andre verdenskrig, i april 1945, ble general Dobrovol'skij utlevert til Sovjetunionen av finske myndigheter. Her ble han dømt til døden.¹⁾

6.7. DE SOM DRO TILBAKE TIL NORD-RUSSLAND

Flere av russerne som kom til Norge på de to båtene, reiste tilbake til Nord-Russland.

Noen dro allerede fra Tromsø. 2. mars forlot 45 av dem byen, mens 12 andre dro 15. mars.²⁾ Utgiftene til tilbakereisa for dem som dro fra Tromsø, fikk norske myndigheter seinere refundert av den tidligere russiske legasjonen i Kristiania.³⁾ Om disse russerne som ville til et Nord-Russland som var overtatt av bolsjevikene, hette det i et telegram fra politimesteren i Tromsø til justisdepartementet 27. februar:

"Dels er alle disse kommet med i forvirringen, dels angrer de kanskje nu flugten og dels er de muligens tvunget som skibsmannskap at medfølge. Om de fleste gjælder vel at de efterlader slægt deroppe."⁴⁾

Antydningen om at mannskapet på "Kuz'ma Minin" og "Lomonosov" var tvunget med på flukta stemmer med det øvrige kildematerialet. Jeg har allerede nevnt at britene og belgierne storma om bord på "Lomonosov", og tvang besetningen til å forlate Murmansk. Besetningen på "Kuz'ma Minin" var heller ikke frivillig med på ferda til Norge. Informant 8 forteller at offi-

1) Prjanišnikov 1979, s. 382.

2) JFK, R.fl. II, brev fra politimesteren i Vardø til fylkesmannen i Finnmark 10. april 1920.

3) JFK, R.fl. II, brev fra utenriksdepartementet til justisdepartementet 17. juli 1920.

4) JFK, R.fl. II.

serene under flukta på isbryteren holdt vakt over mannskapet for at det ikke skulle foreta en eller annen form for sabotasje. Dobrovolskij nevner også at offiserene måtte føre streng kontroll med mannskapet fordi det ikke var å stole på. Det er derfor ikke overraskende om mannskapet på de to båtene reiste tilbake til Nord-Russland. Fordi det ble tvunget med på flukta, hadde det også lite å frykte fra bolsjevikene.

En del av mannskapet ble med båtene til England før de dro tilbake. I juni søkte en annenstyrmann fra "Kuz'ma Minin" norsk transittvisum for å dra fra England til Nord-Russland.¹⁾ I juli fikk 17 sjømenn fra "Kuz'ma Minin" norsk transittvisum for å gjøre samme reisa.²⁾ Det går fram av kildematerialet at disse hadde vært med på flukta fra Arkhangelsk.

Det ser også ut til at det var flere av russerne som ble internert på Værnesmoen, som var villige til å vende tilbake til et bolsjevikstyrt Nord-Russland.

Et kladdenotat i justisdepartementet fra slutten av mars opplyste at det var tilfellet med flere nordrussiske bønder.³⁾ I notatet kan en lese om et besøk i justisdepartementet av den tidligere russiske konsulen i Kristiania, Kristy. 20. mars hadde det blitt søkt om tillatelse for ca. 95 av russerne fra Værnesmoen til å ta midlertidig arbeid i Norge. Formålet med besøket til konsul Kristy var å påvirke de norske myndighetene til å gi denne tillatelsen. Ifølge han var disse russerne bønder, og de ville dra heim så snart det var mulig. De hadde blitt mobilisert av de kvite, og hadde ikke frivillig deltatt i borgerkrigen. Derfor var det grunn til å tro at bolsjevikene tillot at de vendte tilbake, og at de ikke ville foreta represalier overfor dem. Det siste måtte en likevel ha garantier for. Kristy mente at dette kunne oppnås gjennom Litvinov.

1) Centralpasskontoret 1920, mappe 5101-5400.

2) Centralpasskontoret 1920, mappe 5701-5900.

3) JPK, R.fl. II.

Jeg finner de opplysningene som jeg her har referert, av flere grunner svært overraskende.

For det første er jeg overraska over at konsul Kristy her ser ut til å være villig til å forhandle med de sovjetiske myndighetene, og at han mener å kunne stole på dem. Jeg viser her til de reaksjonene Nansen møtte fra russiske emigranter da han samarbeida med sovjetiske myndigheter om repatriering (kap. 8.3.4.). Ut fra det jeg ellers vet om konsul Kristy, og som jeg også skriver om i dette arbeidet, skulle heller ikke han tilhøre de kvite russiske emigrantene som var mest innstilt på samarbeid med bolsjevikene. Men Danielsen opplyser også at den tidligere russiske legasjonen hjalp norske myndigheter med å repatriere internerte russere i Norge.¹⁾ Forklaringa på at de tidligere tsaristiske representantene hjalp til med å sende flyktninger tilbake til bolsjevikisk område, kan være: Den tidligere russiske representasjonen følte et visst økonomisk ansvar for de av flyktingene som ikke hadde fått med seg noen verdier på flukta, så lenge de var i Norge. Dersom disse menneskene hverken hadde slekt, venner eller andre forbindelser de kunne dra til i utlandet, var trolig det å sende dem tilbake til Nord-Russland, den eneste måten å bli kvitt dette ansvaret på. I tillegg ble muligens disse menneskene betrakta som lite verdifulle for den saka de kvite kjempa for.

For det andre stemmer det dårlig med det øvrige kildematerialet at en så stor del av russerne på Værnesmoen var bønder. Dette problemet kommer jeg tilbake til i kap. 11.3.

For det tredje må de 95 russerne være å finne på lista fra Værnesmoen (se kap. 2.4.). Jeg har før nevnt at det er dårlig samsvar mellom det reisemålet flyktingene oppga på denne lista, og det stedet de virkelig dro til. Jeg nevnte også

1) Danielsen 1964, s.59. Danielsen skriver ikke mer om denne saka, og han refererer her ikke til kildematerialet.

at dette egentlig ikke var noe merkelig, og forklarte hvorfor. Men ettersom et så stort antall flyktninger ville dra tilbake til Nord-Russland like etter at lista ble skrevet, undra jeg meg likevel over at ingen oppga dette reisemålet. Det kan tenkes følgende forklaringer på dette: Disse menneskene kunne nøle med å oppgi at de ville til sovjetisk område til den offiseren som skrev ned lista. Påstanden om at de ville tilbake, behøvde ikke være korrekt. Konsul Kristy fant det mest fordelaktig for det han ville oppnå å si dette. Han visste at en av grunnene til at de norske myndighetene ikke ville gi disse russerne arbeid, var at de ikke var interessert i at de ble i landet.¹⁾

Kildematerialet gir ikke flere opplysninger om disse nordrussiske bøndene. Men jeg vet nokså sikkert at noen av de internerte på Værnesmoen etter kort tid vendte tilbake til Nord-Russland. I et brev fra justisdepartementet til politimesteren i Vardø 13. april ble det opplyst at det var kommet 25 søknader fra russiske flyktninger som ønsket å oppholde seg ei tid i Vardø for ved leilighet å kunne fortsette ferda til Nord-Russland.²⁾ Av disse er 5 kvinner og 5 menn blitt innvilga reisetillatelse fra Værnesmoen til Vardø i april og mai.³⁾ Alle 5 kvinnene og 3 av mennene er å finne på lista fra Værnesmoen. Av kvinnene er 2 sjukesøstre og 3 offisershustruer. Av de 3 mennene er 2 stabskapteiner og 1 funksjonær (óinovnik) i det militære. Den ene av de 2 som ikke er å finne på lista, var løytnant ifølge det ovenfor nevnte brevet. Jeg regner med at alle disse 10 dro til Nord-Russland. Nedenfor kommer jeg også med bevis for at 2 av dem havna der:

-
- 1) På kladdenotatet kommenterer justisdepartementet forslaget om å sende disse flyktningene tilbake til Nord-Russland, slik: "Dette synes å være den eneste utvei til i en nogenlunde nær fremtid å kunne bli kvitt dem."
 - 2) JPK, R.fl. II.
 - 3) Beskjeder fra 5. distriktskommando til justisdepartementet. Dette materialet blir beskrevet i kap. 2.1.

På lista fra Værnesmoen oppga de 3 offisershustruene at de ville til Finland. De håpa muligens at mannen var sloppet unna dit. Den ene sjukesøstra ville også til Finland, mens den andre ville til Tyskland. De 3 mennene ville henholdsvis til Sør-Russland, Tyskland og Frankrike. Det virker noe påfallende at en som 20. mars ville til Sør-Russland, et område hvor de kvite fortsatt kjempa, et par uker seinere ville til et område som var erobra av bolsjevikene. Alle de 10 som er blitt innvilga reisetillatelse til Vardø, kom aleine til Norge, bortsett fra at 2 av kvinnene hadde med hvert sitt barn på henholdsvis to og tre år. Det er derfor rimelig å anta at den viktigste grunnen til at de ville tilbake til Nord-Russland, var at de hadde familie der.

I et brev til utenriksdepartementet 9. september 1920 kunne den norske generalkonsulen i Arkhangelsk fortelle om ei liste offentliggjort i begynnelsen av august av den overordentlige kommisjonen til bekjempelse av kontrarevolusjonen.¹⁾ På denne lista over de siste skutte var det 3 menn som hadde vendt tilbake fra Norge etter å ha vært med på flukta på isbryteren. Generalkonsulen kunne bare oppgi familienavn på 2 av de 3. Disse familienavna stemte med familienavna til løytnanten og den ene stabskapteinen som hadde blitt innvilga reisetillatelse til Vardø. Generalkonsulen hadde hørt rykter om at de 3 russerne var blitt garantert fritt leide av de sovjetiske myndighetene før tilbakereisa. Han advarte derfor andre flyktinger mot å komme tilbake.

1) UD P 2 O 3/18 II.

KAPITTEL 7

DE RUSSISKE FLYKTINGENE SOM FIKK KOMME FRA FINLAND

På slutten av året 1918 bestemte de norske myndighetene å ta imot et bestemt antall russiske flyktinger fra Finland. Bare et par av disse slo seg ned i Norge for godt. I så måte er ikke disse kvite russiske flyktingene viktige for denne undersøkelsen. Likevel vil jeg ta nøye for meg det som skjedd i forbindelse med at de fikk komme til Norge. Denne historia forteller mye mer om i hvor stor grad de norske myndighetene var interessert i å hjelpe de kvite russiske flyktingene enn historia om båtflyktingene fra Nord-Russland.

Flyktingene på "Kuz'ma Minin" flykta direkte til Norge fra fienden. Så lenge det ikke var andre land som ville ha dem, kunne Norge egentlig ikke gjøre annet enn å ta imot dem. Alternativet hadde vært å sende dem til sjøs igjen.

Når det gjelder flyktingene fra Finland, hadde de norske myndighetene et reelt valg. Det samme kan sies om flyktingene. De hadde kommet seg til Finland, og kunne til en viss grad velge om de ville ta imot den norske gjestfriheten.

7.1. KORT OM DET RUSSISKE FLYKTINGEPROBLEMET I FINLAND

Tusenvís flykta i åra etter oktoberrevolusjonen fra Sovjet-Russland til Finland. I august 1921 oppga en representant for den finske regjeringa at det til da i alt var kommet 31 000.¹⁾ Av disse var ca. 19 000 russere. De øvrige var ingrere og karelere som trakk seg tilbake til finsk område etter en mislykka sjølstendighetskamp.

1) UD, P2 O 3/18 IV. Dette ble oppgitt på konferansen i Genève i august 1921 (om denne konferansen, se kap. 8.2.).

De store flyktingestrømmene til Finland kom etter nederlaget til general Judenič', seinhøstes 1919, etter at den provisoriske nordrussiske regjeringa hadde blitt styrta i februar 1920, og etter Kronstadtopprøret i mars 1921. I tillegg kom i heile denne perioden en jevn strøm av flyktinger, aleine eller i mindre grupper.

Informant 22 fortalte at hennes far, tante og bestemor hadde flykta fra Russland i 1919. Grunnen til flukta var de vanskelige leveforholda i Petrograd og at faren var blitt skrevet ut til Den røde hær. Dessuten hadde de slektninger i utlandet, som de kunne regne med å få hjelp og støtte hos. En finlending hadde kommet til dem i Petrograd, og de hadde avtalt med han hvordan de skulle komme seg ut av landet. De hadde tatt tog så langt de kunne. Deretter hadde de gått til fots over grensa med finsk fører. I Finland ble de holdt seks uker i karantene før de dro til slektningene sine i Norge.

Dobrovol'skij kom seg over grensa til Finland på slutten av året 1918. Han hadde også finsk fører. I hans tilfelle var det en kvit russisk organisasjon som organiserte det heile. Dobrovol'skij skriver at det var vanlig at finske førere tok fra 3000 til 15 000 rubler for å føre et menneske over grensa.¹⁾

Finland hadde i disse åra, under og etter den finske borgerkrigen, store problemer med å sørge for livets opphold for sin egen befolkning. Det store antallet flyktinger fra Sovjet-Russland ble derfor et ekstra stort problem. Det amerikanske Røde Kors gjorde mye for å lindre den verste nøden blant de russiske flyktingene i Finland.²⁾

1) Dobrovol'skij 1921, ss. 7-9.

2) Simpson 1939, s. 75.

7.2. HVORFOR NORGE BESLUTTA Å TA IMOT FLYKTNINGENE

Allerede høsten 1918 var de russiske flyktningene blitt et problem for de finske myndighetene. 14. september sendte den norske ministeren i Helsingfors, Andreas Urbye, et telegram til utenriksdepartementet.¹⁾ Her opplyste han at det finske utenriksministeriet hadde anmoda både den norske, svenske og danske legasjonen om å spørre regjeringene sine om de kunne ta imot et visst antall russiske flyktninger. Urbye anslo tallet på de russiske flyktningene som til da var kommet til Finland, til å være ca. 5000. Han mente at de fleste hadde bra med penger.

Alle de tre regjeringene var først negative til den finske forespørselen. Den norske regjeringa begrunna den negative holdninga med bolig- og matmangel i Norge. De tre landa ble enige om et forslag, framsatt av den svenske regjeringa, om å be britene og franskmennene ta imot russiske flyktninger fra Finland.²⁾ Minister Urbye hadde også antyda denne løsningen i det ovenfor nevnte telegrammet til utenriksdepartementet.

Britene svarte straks at flyktningene ikke kunne komme til Storbritannia. Dersom Norge, Sverige og Danmark tok imot dem, kunne imidlertid Ententelanda bidra med matvarer.³⁾ Kildematerialet mitt sier ikke noe om det franske svaret.

Både i Norge og Sverige kom det til uttrykk sterke reaksjoner i den borgerlige pressa mot at myndighetene nølte

1) UD, P2 O 3/18 I.

2) Sst, telegram fra legasjonen i Stockholm til utenriksdepartementet 16. og 25. september og fra utenriksdepartementet til legasjonen 21. september.

3) Sst, telegram fra den norske legasjonen i London til utenriksministeren 26. oktober.

med å ta imot de kvite russiske flyktningene.¹⁾ I flere ledere og leserinnlegg ble det appellert til regjeringene om å vise barmhjertighet med de landflyktige.²⁾ Dette hadde sin virkning. I et brev fra den norske legasjonen i Stockholm til utenriksdepartementet 31. oktober hette det:

"at den svenske regjering paa grund av de i pressen fremkomne sterke sympatiuttalelser angaaende de russiske flygtnings stilling er tilbøielig til å ta sit standpunkt til spørsmålet om at motta disse under fornyet overveielse."³⁾

Den norske regjeringa oppga det britiske svaret som årsak til at den tok opp denne saka til revurdering.⁴⁾ Det er likevel all grunn til å tro at også den norske regjeringa følte seg pressa av opinionen.

Både Norge og Sverige hevda at ei forutsetning for mottakelsen av flyktningene i disse landa var at Ententen bidro med matvarehjelp.⁵⁾ Etersom begge landa fatta endelig beslutning om at flyktninger fra Finland skulle få komme, kom det trolig til ei ordning om dette. I kildematerialet mitt er det imidlertid ikke mer å finne om denne saka. Det er også rimelig å anta at det ikke ble så aktuelt med denne hjelpa fra Ententen til de russiske flyktningene som kom til Norge. For det kom langt færre flyktninger enn antatt (kap. 7.4.).

-
- 1) Kildematerialet mitt sier ikke noe om reaksjonene i dansk presse. Jeg har hverken gått gjennom svenske eller danske aviser, men i arkivet til utenriksdepartementet og til justisdepartementets politikontor har jeg funnet svenske avisutklipp. Dessuten har det vært vist til svensk presse i den korrespondansen jeg har funnet i disse arkivene (se ndf). Etersom det i disse arkivene ikke er noe å finne om reaksjonene i dansk presse, tyder det trolig på at saka ikke vakte slik oppmerksomhet i Danmark.
 - 2) Mer detaljert om reaksjonene i den borgerlige pressa i kap. 10.1.
 - 3) UD, P2 O 3/18 I.
 - 4) JPK, R.fl. I, brev fra utenriksdepartementet til justisdepartementet 24. oktober.
 - 5) UD, P2 O 3/18 I, brev fra den norske legasjonen i Stockholm til utenriksdepartementet 31. oktober, brev fra justisdepartementet til utenriksdepartementet 30. oktober.

I løpet av første halvdel av november beslutta de norske myndighetene at russiske flyktninger fra Finland skulle få komme til Norge. I første omgang bestemte de seg for en kvote på 200, men de antyda at dette kunne bli økt til 400. I Sverige ble det bestemt å gi visum til 150 russiske flyktninger.¹⁾

Danmark tok ikke imot noen av de russiske flyktningene fra Finland. Den danske utenriksministeren oppga som grunn at den danske ministeren i Petrograd hadde fått tillatelse til å gi visum til 300 russiske flyktninger til Danmark derfra.²⁾ Han mente vel dermed at Danmark hadde gjort si plikt.

^{1) Nord-Russland.}

7.3. ORGANISERINGA AV MOTTAKELSEN OG OPPHOLDET I NORGE

De norske myndighetene trodde at antallet russiske flyktninger i Finland som ville til Norge, var mye større enn den kvoten de hadde bestemt seg for. Derfor måtte det gjøres et utvalg. Den norske ministeren i Helsingfors skulle foreta dette utvalget, men på grunnlag av regler som ble satt opp.³⁾

For det første skulle det ikke bli gitt visum til personer som en frykta "ville skade rigets sikkerhet eller statens interesse forøvrig". For det andre skulle en ta økonomiske hensyn. Ubemidla personer kunne bare bli tatt imot i Norge i den grad det ble gitt privat støtte. For det tredje skulle en ta hensyn til den fysiske og psykiske tilstanden til søkeren. Det hette: "Der vil ikke bli modtat personer, som

-
- 1) Alt dette går fram av forskjellige skriv i JPK, R.fl. I.
 - 2) UD, P2 O 3/18 I, brev fra den danske utenriksministeren til den norske utenriksministeren 9. desember 1918.
 - 3) Reglene for hvordan flyktningene skulle velges ut, fant jeg på et ark i JPK, R.fl. I. På samme arket var også reglene for mottakelsen i Norge. Arket var ikke stempla, men av det øvrige kildematerialet mitt går det fram at justisdepartementet utforma reglene.

lider av smitsom sykdom eller som paa grund av mangler av fysisk eller psykisk art maa ansees for ikke ønskværdige,..."

I reglene for mottakelsen i Norge hette det at det skulle ordnes slik at flyktninger som enten sjøl ønskte det, eller som ikke lenger var ønsket i Norge av myndighetene, skulle bli sendt ut av landet. Det står imidlertid ikke noe om hvor disse skulle sendes. Det har trolig vært en del uklarheter omkring dette, for i et brev fra justisdepartementet til utenriksdepartementet 21. november 1918 ble det foreslått at en skulle prøve å få ei erklæring fra Ententens representasjon om at russiske flyktninger som var i Norge, ville bli mottatt i Nord-Rusland.¹⁾

Allerede før regjeringa hadde bestemt seg for å ta imot de russiske flyktningene fra Finland, tok professor Olaf Broch og sanitetsgeneral Hans Daae det første initiativet til en mottakelseskomité for russerne.²⁾ Seinere fikk denne komitéen fullmakt av den norske regjeringa til å ordne med reisa til Norge og å legge forholda til rette for oppholdet her i landet. Foruten Hans Daae, som var formann, og professor Olaf Broch var også byråsjef Enevold Borch og kaptein Carl Rustad med i denne komitéen. Folk ble oppfordra gjennom landets aviser til å støtte komitéen med pengebidrag.³⁾ I Verdens Gang ble det 28. januar 1919 opplyst at det var blitt samla inn 20 000 kr i Norge, men at svenskene som bare skulle ta imot 150 flyktninger, hadde samla inn ca. 22 000 kr.

Etter at det var blitt skrevet en del i norske aviser om den fortvilede situasjonen de russiske flyktningene i Finland var i, kom en rekke tilbud om husrom og opphold for flyktninger hos

1) UD, P2 O 3/18 I.

2) Sst, notat skrevet 16. oktober 1918 i utenriksdepartementet.

3) Bl.a. i Aftenposten 13. desember 1918.

private. Det ble ikke noe av dette. Myndighetene var muligens redde for å miste kontrollen med russerne dersom de ble spredt for mye utover landet. På grunn av bolignøden ville de heller ikke at de skulle bosette seg i Aker eller Kristiania eller andre norske byer. De benyttet seg derfor av lov av 13. juli 1917 om innskrenkning i utlendingers adgang til å oppholde seg i visse kommuner (kap. 9.1.), og bestemte at de landflyktige russerne skulle innkvarteres på denne måten:

Løken hotell, Vestre Slidre, Fagernes st.	: 75 pers.
Hammerstad pensjonat, Eidsvoll st.	: 10 pers.
Baneminde pensjonat, Espen st.	: 45 pers.
Heggerud pensjonat, Harpefoss st.	: 25 pers.
Grytting pensjonat, Harpefoss st.	: 25 pers.

Når flyktningene henvendte seg til den norske legasjonen i Helsingfors for å søke visum til Norge, fikk de utlevert et papir: "Til orientering og veiledning for de russiske flyktningene" ("Dlja svedeniija i rukovodstva russkim bežencam") (se vedlegg). Her sto på russisk reglene de måtte rette seg etter under oppholdet i Norge.²⁾ De viktigste var at de ikke fikk lov til å drive politisk virksomhet, og at de, som nevnt, ikke kunne bo hvor de ville. Samtidig med at de fikk visumet, måtte de skriftlig forplikte seg til "at avreise direkte til Kristiania til den angivne tid og derfra umiddelbart at avreise til det sted, som anvises av de norske myndigheter".³⁾ Det vanlige var at de fikk visum til Norge for et halvt år, og at det var mulig å få det forlenga.⁴⁾

-
- 1) JPK, R.fl. I, brev fra justisdepartementet til Centralpasskontoret 29. januar 1919.
 - 2) Legasjonen i Helsingfors fikk dette papiret først 10. januar 1919 (JPK, R.fl. I, brev fra legasjonen til justisdepartementet 27. januar 1919). De som søkte visum til Norge før dette, må ha fått beskjed om reglene på annen måte.
 - 3) JPK, R.fl. I, brev fra legasjonen i Helsingfors til utenriksdepartementet 27. januar 1919.
 - 4) Sst, brev fra justisdepartementet til Centralpasskontoret 24. april 1919.

7.4. PROBLEM MED DE RUSSISKE FLYKTINGENE

De første vanskelighetene i forbindelse med mottakelsen av de russiske flyktingene fra Finland var at de ikke reagerte så positivt på den norske invitasjonen som nordmennene hadde ventet. Det kan tenkes flere grunner til det. Norge var trolig ikke det landet disse menneskene helst ville dra til. De bestemmelsene myndighetene fastsatte for flyktingenes opphold her i landet, gjorde det heller ikke mer attraktivt å komme hit. Urbye skrev 27. januar 1919 i et brev til justisdepartementet:

"I det hele må man ikke se bort fra, at hos særdeles mange av flyktingerne har der vært meget liten begeistring at finde for at reise til Norge NB. når de hørte, hvad der på forhånd er sagt alle, at de ikke fik lov at opholde sig i eller i nærheten av Kristiania. Dette har også gjort, at så få har meldt sig, at legationen har vært avskaaet fra at træffe noget udvalg blandt dem, som har meldt sig og mot hvis avreise politiske betænkeligheder ikke har gjort sig gjældende. Legationen har i så henseende følt sig bundet av komitéens ønske om at få tallet fyldt." 1)

Det ble altså slakka på de opprinnelige krava til hvem som skulle få komme. Likevel ble kvoten på 200 flyktinger langt fra fylt. Det er vanskelig å gi et nøyaktig tall på hvor mange som egentlig kom. I Aftenposten ble det 9. august 1919 skrevet at det bare var ca. 50. Ved å gå gjennom mappa "Russiske flyktinger I" og arkivet til Centralpasskontoret for det aktuelle tidsrommet (kap. 2.1.), fant jeg 176 russiske flyktinger i Finland som ble innvilga visum til Norge. Av disse fant jeg at 86 seinere enten hadde passert passkontrollen ved Kongsvinger eller allerede oppholdt seg i landet.²⁾ 3 av russerne som passerte passkontrollen, reiste umiddelbart videre fra Norge til Paris. Det er mulig at det var flere som bare reiste gjennom Norge.

1) JPK, R.fl. I, brev fra utenriksdepartementet til justisdepartementet, 1919.

1) JPK, R.fl. I.

2) En av de 86 var ei fransk barnepike som kom sammen med den russiske familien hun arbeidet for.

90 av de russiske flyktingene i Finland som fikk innvilga visum til Norge, ser altså ikke ut til å ha benytta seg av det. Avisene skrev at mange av dem som skulle hit til landet, hoppa av i Stockholm. Det er rimelig at livet her virka langt mer forlokkende enn livet på et pensjonat på den norske landsbygda. Dette skapte problem for de svenske myndighetene. Den svenske legasjonen i Helsingfors fikk derfor i midten av februar beskjed om ikke å gi flere russiske flyktinger svensk transittvisum. Heretter skulle hvert enkelt tilfelle avgjøres fra Stockholm.¹⁾

Mottakelseskomitéen for de russiske flyktingene hadde reservert værelser for 180. Disse værelsene ble for det meste stående tomme. Det var ikke bare det at så få av russerne kom til Norge. De som kom, ankom også svært forsinka. Komitéen hadde håpa at de fleste skulle være innkvartert før jul, men 28. januar 1919 opplyste Verdens Gang at bare 10-15 var kommet. Aftenposten 7. februar 1919 skrev at på Løken hotell i Valdres var kun én russisk flykting. Det ser ut til at hotell- og pensjonateierne sjøl måtte bære det økonomiske tapet, og det er derfor ikke noe å undres over at de var misfornøyde.

Det ble først satt en frist til 18. februar for flyktingenes ankomst til Norge. Denne fristen ble utsatt gang på gang. Først i juni ga utenriksdepartementet beskjed om at det ikke måtte gis visum til flere.²⁾

Fordi de russiske flyktingene kom så uregelmessig, fikk de norske myndighetene store problem med å kontrollere ankomsten. Kontrollen ble også vanskelig fordi det var umulig for legasjonen i Helsingfors å gi nøyaktig beskjed om når de enkelte

1) JFK, R.fl. I, brev fra utenriksdepartementet til justisdepartementet 17. februar 1919.

2) JFK, R.fl. I, brev fra justisdepartementet til Centralpasskontoret 13. juni 1919.

kom. Urbye opplyste i et brev til justisdepartementet 27. januar 1919 at det var problem med sjølve reisa, at det tok tid å få svensk transittvisum, og at mange slo seg ned for kortere eller lengre tid i Stockholm. Han la også noe av skylda på "den særegne egenskap hos russerne, at de har meget vanskelig for at komme sig avsted til fastsat tid, og at i det hele tilbøielighet til utsættelser og manglende tiltak er et karakteristisk træk hos mange av dem".¹⁾

I slutten av januar 1919 kom det russiske emigranttidsskriftet *Severnaja Žizn'*, som ble utgitt i Finland, med skarp kritikk av den norske regjeringa. Her ble det hevda at etter å ha tatt imot et titalls flyktninger fra Finland, nekta Norge å ta imot flere.²⁾ Akkurat på denne tida skaffa disse flyktingene de norske myndighetene en rekke problem fordi de ikke innfant seg i Norge. Disse beskyldningene føltas derfor ekstra urettferdige. Urbye skrev til *Severnaja Žizn'*, og ba om at opplysningene måtte bli korrigert. Han sendte også et tilsvarende brev til *Svenska Tidningen*, som hadde gjengitt den kritikken det russiske emigranttidsskriftet hadde kommet med. I et brev om denne saka til utenriksdepartementet 30. januar 1919 skrev Urbye: "Jeg må tilføie, at jo mer jeg har at gjøre med disse russiske flygtninger og jo mer jeg ser av deres forhold her, desto mindre sympathi får jeg for dem."³⁾

De russiske flyktingene fra Finland var lite fornøyde med de anviste stedene i Norge. Enkelte kom derfor aldri til disse, mens andre skifta oppholdssteder etter ei stund. Derfor klaga både komitéen og politiets fremmedkontor over at det var nesten umulig å holde seg orientert om hvor russerne til enhver tid befant seg.⁴⁾

1) JPK, R.fl. I.

2) Kritikken ble gjengitt i *Svenska Tidningen* 29. januar 1919 og i *Hufvudstadsbladet* 30. januar 1919.

3) JPK, R.fl. I.

4) Se brev fra komitéen til justisdepartementet 22. mai 1919 (JPK, R.fl. I.).

Komitéén hadde, som nevnt, reservert plasser for de russiske flyktningene på fem forskjellige hotell og pensjonat. Det var bare to av disse, Løken hotell og Hammerstad pensjonat, det kom flyktninger til. 48 skal ha vært innom Løken,¹⁾ mens bare et fåtall kom til Hammerstad.

I begynnelsen av august ble det masse skriverier i avisene om at de russiske flyktningene på Løken var forsvunnet, og at en ikke visste hvor de var. Men flyktningene som var igjen her,²⁾ hadde fått beskjed om å forlate hotellet tidlig på sommeren. Eierne ville ha værelsene til andre gjester i sommersesongen. Russerne hadde imidlertid ikke alltid sørga for at de nye oppholdsstedene ble godkjent av myndighetene.³⁾

Mange av de russiske flyktningene fra Finland slo seg ned i eller i nærheten av Kristiania, trass i det opprinnelige forbudet. Enkelte fikk av forskjellige grunner tillatelse til dette (kap. 9.2.). Andre slo seg ned der for kortere eller lengre tid uten tillatelse. Likevel virker reaksjonene til de norske myndighetene på at russerne ikke holdt seg til de anviste stedene, noe overdrevet. I et brev fra justisdepartementet til utenriksdepartementet 11. oktober 1919 sto det at dette hadde økt "den trykkende bolignød".⁴⁾ Det kan ikke ha vært snakk om så mange russere at det i særlig grad kan ha bidratt til dette. Mange av dem som kom til Løken hotell, dro f.eks. direkte herfra til utlandet.⁵⁾

-
- 1) Ifølge et innlegg i Tidens Tegn 14. august 1919 undertegna "De russiske flyktninger fra Løken".
 - 2) 27. mai var det igjen 23 russiske flyktninger på Løken hotell ifølge ei liste skrevet av hotelleieren (JPK, R.fl. I.).
 - 3) Underretning fra justisdepartementets politikontor gjengitt i Tidens Tegn 16. august 1919.
 - 4) JPK, R.fl. I.
 - 5) Ifølge innlegget i Tidens Tegn 14. august 1919 undertegna "De russiske flyktninger fra Løken" var tallet på disse 25.

Det er nokså rimelig at avsløringene av den russiske ligaen i Stockholm, må ta en del av skylda for den lite velvillige holdningen til flyktingene fra Finland som myndighetene i Norge etter hvert kom til å innta. Denne ligaen besto av kvite russiske emigranter. Lederen var kosakkobersten Bech Hadjetlache¹⁾. Ligaen tok livet av tre russere, som også var bosatt i Stockholm. De tre ble lokka til en villa utenfor byen av en av ligaens kvinnelige medlemmer. En "domstol", oppretta av ligaen, "dømte" dem til døden for å ha vært bolsjeviker eller for å ha samarbeida med bolsjevikene. Henrettelsene fant umiddelbart sted, og likene ble senka i innsjøen Norrviken. Alle tre ble seinere funnet. Hadjetlache hadde også hatt planer om å få tak i bolsjevikenes penger, og å gi dem til kvite garder.²⁾

I et brev fra generalstabens etterretningskontor til "Chefen for Justisdepartementet" 6. august 1919 ble det opplyst at de av flyktingene fra Finland som hadde "hoppet av" i Stockholm, nå ville prøve å komme seg til Norge. Det ble advart mot to brødre som hadde vært medlemmer av ligaen i Stockholm.³⁾

I slutten av september 1919 ble Norge igjen bedt om å ta imot 200 russiske flyktinger fra Finland. De norske myndighetene sa nei. Som begrunnelse for avslaget brukte de denne gangen erfaringene med dem som allerede hadde fått visum til Norge.⁴⁾ Denne gangen merka en lite til den opinionen som hadde gjort seg så sterkt gjeldene året før.

-
- 1) Slik ble navnet skrevet i de norske avisene.
 - 2) Avsløringene av ligaen kom i juli 1919. I norsk presse var det i begynnelsen ei rekke motstridende opplysninger. Deler av den borgerlige pressa ville i begynnelsen ha det til at ligamedlemmene var bolsjeviker. Under rettssaka kom imidlertid den historia som jeg her har beretta i svært korte trekk, fram i norsk presse. Hadjetlache ble i mai 1920 dømt til døden.
 - 3) JPK, R.fl. I.
 - 4) Sst, brev fra justisdepartementet til utenriksdepartementet 11. oktober 1919.

7.5. DEN VIDERE SKJEBNEN TIL DE RUSSISKE FLYKTNINGENE FRA FINLAND

De fleste av de russiske flyktningene fra Finland forlot Norge etter kort tid. Centralpasskontoret opplyste 1. oktober 1919 at det var 22 igjen, og oppga også navna på disse.¹⁾ Mye tyder på at denne opplysningen ikke er heilt korrekt. De eneste av russerne fra Finland som jeg vet ble i Norge for godt, et ektepar, er ikke blant de 22. Av arkivet til Centralpasskontoret går det fram at dette ekteparet var i Norge både i august 1919 og i juli 1920. Det samme var mor til kona. Hun dro seinere til et annet land. Informant 10, som ble gift med sønnen til dette ekteparet, visste ikke noe om at svigerforeldrene hadde forlatt Norge, og så kommet tilbake etter noen måneder.

Aftenposten 13. august 1919 skrev at de fleste av russerne var dratt tilbake til Finland. En gjennomgang av mappa "Russiske flyktninger I" (kap. 2.1.) og arkivet til Centralpasskontoret for 1919, viste hvor 31 av dem hadde dratt eller hadde planer om å dra. Jeg kom da fram til følgende tall: 12 til Frankrike, 6 til Stockholm (det er mulig at noen av disse dro videre til Finland), 5 til Finland, 2 til Belgia, 2 til København, 1 til Tyskland, 1 til England, 1 til Polen og 1 til Japan.

De fleste som ble ei stund i Norge, slo seg ned i Kristiania eller omegn. 20 av de 22 ovenfor nevnte var bosatt i Aker eller Kristiania 1. oktober 1919. Med unntak av én hadde da alle de 20 politiets tillatelse til det. Det ekteparet som ble i Norge, slo seg ned i hovedstaden.

Den videre skjebnen til de 22 er stort sett ukjent. Informant 30 fortalte at en av dem ble ei stund i Norge før hun slutta seg til familien sin i Frankrike.

1) JPK, R.fl. I.

KAPITTEL 8

DEN NORSKE DELTAKELSEN I INTERNASJONALE HJELPETILTAK
OVERFOR DE RUSSISKE FLYKTNINGENE

8.1. KORT OVERSIKT OVER FOLKEFORBUNDETS ARBEID FOR FLYKTNINGER
I MELLOMKRIGSTIDA

I 1921 ble det i tilknytning til Folkeforbundet danna et høykommissariat for russiske flyktninger. Fridtjof Nansen ble utnevnt til høykommissær. Høykommissæren skulle klarlegge den rettslige stillingen til flyktningene. Han skulle legge forholda til rette for dem som ønskte å bli repatriert. Videre skulle han i samarbeid med de forskjellige regjeringene prøve å finne arbeid for dem som ikke ville dra heim, og han skulle koordinere alt arbeidet som ble gjort for de russiske flyktningene. Folkeforbundet dekte bare utgiftene til administrasjon av flyktningearbeidet. Når det gjaldt det praktiske hjelpearbeidet, satsa en fortsatt på den hjelpa de humanitære organisasjonene kunne gi.

Før høykommissariatet for russiske flyktninger ble danna, hadde en flyktning ikke hatt noe folkerettslig krav på beskyttelse fra det internasjonale samfunnet. Det internasjonale samfunnet hadde heller ikke ennå fullt ut akseptert at de hadde ansvaret for å gi alle flyktninger en legal og politisk beskyttelse. Riktignok kom det under høykommissariatet etter hvert en rekke andre flyktningegrupper enn russerne, men det ble aldri en organisasjon for flyktninger generelt. Høykommissariatet skulle også bare være en midlertidig institusjon.

I perioden 1924-29 fikk den internasjonale arbeidsorganisasjonen (ILO) oppgava med å finne arbeid til de russiske flyktningene. Høykommissæren kunne da konsentrere seg om de juridiske og politiske spørsmåla.

Etter Nansens død i 1930 ble de juridiske og politiske spørsmåla lagt inn under Folkeforbundets sekretariat. Et nytt kontor, Nansenkontoret, ble oppretta i 1931 for å ta seg av flyktningenes materielle velferd. Kontoret hadde et styre som var oppnevnt av Folkeforbundet, ILO og de frivillige organisasjonene.

Nansenkontoret skulle også bare ta seg av visse flyktningegrupper, og fikk aldri noe ansvar for dem som flykta fra Hitler-Tyskland. Det ble derfor i 1933 oppretta et høykommissariat for tyske flyktninger i London. Tyskland var ennå medlem av Folkeforbundet da høykommissariatet for tyske flyktninger ble danna, og av hensyn til de tyske myndighetene fikk det derfor en løsere tilknytning til Folkeforbundet enn Nansenkontoret. En hadde ikke behøvd å ta slike hensyn da høykommissariatet for russiske flyktninger ble danna. Den unge sovjetstaten var ikke medlem av Folkeforbundet i 1921. Det ble den først i 1934.

Den første høykommissæren for tyske flyktninger, amerikaneren James D. McDonald, mente at det var heilt nødvendig med Folkeforbundets autoritet i ryggen for å få utretta noe for de tyske flyktningene. Den norske utenriksministeren, Halvdan Koht, gikk sterkt inn for tanken om at det skulle dannes et høykommissariat under Folkeforbundet som skulle ha ansvaret for alle flyktningegruppene. Norge reiste derfor i 1935 et slikt forslag i Folkeforbundet. Italia og Sovjetunionen gikk mot dette forslaget. Italia anså trolig ikke flyktningene fra de fascistiske landa som verdige til å få hjelp. Sovjetunionen hadde lite til overs for det arbeidet som ble gjort for å hjelpe de russerne som hadde flykta fra den unge arbeiderstaten, og ivra sterkt for at Nansenkontoret skulle bli avvikla i 1938 slik planen var. Arbeidet for de russiske flyktningene ville imidlertid fortsette dersom det ble danna et høykommissariat som skulle ha ansvaret for alle flyktningene.

I 1937 trakk Italia seg fra Folkeforbundet. Sovjetunionen var følgelig det eneste landet som sto i vegen for å gjennomføre tanken om ei samling av alle flyktningene. Koht skal i denne forbindelsen ha gjort sitt til at de sovjetiske myndighetene endra syn. Han la vekt på at det var de tyske flyktningene som ville tjene på samlinga, og disse menneskene burde Sovjetunionen føle at de hadde ansvar for. Videre understreka Koht at høykommissariatet ikke behøvde bære Nansens navn, ettersom oppgava både til Nansen og Nansenkontoret først og fremst hadde vært å arbeide for de russiske flyktningene.¹⁾ I september 1938 unnlot Sovjetunionen å stemme imot da forslaget om å legge alt flyktningearbeid under en organisasjon igjen kom opp i Folkeforbundet. Da Nansenkontoret ble nedlagt ved utgangen av 1938, ble derfor Folkeforbundets høykommissariat for flyktninger oppretta.

8.2. DANNELSEN AV HØYKOMMISSARIATET FOR RUSSISKE FLYKTNINGER I 1921²⁾

Den internasjonale Røde-Kors-komiteén kalte i februar 1921 sammen til en konferanse i Genève. Temaet for konferansen var det russiske flyktningeproblemet. Et resultat herfra var en henvendelse til Folkeforbundet med et forslag om å danne et høykommissariat for disse flyktningene. Folkeforbundet drøfta forslaget, og sendte 16. mars et rundskriv til de forskjellige regjeringene. Her ble de spurt om hva de mente om dette. I et møte 27. juni drøfta rådet i Folkeforbundet svara på rundskrivet. Belgia, Frankrike, Spania, Storbritannia, Sveits og Tsjekkoslovakia hadde stilt seg positive til forslaget, og rådet vedtok enstemmig å danne et høykommissariat og å utnevne en høykommissær.

1) Om Kohts innsats i denne saka, se Skjensberg 1981, ss. 31-35.

2) Om dannelsen av høykommissariatet, se bl.a. Volkmar 1966, ss. 32-36.

Generalsekretariatet i Folkeforbundet sendte 7. juli ut et nytt rundskriv. Her ble de forskjellige regjeringene spurt om de ønskte å være representert på en konferanse i Genève i august 1921 av embetsmenn fra flere land. Disse embetsmennene hadde satt seg godt inn i forholda for de russiske flyktningene i sine respektive land.

På konferansen i Genève i august 1921 ble Fridtjof Nansen utnevnt til høykommissær for de russiske flyktningene. Deltakerland på konferansen var Bulgaria, Finland, Frankrike, Grekenland, Kina, Polen, Romania, Serbia, Sveits og Tsjekkoslovakia. Storbritannia var ikke representert på konferansen, men forfatta seinere et memorandum som ble sendt til sekretæren i Folkeforbundet.¹⁾

Den norske regjeringa fikk begge de to ovenfornevnte rundskriva fra Folkeforbundet.²⁾ Det ser ikke ut til at det ble svart på noen av dem. Norge var heller ikke blant deltakerlandene på konferansen i Genève i august 1921. Det er egentlig ikke noe merkelig i dette. Sammenligna med antallet russiske flyktninger i mange andre land var antallet i Norge svært beskjedent. De norske myndighetene følte derfor ikke at dette problemet i særlig grad angikk dem. I et brev til utenriksdepartementet 10. september kommenterte da også justisdepartementet denne saka slik:

"Man vil anse det ønskelig om der kunde istandbringes en internasjonal organisasjon, som kunde ta sig av de russiske flyktninger i de forskjellige land. Spørsmålet antas dog ikke å ha den aktualitet for Norges vedkommende, at man finner tilstrekkelig grunn til å gå nærmere inn herpå."³⁾

-
- 1) Tyskland var på begynnelsen av 20-tallet det landet som hadde det største antallet russiske flyktninger. Grunnen til at Tyskland likevel ikke var representert på denne konferansen, er trolig at landet ikke var medlem av Folkeforbundet. Tyskland deltok imidlertid på seinere konferanser som tok opp det russiske flyktningeproblemet, f.eks. allerede på en konferanse i Genève i juli 1922. Tyskland ble først medlem av Folkeforbundet i 1926.
 - 2) UD, P 2 O 3/18 IV og JPK, R.fl. III.
 - 3) JPK, R.fl. III. I dette brevet svarte justisdepartementet på spørsmål som hadde blitt stilt i rundskrivet fra Folkeforbundet av 16. mars.

8.3. ARBEIDET FOR DE RUSSISKE FLYKTINGENE UNDER NANSEN

8.3.1. Hjelp til de russiske flyktingene i Konstantinopel¹⁾

Etter det kvite nederlaget i sør hoppa det seg opp et stort antall russiske flyktinger i Konstantinopel.²⁾ Mange av disse levde i stor nød. En av de første oppgavene Nansen tok fatt på som høykommissær, var å hjelpe disse menneskene. Han fant det i første omgang nødvendig å sørge for matforsyninger, trass i at materiell hjelp egentlig ikke hørte til høykommissærens oppgaver. Ved henvendelser til forskjellige regjeringer og til en rekke private organisasjoner lyktes det Nansen å skaffe det som var nødvendig for å avverge faren for hungersnød blant de russiske flyktingene i Konstantinopel.

I ei pressemelding fra utenriksdepartementet 8. desember 1922 hette det at den norske regjeringa var blant de som først ytte hjelp til de nødlidende russerne i Konstantinopel høsten 1922.³⁾ Det ble ikke sagt noe om hva denne hjelpa besto i. Det er heller ikke nevnt noe om denne hjelpa i noen av de dokumenta fra Folkeforbundet som jeg har kommet over. Derimot blir Norske Kvinners Nasjonalråd, i en rapport fra høykommissæren i mars 1922, takka for et bidrag som gikk til kvinnelige nødlidende flyktinger i Konstantinopel.⁴⁾

På lengre sikt skjønnte Nansen at det var om å gjøre å få de russiske flyktingene i Konstantinopel overført til land hvor de lettere kunne livberge seg. Flere land fulgte

-
- 1) Om hjelpa til de russiske flyktingene i Konstantinopel, se bl.a. Greve 1974, s. 188, ss. 193-94.
 - 2) Simpson skriver at tallet på de russiske flyktingene i Konstantinopel var 35 000. I tillegg var det et enda større antall greske og tyrkiske flyktinger i byen (Simpson 1939, s. 201).
 - 3) UD, P2 O 3/18 IV.
 - 4) Sst, Russian Refugees, General Report on the work accomplished up to March 15th, 1922, by Dr. Fridtjof Nansen, High Commissioner of the League, s. 6.

appellen hans om å gi innreisetillatelse til disse menneskene. Bulgaria og Tsjekkoslovakia tok imot svært mange.¹⁾

Jeg har funnet få eksempel på at Norge tok imot russiske flyktninger fra Konstantinopel, og det dreier seg kun om mennesker som hadde venner eller slektninger her. Jeg skal gi to eksempel som viser de norske myndighetenes uvilje mot å slippe disse russerne inn i landet:

På begynnelsen av året 1923 hadde den norske generalkonsulen i Athen, etter anmodning fra Folkeforbundets representant i denne byen, visert pass for omkring 40 russiske flyktninger i Konstantinopel for reise til Norge. Justisdepartementet ba 2. mars 1923 i et brev til utenriksdepartementet om at det måtte bli gitt beskjed om at disse flyktningene likevel ikke kunne komme til Norge. Generalkonsulen hadde ikke myndighet til å innvilge visum, og Norge kunne ikke ta imot disse menneskene på grunn av bolignød, arbeidsløshet og høye levekostnader.²⁾ Kildematerialet mitt forteller ikke mer om denne saka.

På begynnelsen av året 1923 ble det også søkt om visum til Norge for femten andre russiske flyktninger fra Konstantinopel. Flere framstående personer la inn et godt ord for disse. Blant dem var Nansen og Konstantin Gul'kevic, den siste ministeren i Kristiania for det tsaristiske Russland.³⁾ De norske myndighetene nølte også i denne saka. To av dem fikk likevel

-
- 1) UD, P2 O 3/18 IV, Russian Refugees, General Report on the work accomplished up to March 15th, 1922, by Dr. Fridtjof Nansen, High Commissioner of the League, ss. 7-8.
 - 2) JPK, R.fl. III.
 - 3) UD, P2 O 3/18 VI, brev 10. februar 1923 fra den norske sendemannen i Roma, Johannes Irgens, til utenriksdepartementet.

JPK, R.fl. III, brev 8. januar 1923 fra Nansen til utenriksministeren.

JPK, R.fl. III.

JPK, R.fl. III.

innvilga visum allerede i april, mens to andre måtte vente til september. Alle fire hadde venner i Norge. De øvrige ser ikke ut til å ha blitt innvilga innreisefølgende.¹⁾

8.3.2. Identitetskort

Nansens viktigste innsats som høykommissær for de russiske flyktningene var at han skaffa dem identitetskort som etter hvert ble gyldige i over 50 land. Disse identitetskorta fikk navnet Nansenpass. De ga de russiske flyktningene i alle fall noe av den beskyttelsen som andre mennesker får fra det landet de er borgere av.

Mange av de kvite russiske flyktningene hadde pass eller identitetskort da de forlot Russland. I de fleste tilfellene var disse utstedt av de tsaristiske myndighetene eller av forskjellige lokale eller militære myndigheter under borgerkrigen. (Det forekom at de hadde papir utstedt av de sovjetiske myndighetene, se kap. 5.2.) Den første tida etter revolusjonen var det vanlig at de fleste av disse dokumenta ble godtatt i utlandet. Likedan ble pass som var utstedt av representanter for de tidligere russiske myndighetene i utlandet, som regel godtatt.

De norske myndighetene var blant dem som godtok slike dokument. I et brev fra justisdepartementet til utenriksdepartementet 10. september 1921 hette det:

"De norske myndigheter har, som en midlertidig utvei - som tilstrekkelig legitimasjonsdokumenter for de russiske flyktninger godtatt pass utstedt av den tidligere russiske tsarregjerings konsulære representanter eller av andre provisoriske russiske myndigheter som man etter omstendighetene har antatt byr tilstrekkelig garanti for deres utsagns riktighet."²⁾

-
- 1) Om denne saka, se forskjellige skriv og rapporter fra Centralpasskontoret i JPK, R.fl. III.
 - 2) JPK, R.fl. III.

Etter hvert som flere og flere land inngikk offisielle avtaler med Sovjet-Russland, mista dokument som var utstedt av andre russiske myndigheter, sin gyldighet. Handelsavtalen 2. september 1921 mellom den norske og den sovjetiske regjeringa (kap. 9.4.3.) førte til at den tsaristiske representasjonen i Kristiania ikke lenger kunne ordne pass for de kvite russiske flyktingene i Norge.

De sovjetiske myndighetene utstedte i 1921 to dekreter som fratok så godt som alle kvite russiske emigranter russisk statsborgerskap. Denaturaliseringa omfatta alle russere som hadde levd fem år eller mer i utlandet, og som ikke innen 1. juni 1922 hadde skaffa seg pass eller andre legitimasjonspapir av de sovjetiske myndighetene. Den omfatta også dem som hadde forlatt Russland etter 7. november 1917 uten tillatelse av de sovjetiske myndighetene, likedan de som frivillig hadde deltatt i aksjoner mot sovjetregjeringa.¹⁾

De kvite russiske flyktingene ble altså etter hvert ribba for all diplomatisk beskyttelse. Riktignok var det enkelte land som utstyrte de kvite russerne med identitetskort, men Nansen så det som svært viktig at en fikk en internasjonal avtale om disse.

På en konferanse i Genève i juli 1922 la Nansen fram forslaget sitt om identitetskort for de russiske flyktingene. Det ble vedtatt. På denne konferansen var seksten land representert. Det var Bulgaria, Finland, Frankrike, Grekenland, Japan, Jugoslavia, Polen, Romania, Spania, Storbritannia, Sveits, Sverige, Tsjekkoslovakia, Tyskland, Ungarn og Østerrike.²⁾

1) Disse dekretene ble utstedt 28. oktober av Folkekommissærenes råd og 15. desember av Den allrussiske sentraleksekutivkomitéen (Ginsburgs 1957, ss. 329-30.).

2) JPK, R.fl. III.

I identitetskortet skulle det presiseres at eieren var av russisk opprinnelse, og at han ikke hadde blitt borger av noe annet land. En viktig forskjell fra et vanlig pass var at dette kortet ennå ikke uten videre ga eieren rett til å vende tilbake til landet som hadde utstedt det. Det måtte også fornyes hvert år.

Norge var ikke blant deltakerlandene på konferansen i Genève i juli 1922, men den norske regjeringa sendte beskjed om at den gjerne ville ha resultatet av forhandlingene.¹⁾ De norske myndighetene var også raske med å ta i bruk det identitetskortet som konferansen vedtok. Av et brev fra Centralpasskontoret til justisdepartementet 3. mai 1923 gikk det fram at det allerede på det tidspunktet ble utstedt til russiske flyktninger i Norge.²⁾ I Sverige ble det først tatt i bruk 1. mai 1924.³⁾

Innføringa av dette identitetskortet skulle imidlertid ikke ha så mye å si for de russiske flyktningene i Norge. Ifølge en bestemmelse fra 1918 kunne personer som ikke hadde norsk statsborgerskap, i særlige tilfeller få norsk politipass. Etter ratifiseringa av handelsavtalen mellom Norge og Sovjet-Russland, kunne slikt pass gis til russere som ikke kunne få pass av den sovjetiske representasjonen, dvs. de kvite russiske flyktningene.⁴⁾ Informant 2 sa at det ikke var noen vits i å ha Nansenpass. Han greidde seg like bra med de dokument han fikk av de norske myndighetene. Han reiste sjøl til utlandet med disse, men det ble mye enklere med utenlandsreiser da han ble norsk statsborger.

-
- 1) UD, P2 O 3/18 V.
 - 2) JPK, R.fl. III.
 - 3) Svenska Dagbladet, 26. april 1924.
 - 4) JPK, R.fl. III, brev fra Centralpasskontoret til justisdepartementet 19. september 1921.

5) JPK, R.fl. IV.

6) Sjåp. 1939, s. 266.

Rimscha skriver at det var spesielt vanskelig for de russiske flyktingene å få innreisetillatelse til de skandinaviske landa i tida etter første verdenskrig.¹⁾ Det er mulig at ordninga med identitetskort gjorde dette noe enklere.

I mai 1926 ble det igjen holdt en konferanse i Genève om de russiske flyktingene. Her ble det vedtatt en forbedring av Nansenpasset, som nå var blitt det offisielle navnet på identitetskortet. Nå skulle det uten videre gi innreisetillatelse til det landet som hadde utstedt det. Det ble også vedtatt at en skulle skaffe penger til et fond som skulle dekke reiseutgifter for russiske og armenske²⁾ flyktinger. Det skulle kreves inn ei årlig avgift på fem gullfrank på hvert av Nansenpassa. Som kvittering på at denne avgifta var betalt, ble det klistra et merke med bilde av Nansen i passet. ILO skulle disponere over dette fondet. De reisebidraga flyktingene fikk, skulle de betale tilbake. Fattige flyktinger ble fritatt for avgifta. De russiske flyktingene hadde gjennom sine organisasjoner på forhånd sagt at de var for et slikt fond.

Norge var blant de 24 deltakerlanda på denne konferansen, og var også blant de 22 landa som skrev under på det en her kom fram til. Christian Lange var den norske representanten. Han opplyste på konferansen at Norge hadde utstedt 48 identitetskort for russiske flyktinger.³⁾

Det var ulike regler i de forskjellige landa for hvem som skulle tildeles Nansenpass. Simpson skriver at det i Norge ble utstedt til flyktinger som var født innenfor de daværende grensene for Sovjetunionen.⁴⁾ Dette stemmer ikke med det

1) Rimscha 1924, s.50.

2) Fra 1924 gjaldt også ordninga med identitetskort for de armenske flyktingene.

3) JPK, R.fl. IV.

4) Simpson 1939, s. 266.

Centralpasskontoret skriver i et brev til justisdepartementet 3. mai 1923. Her hette det at det også ble utstedt til personer fra land som tidligere tilhørte det russiske keiserriket men som da var blitt løsrevet fra Russland.¹⁾ Enten tar Simpson feil, eller så endra de norske myndighetene på denne praksisen.

De russiske flyktningene i Norge hadde bare bruk for Nansenpass dersom de skulle reise til utlandet. Det var de med god råd som reiste mest. Det var også disse som først ble norske statsborgere (se kap. 13.2.). Behovet for Nansenpass ble derfor etter hvert svært lite.²⁾ I 1929 ble det bestemt at en skulle slutte å utstede de. I stedet skulle de russiske flyktningene, som andre statsløse personer i Norge, få identitets- og reisebevis. De fungerte på samme måten som et Nansenpass. Når identitets- og reisebevis ble utstedt til russere, skulle de betale den avgifta som hadde blitt vedtatt på konferansen i Genève i 1926. I Norge var det 2 kr.³⁾

8.3.3. ILO's innsats

ILO hørte inn under Folkeforbundet. Som allerede nevnt hadde denne organisasjonen ansvaret for å finne arbeid til de russiske flyktningene i perioden 1924-29. Men ILO hadde engasjert seg i flyktningearbeidet før dette.

I midten av september 1921 ble det holdt en konferanse om de russiske flyktningene under ledelse av den nettopp utnevnte høykommissæren. Utsendinger fra ti stater (Norge var ikke blant disse statene) og mange humanitære organisasjoner var

-
- 1) JPK, R.fl. IV.
 - 2) JPK, R.fl. IV, brev fra Centralpasskontoret til utenriksdepartementet 27. februar 1929.
 - 3) JPK, R.fl. IV, brev fra justisdepartementet til Centralpasskontoret 6. juli 1929.

til stede. Det ble her vedtatt å foreta ei opptelling av de russiske flyktningene for å få et skikkelig inntrykk av hvordan situasjonen egentlig var. Det var viktig å få vite hvor mange det var av dem, hvor de oppholdt seg, hvilket arbeid de kunne utføre, hvor mange som ville reise heim, og for barnas vedkommende, om de fikk noen utdanning. De nasjonale myndighetene skulle samle inn disse opplysningene, men ILO påtok seg å utarbeide et kartotek på grunnlag av de innsamla opplysningene. Innsamlingsarbeidet viste seg svært vanskelig. Mange av flyktningene hadde liten kontakt med de nasjonale myndighetene. Andre vegra seg for å svare på spørreskjema. De frykta at personalopplysningene ville gå videre til de sovjetiske myndighetene, og at det kunne skade både dem sjøl og familien deres. Kildematerialet mitt vitner ikke om noe forsøk på å lage ei slik opptelling i Norge.

På grunnlag av opplysninger fra denne opptellinga spurte Nansen flere regjeringer om de kunne ta imot og gi arbeid til et bestemt antall russiske flyktninger. Han ville også vite hvilke yrkesgrupper det var behov for, og på hvilke betingelser de russiske flyktningene ville bli mottatt. Bare et fåtall av de spurte regjeringene svarte, og med unntak av svaret fra Brasil var praktisk talt alle svara negative. De fleste regjeringene viste til de vanskelige økonomiske forholda etter krigen, og at mange av landets egne borgere var uten arbeid. Derfor kunne de ikke tillate noen innvandring i større målestokk av nødlidende fremmede. Regjeringa i Brasil mente at den kunne skaffe et visst antall arbeid på kaffeplantasjene.¹⁾

I 1924 fikk ILO sin Flyktningetjeneste (Refugee Service). En del av staben til høykommissæren ble overflytta til denne. Albert Thomas, direktøren for ILO, håpa særlig å finne arbeid for et stort antall russiske flyktninger i Sør-Amerika. I Åra

1) UD, P2 O 3/18 IV, Russian Refugees, General Report on the work accomplished up to March 15th, 1922, by Dr. Fridtjof Nansen, High Commissioner of the League, ss.7-8.

1924-29 lyktes det ILO å skaffe arbeid for ca. 60 000 flyktninger, men bare ca. 1000 av disse havna i Sør-Amerika. De fleste fikk arbeid i Frankrike, som var det eneste europeiske landet som på denne tida hadde mangel på arbeidskraft.¹⁾ ILO hadde håpa å kunne løse det russiske flyktningeproblemet ved å fordele flyktningene på forskjellige land i Europa og Sør-Amerika. Dette lyktes ikke. Det var mangel på penger, og den økonomiske verdenskrise som begynte å gjøre seg gjeldende, vanskeliggjorde det heile.

I kildematerialet mitt er det ikke noe eksempel på at russiske flyktninger fikk arbeid i Norge gjennom ILO. Derimot ser det ut til at en russisk flyktning i Norge ved hjelp av ILO har greidd å komme seg til Sør-Amerika. I et brev til Nansen 25. august 1925 skriver en russisk flyktning at han har hørt at det var planer om å danne en russisk landbrukskoloni i Paraguay, og at han melder seg til dette prosjektet. I en kommentar på dette brevet av 28. august 1925 står det at denne flyktningen er blitt henvist til noen eller noe som jeg vanskelig kan tyde, med unntak av ordet "Genf".²⁾ Ettersom ILO hadde sitt hovedkontor i Genève, regner jeg det som svært sannsynlig at han av Nansen var blitt henvist til denne organisasjonen. Informant 31 opplyste at denne russeren hadde forlatt Norge en gang på 20-tallet, og han mente at han hadde dratt til Sør-Amerika.

-
- 1) Simpson 1939, ss. 203-07.
 - 2) Håndskriftsamlingen på UB, Ms. fol. 1988 F2 Z.

1) Simpson 1939, s. 167.

2) Cieslarski 1957, s. 140.

3) Skarvick 1981, s. 26.

8.3.4. Repatriering

Det offisielle sovjetiske tallet på repatrierte var ifølge Simpson 181 000.¹⁾ Kildematerialet mitt oppgir ikke noe samla tall for de repatrierte på grunnlag av vestlige kilder. Enkelte vestlige skribenter viser bare til det ovenfor nevnte tallet hos Simpson. Andre viser til tall på repatrierte for enkelte år eller fra enkelte områder bygd på vestlig kilde-materiale. Sammenligna med disse talla synes det offisielle sovjetiske tallet å være altfor stort. Den store uoverens-stemmelsen mellom de sovjetiske og de vestlige talla ser særlig ut til å gjelde antallet repatrierte de første åra etter borgerkrigen. Jeg nevner et eksempel som skulle illu-strere det: Ginsburgs skriver at det vestlige tallet på re-patrierte til og med året 1923 varierer mellom 13 000 og 15 627.²⁾ Den sovjetiske historikeren Škarenkov oppgir at heile 121 843 flyktninger vendte tilbake til Russland i 1921.³⁾

Noe av den store forskjellen mellom de sovjetiske og vestlige kildene kan skyldes at ikke alle som vendte heim, ble regi-strert i det landet de dro tilbake fra. Det kan tenkes at dette kunne være tilfellet med dem som var i utlendighet ei svært kort tid. I kap. 6.7. skrev jeg om 95 nordrussiske bønder som ifølge et notat i justisdepartementet ville reise heim. Dersom disse flyktningene fra "Kuz'ma Minin" virkelig dro til Nord-Russland, er de et godt eksempel på at flykt-ninger som vendte tilbake til Russland, kunne etterlate få spor i det landet de reiste tilbake fra. Det kunne også være ulike oppfatninger om hvem som egentlig skulle regnes som re-patrierte flyktninger. Jeg definerte f.eks. ikke alle flykt-ningene fra "Kuz'ma Minin" som dro tilbake til Nord-Russland, som kvite russiske flyktninger. Men det er nokså sannsynlig at disse ble regna som repatrierte flyktninger av sovjetiske

1) Prince 1931, s. 23. Kisevich 1962, s. 216.

2) Ginsburg 1957, s. 340.

3) Ginsburgs 1957, s. 340. Ginsburgs viser her til Reports of the High Com-missioner for Refugees, March 10, 1924, Extract No. 23, s. 12.

1) Simpson 1939, s. 107.

2) Ginsburgs 1957, s. 340. Ginsburgs skriver i tillegg til justisdepartementet (1/18 VI) var det forut på begynnelsen av året 1923 for høykommissariatet for flyktninger hos til "Kuz'ma Minin" som hadde vært i utlendighet på det høye tallet repatrierte fra Nord-Russland året.

3) Škarenkov 1981, s. 94.

myndigheter, for de var nok interessert i å operere med et så stort antall repatrierte som mulig. Her er nok også den viktigste forklaringa på den store forskjellen mellom de sovjetiske og de vestlige talla på repatrierte.

Noen av flyktningene vendte tilbake til Russland etter at de på egen hånd hadde sørga for å få tillatelse til det av sovjetiske myndigheter, mens andre ble repatriert som følge av avtaler enten mellom sovjetiske myndigheter og andre stater eller mellom sovjetiske myndigheter og høykommissariatet for russiske flyktninger.

Jeg finner det umulig på grunnlag av det kildematerialet jeg har, å antyde noe tall på repatrierte flyktninger som hørte til i den sistnevnte gruppa. Ginsburgs skriver at de fleste ble repatriert under høykommissariatet.¹⁾ Han utelukker nok da heilt det sovjetiske tallet på 181 000 repatrierte i alt, og holder seg til de talla vestlige kilder opererer med. Noen få skribenter oppgir tall på repatrierte russiske flyktninger under Nansen. Disse talla kan jeg ikke godta. Både Frings og Kimminich skriver at 181 000 ble repatriert under Nansen.²⁾ Begge oppgir her Simpson som kilde. Som nevnt skrev Simpson at 181 000 var det offisielle sovjetiske tallet. Dessuten forstår jeg han slik at dette gjaldt antallet repatrierte i alt. Nielsen skriver at "man antar at ca. 10 000 flyktninger ble sendt hjem under Nansens auspisier".³⁾ Dette tallet må være for lite. I 1924 ble heile 17 000 repatriert fra Kina og Mandsjuria.⁴⁾ Dessuten ble flere tusen kosakker og vanlige soldater repatriert fra Balkan.

-
- 1) Ginsburgs 1957, s. 333.
 - 2) Frings 1951, s. 23, Kimminich 1962, s. 216.
 - 3) Nielsen 1982, s. 51.
 - 4) Ginsburgs 1957, s. 340. Ginsburgs viser her til Reports of the High Commissioner for Refugees, March 10, 1924, Extract No. 25, s. 12.

Ifølge et brev fra den norske legasjonen i Peking til utenriksdepartementet 15. juni 1924 (UD, P2 O 3/18 VI) var det først på begynnelsen av året 1924 at en representant for høykommissariatet for flyktninger kom til Kina. Dette er nok forklaringa på det høye tallet repatrierte fra Kina og Mandsjuria dette året.

Nansen mente at uansett politisk utvikling i Sovjetunionen var repatriering den beste løsningen på det russiske flyktningeproblemet. Hans repatrieringspolitikk og hans samarbeid med de sovjetiske myndighetene møtte motstand både hos de kvite russiske emigrantene og hos mennesker som var opptatt av det russiske flyktningeproblemet. Denne motstanden kommer godt fram i en artikkel i den liberale russiske emigrantavisa Poslednie Novosti 20. oktober 1922. Her var det nesten en fiendtlig holdning til Nansen og hans arbeid både for de sultende i Russland og for de russiske flyktningene. Artikkelen skildra en diskusjon mellom Nansen og presidenten for den internasjonale Røde Kors-komiteen, Gustav Ador, i Folkeforbundets forsamling. Ador advarte mot masserepatriering av russere fordi det ikke var gitt sikre garantier for at de ikke ble utsatt for forfølgelser når de kom heim. Han viste også til at russiske emigrantorganisasjoner hadde fraråda repatriering. Nansen svarte at ingen ble sendt heim mot sin vilje, og uten at de var lova amnesti av de sovjetiske myndighetene.

Nansens samarbeid med de sovjetiske myndighetene førte altså til at han fikk et anstrengt forhold til store deler av den kvite russiske emigrasjonen. Det ble satt ut flere rykter om Nansen og hans forhold til bolsjevikene. Ett av disse gikk ut på at de opplysningene som ble samla inn om de kvite russiske flyktningene, ble gitt videre av Nansen til de sovjetiske styresmaktene. I et brev til professor Olaf Broch 7. mars 1922 kommenterte han disse ryktene. Han skrev at en stor del av de kvite russiske emigrantene var "haabløst ubrukbare" og at de ikke fortjente noen hjelp. Videre i brevet hette det: "At de ingen taknemlighet har, det er jo av mindre betydning, men at de skader sine lansmenn - baade flyktningene og dem som dør i tusenvis i Rusland - det er av alvorligere natur og gjør disse folk til haabløse forbrydere, som vanskelig kan straffes haardt nok."1)

1) Håndskriftsamlingen på UB, brevs. nr. 48.

Ikke uventa finner en i arbeiderpressa en svært positiv holdning til Nansens repatrieringspolitikk og samarbeid med de sovjetiske myndighetene. Holdningen i den borgerlige pressa er oftest negativ. Den negative holdningen kom godt fram i en artikkel i Aftenposten 11. november 1922, skrevet av avisas korrespondent i Paris. Her ble det fortalt om den forferdelige skjebnen til de repatrierte russerne. Nansen protesterte på denne artikkelen, og hevda den var løgn fra begynnelsen til slutt.¹⁾

Kritikken av Nansens repatrieringspolitikk virker noe overdrevet. Men i 1928 ga Nansen opp denne politikken for godt, fordi de sovjetiske myndighetene ikke stilte gode nok garantier for de repatrierte flyktingenes sikkerhet.²⁾

Det ser ut til at de sovjetiske myndighetene først og fremst var interessert i å repatriere visse flyktingegrupper.

Ginsburgs skriver om dette:

"It must be noted, however, that amnesties were granted only to certain well-specified categories of persons, and included some novel provisions, such as limitation of the pardon solely to men of working-class origin, or to peasants, or only to the enlisted personnel of the armed forces, or to certain racial minorities. Amnesties were expressions of the Soviet theories of the class struggle, of the concept of the Soviet Union as a workers' and peasants' state, and of the national minorities policy of the U.S.S.R. At no time were amnesties all-inclusive or repatriation non-selective." 2)

De flyktingene som ble repatriert under Nansen, ser ut til å ha hørt til de gruppene som her ble nevnt. Det var kosakker og vanlige soldater. Soldatene var for det meste bønder som hadde blitt tvangsmobilisert av de kvite. 1000 jøder ble også repatriert fra Romania i 1923.³⁾

-
- 1) Protesten er gjengitt i Gudbrandsdalens Social-Demokrat 28. november 1922.
 - 2) Ginsburgs 1957, ss. 333-34.
 - 3) Sst, s. 340.

Kritikerne av Nansens repatrieringspolitikk var først og fremst engstelige for hva som ville skje med flyktingene i det øyeblikket de satte foten på sovjetisk jord. Om det gikk bra med flyktingene den første tida etter at de vendte tilbake til heimlandet, var de likevel ikke utenfor all fare. De repatrierte flyktingene ser ut til å ha vært ei svært utsatt gruppe under de store utrenskningene på 30-tallet.¹⁾

Kildematerialet mitt gir ikke svar på hva den offisielle norske holdningen til Nansens repatrieringspolitikk var. 28. april 1924 ble det sendt en verbalnote fra den danske legasjonen til den norske regjeringa. Her ble det spurt om hvordan den norske regjeringa stilte seg til et forslag framsatt av høykommissæren for flyktinger. Forslaget gikk ut på at de regjeringene som hadde offisielle forbindelser med Sovjetunionen, skulle prøve å påvirke de sovjetiske myndighetene til en ordning som gjorde at de russiske flyktingene kunne vende tilbake til fedrelandet under betryggende forhold. Etter at den danske legasjonen hadde purra på svar, svarte Norge 15. november 1924 at regjeringa ennå ikke hadde tatt stilling til denne saka. På en ny forespørsel fra den danske legasjonen 6. mai 1925 var det norske svaret det samme.²⁾ Forklaringa på at det var så vanskelig å svare på dette, kan være at den norske regjeringa hadde lite lyst til å ta problemet med de repatrierte flyktingene opp i sine forhandlinger med sovjetregjeringa. Samtidig syntes den det var vanskelig å stille seg heilt negativ til dette forslaget framsatt av den norske høykommissæren.

På en forespørsel fra generalsekretæren i Folkeforbundet 17. januar 1924 opplyste justisdepartementet at de russiske flyktingene i Norge ikke hadde behov for hjelp hverken til under-

1) Nielsen 1982, s. 62.

2) UD, P2 3/18 VI.

hold eller til å vende tilbake til Russland. Departementet antok heller ikke at noen av de russiske flyktningene i Norge ønskte å dra til Russland.¹⁾ Men året før hadde en familie hatt behov for hjelp til reisa til Russland. 5. januar 1923 skrev nemlig en russisk flyktning, som var bosatt på Lillehammer, til Nansen. Han ba om økonomisk støtte for å dra tilbake til Russland sammen med hustru og stedatter. De sovjetiske myndighetene hadde gitt tillatelse til dette. Nansen svarte 8. januar at han ikke kunne hjelpe. Økonomisk støtte til transport av russiske flyktninger ble bare gitt for å evakuere Konstantinopel.²⁾ Informant 17 var den stedattera det her er snakk om. Hun forteller at mora og stefaren dro til Petrograd, men hun visste ikke hvor de fikk penger til reisa fra. Informant 17 valgte å bli i Norge, men hadde hatt gode forbindelser med familien i Sovjetunionen. Etter andre verdenskrigen besøkte hun også Sovjetunionen flere ganger. Mora og stefaren, som var jurist, hadde ikke blitt utsatt for represalier etter at de kom tilbake.

Det store flertallet av de russiske flyktningene som ble repatriert var det mange vil kalle enkle mennesker uten politisk skolering. De ville ganske enkelt tilbake fordi de ville heim. Men det var også intellektuelle og politisk aktive flyktninger som valgte å dra tilbake til et bolsjevikstyrt Russland, og som fikk tillatelse til det. De begrunna beslutningen om å dra tilbake til Russland ideologisk. Disse ordna for det meste sjøl med repatrieringa, og hørte altså ikke med til dem Nansen hadde ansvaret for.³⁾

-
- 1) JPK, R.fl. III.
 - 2) Håndskriftsamlingen på UB, Ms. fol. 1988, F2 2.
 - 3) Om disse "ideologiske tilbakevendere", se Nielsen 1982.

8.4. OVERFØRING AV RUSSISKE FLYKTNINGER TIL NORGE ETTER INITIATIV FRA NANSENKONTORET

Tyrkia hadde et svært stort russisk flyktningeproblem like etter den russiske borgerkrigen, men på midten av 30-tallet var antallet russiske flyktninger gått ned fra flere titusen til omkring 2000. Den økonomiske krisa gjorde da at den tyrkiske regjeringa fant det nødvendig å komme med visse tiltak for å beskytte landets egne arbeidere mot konkurranse fra utlendinger. Dette ramma de russiske flyktningene som fortsatt var i landet. De sto plutselig uten arbeid og uten midler til å forsørge seg. Etter oppfordring fra Nansenkontoret samtykka den tyrkiske regjeringa til slutt i å naturalisere majoriteten av de russiske flyktningene. Men forutsetninga for denne naturaliseringa var at et antall på ca. 150 skulle bli overflytta til andre land. Noen av disse fikk komme til Palestina og Irak. Den greske regjeringa tillot at de øvrige skulle bli overflytta til den greske øya Syra. Nansenkontoret skulle sørge for underhold av disse ca. 100 russerne, og var ansvarlig for at de innen 6 måneder, dvs. slutten av juni 1936, ble overført til andre land.¹⁾

I denne situasjonen var det nordmannen Michail Hansson, som var president for Nansenkontoret i perioden 1936-38, i mars 1936 henvendte seg til den norske regjeringa, og ba om at Norge måtte ta imot 25 av disse flyktningene.²⁾ En lignende henvendelse ble gjort til Sverige og Danmark for at disse landa skulle ta imot henholdsvis 50 og 25. Av flyktningene på Syra var på denne tida 13 midlertidig blitt overført til Belgia og 15 midlertidig til Jugoslavia.

Den norske regjeringa beslutta å ta imot 19 navngitte russiske flyktninger. 16 av disse var på Syra og 3 i Jugoslavia. Av

1) Om disse flyktningene som ble utvist fra Tyrkia, se Simpson 1939, ss. 462-63.

2) Om overføringa av flyktningene til Norge, se UD P.L. IV 2a/22, bind XI, XII og XIII.

disse var det bare 12 som kom til Norge. De som var i Jugoslavia, fikk nemlig tillatelse til å bli der, og en familie på 4 fikk også bli i Grekenland. Nansenkontoret tok det for gitt at de 7 som ikke kom, uten videre kunne bli erstatta med 7 andre russiske flyktninger som befant seg på øya Syra. De norske myndighetene nekta å gå med på dette. I en telefonsamtale med det norske utenriksdepartementet hevda Michail Hansson 28. oktober 1936 at som president for Nansenkontoret ville han komme i en svært vanskelig stilling dersom ikke disse flyktningene ble tatt imot i Norge, og det ble til slutt beslutta at de 7 skulle få komme.

Sverige nekta først å ta imot noen av flyktningene, men det endte med at 10 av russerne på Syra kom til Sverige. Danmark tok ikke imot noen, men både den danske og den svenske regjeringa bevilga 20 000 kr som økonomisk støtte til disse flyktningene.

Nansenkontoret greidde ikke å få overført alle flyktningene på Syra til andre land innen den fastsatte fristen, og i september 1939 opplyser Simpson at det var igjen 18. Jeg mener at dette tallet muligens var noe større. I februar 1939 kom det nemlig 25 russiske flyktninger til Norge.¹⁾ Disse hadde blitt utvist fra Tyrkia, og hadde i tre år vært internert på ei gresk øy i nærheten av Athen. Jeg regner det som nokså sannsynlig at denne øya var Syra. Altså ser det ut til at Norge tok imot 43 av de ca. 100 flyktningene som ble internert på denne øya.

1) Justisdepartementets statsborgerarkiv, stb. 94-1950.

8.5. OVERFØRING AV KVITE RUSSISKE FLYKTNINGER TIL NORGE ETTER
ANDRE VERDENSKRIG

Det internasjonale flyktningearbeidet ble vesentlig utvida etter andre verdenskrig. Den internasjonale flyktningeorganisasjonen (IRO) var i virksomhet i åra 1947 til 1951. Da denne organisasjonen ble nedlagt, ble FN's høykommisariat for flyktninger oppretta. Begge disse organisasjonene fikk et langt mer omfattende mandat enn tidligere flyktningeorganisasjoner hadde hatt. De nasjonale myndighetene, særlig de nordiske, begynte også å ta mer aktivt del i flyktningearbeidet og å føre en mer bevisst flyktningepolitikk. I Norge grep staten ved sosialdepartementet aktivt inn i det praktiske flyktningearbeidet, og i 1953 ble Det norske Flyktningeråd oppretta.

Etter andre verdenskrig sendte de forskjellige landa kommisjoner til flyktningeleirene for å velge ut de flyktningene som skulle få komme til de respektive landa. Men på mange måter var alt ved det gamle. Det viste seg nemlig snart at det først og fremst var de sterke, unge og arbeidsføre som fikk mulighet til en annen tilværelse enn det leirene kunne tilby. De flyktningene som var gamle, eller som hadde et handikap, ble sittende fast i leirene. Det samme var også tilfellet med enkelte friske voksne og barn som ikke ville skilles fra den i familien som ikke ble godtatt av uttakingskommisjonene, likedan med enslige kvinner.

I 1949 sendte derfor IRO ut et nødrep til medlemstatene sine om å ta imot flyktninger med utvandringsproblem. Norge, som var blitt medlem av IRO i 1947, var et av de første landa som svarte positivt på denne henvendelsen.¹⁾ Blant de flyktningene som på denne måten kom til Norge var også kvite russiske flyktninger. Jeg deler disse kvite russiske flyktningene inn i tre grupper.²⁾

1) Otruss 1953.

2) Denne inndelinga har jeg kommet fram til ved å gå gjennom materialet i arkivet til Det norske Flyktningeråd.

Det var for det første de som på grunn av sjøelve krigen hadde blitt revet opp fra den tilværelsen de hadde skapt seg i det landet de hadde slått seg ned i. Enkelte var blitt deportert til Tyskland. Andre flykta på slutten av krigen fra land som kom under sovjetisk innflytelse. Et ektepar hadde også blitt utvist fra Finland i 1939 på grunn av krigen mellom Finland og Sovjetunionen.

Til andre gruppa regner jeg russere som hadde blitt utvist fra Jugoslavia. Mange av de kvite russerne hadde allerede forlatt Jugoslavia ved slutten av andre verdenskrig. Av de 8000 som var igjen, hadde enkelte blitt naturalisert før krigen, mens andre fortsatt hadde flyktningestatus. De som hadde blitt naturalisert, ble i 1946 fratatt sitt jugoslaviske statsborgerskap. Alle russerne i Jugoslavia fikk så tilbud om å bli sovjetiske statsborgere. Mange tok imot tilbudet, men de fleste ble likevel fortsatt værende i Jugoslavia. Andre fortsatte å bo der som statsløse russere. Bruddet mellom Tito og Stalin grep direkte inn i livet til begge disse gruppene: I 1949 ble de utvist fra Jugoslavia. Et fåtall ville til Sovjetunionen, og sovjetiske myndigheter ser heller ikke ut til å ha gjort tilbakereise for disse enkel. De fleste havna derfor i flyktningeleir i Trieste.¹⁾

Til tredje gruppa regner jeg de russere som kom til Norge fra Kina. Etter andre verdenskrig fikk også russerne i Mandsjuria og i Kina tilbud om å bli sovjetiske statsborgere. Enkelte tok imot tilbudet, men ble hvor de var. Andre fortsatte å leve som statsløse.²⁾ Etter hvert ble imidlertid forholda for de kvite russerne i Kina svært vanskelig. De fleste fikk valget mellom å dra til Sovjetunionen eller som flyktninger til et annet land.

1) Ginsburg 1957, ss. 346-48.

2) Sst., 346. *Utgittide var hovedregelen at et kvinne som gifta seg med en norsk statsborger fikk automatisk norsk statsborgerskap. Etter den norske statsborgerloven av 1924 måtte et kvinne som gifta seg med en utlending, sitt norske statsborgerskap først bli hen flytta fra Norge.*

De fleste av de kvite russerne som kom til Norge etter andre verdenskrig, kom på 50-tallet. Men fra Kina kom det kvite russiske flyktninger også på 60-tallet, og jeg har til og med funnet eksempel på en som kom så seint som i 1971. Mange, særlig de som kom fra Kina, var gamle mennesker. Men til denne flyktningekategorien hører også barn av kvite russere som var født etter at foreldrene havna i utlendighet. En familie som kom fra Kina i 1961, besto av mor (ca. 50 år), bestemor (ca. 70 år) og to døtre på henholdsvis 20 og 14 år. En annen familie kom fra flyktningeleir i Trieste i 1956. I denne flyktningeleiren hadde den vært siden den ble utvist fra Jugoslavia. Denne familien besto av mor (ca. 50 år) og tre døtre i 20-åra. Mora var serber. Men den avdøde ektemannen hennes (faren til de tre døtrene) var russisk flyktning. Under statsborgerskap står det for mora statsløs av serbisk opprinnelse,¹⁾ mens det for døtrene står statsløs av russisk opprinnelse.

Jeg har i arkivet til Det norske Flyktningeråd funnet 52 kvite russiske flyktninger. Fordelinga er da 13, 23 og 17 på de tre gruppene i den rekkefølgen jeg har nevnt dem. Men dette arkivet ser ikke ut til å være komplett. I stortingsmelding nr. 84 (1978-79) er det en oversikt over flyktninger som er kommet til Norge i tidsrommet 1945-78. De russiske flyktningene som jeg her finner, er 100 eldre russere fra Shanghai, Hong Kong og Trieste som kom til Norge i 1954. I arkivet til Flyktningerådet har jeg bare funnet noen få russere som kom til Norge dette året. Jeg antar at de fleste av de 100 eldre russerne må være slike jeg har definert som kvite russiske flyktninger. Jeg har i alle fall ikke funnet eksempel på andre som er kommet fra Kina. Men oversikten i den nevnte stortingsmeldinga gir heller ikke et fullstendig bilde over de russiske flyktningene som kom til Norge etter andre verdens-

1) I mellomkrigstida var hovedregelen at ei kvinne som gifta seg automatisk fikk mannens statsborgerskap (eller i dette tilfellet mannens mangel på statsborgerskap). Etter den norske statsborgerloven av 1924 mista ei kvinne som gifta seg med en utlending, sitt norske statsborgerskap først når hun flytta fra Norge.

krig. En årsak til det er at flyktningene ofte grupperes etter andre kjennetegn enn nasjonalitet, f.eks. blinde eller funksjonshemma flyktninger, eller flyktninger fra de steder de ble overført til Norge fra. Men dette forklarer ikke alt. Noen av de kvite russiske flyktningene jeg fant i arkivet til Det norske Flyktningeråd, kan jeg ikke få til å passe inn i oversikten i stortingsmelding nr. 84 (1978-79).

Det er altså vanskelig å komme fram til antallet på kvite russiske flyktninger som kom til Norge etter andre verdenskrig. Men jeg vil antyde et tall på ca. 150.

Etter andre verdenskrig prøvde myndighetene å spre flyktningene mest mulig i Norge. Tanken var at den enkelte kommunen ikke skulle bli belasta med for mange flyktninger. De gamle ble plassert på forskjellige aldersheimar. Dette førte til mye mistriivsel. Det var eksempel på gamle russere som ble plassert aleine på en aldersheim, hvor det ikke fantes andre russere i mils omkrets.

For å samle flest mulig av de gamle flyktningene, ble Granlien flyktningehjem bygd på Helgøya i Mjøsa i 1953. Men hit kom også yngre mennesker som ikke kunne klare seg sjøl. I 1956 ble det her bygd et ortodoks kapell, og fader Therapon, den ortodokse presten i Oslo, besøkte russerne på Granlien flyktningehjem jevnlig. På sitt meste var det her noe over 30 russere.

Granlien flyktningehjem ble nedlagt sommeren 1983. Det var da bare igjen 3 russere. Disse ble overflytta til andre institusjoner. Det ortodokse kapellet ble demontert.

KAPITTEL 9

DE NORSKE MYNDIGHETENE OG DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE

9.1. NORSK FREMMEDLOVGIVNING FOR ANDRE VERDENSKRIG ¹⁾

Med norsk fremmedlovgivning menes her den lovgivning som angår utlendingers adgang til og opphold i Norge. I dag er denne å finne i "Fremmedloven" eller "Lov om utlendingers adgang til riket m.v." av 27. juli 1956. Kjennskap til norsk fremmedlovgivning på den tida de kvite russiske flyktningene kom til landet, er viktig for å kunne vurdere den behandlinga de fikk av norske myndigheter.

Fra tida før første verdenskrig og fram til andre verdenskrig går utviklinga innen norsk fremmedlovgivning fra en ytterliggående liberalisme i retning av stadig flere restriksjoner.

Fra 1860 til 1901 førte myndighetene ingen kontroll hverken med utlendingers innreise til Norge eller oppholdet deres her i landet. Ved lov av 21.²⁾ mars 1860 hadde loven om passtvang for utlendinger, som hadde blitt innført ved begynnelsen av hundreåret, blitt oppheva.

"Lov om anmeldelse af reisende og fremmede" av 4. mai 1901 innførte en svært begrensa kontroll med utlendinger. Den bestemte at det skulle være meldeplikt for dem som skulle ta fast opphold i landet. Dessuten hadde utlendinger i enkelte tilfeller plikt til å legitimere seg. Det var ikke nødvendig med pass. Andre former for legitimasjonspapir ble godtatt. Loven inneholdt regler for hvilke utlendinger som kunne utvises (§ 6), og hvordan dette skulle foregå (§ 7). Utvises kunne de som hadde neglisjert meldeplikta, de som mangla midler til å livberge seg, og de som "hengiver sig til lediggang

-
- 1) Denne oversikten bygger særlig på byråsjef Bjørn Olstads artikkel: "Utviklingen innen norsk fremmedlovgivning", Oslo 1977. Dessuten har jeg funnet fram til flere av lovene som er omtalt i denne artikkelen.
 - 2) I Olstads artikkel står det 31.

eller omkringdriven uden at kunne paavise lovligt erhverv eller under saadanne omstændigheder, at der er grund til at antage, at han helt eller delvis ernærer sig ved strafbare handlinger".

Men det virkelige bruddet med den liberale fremmedpolitikken kom under første verdenskrig.

Lov nr. 1 av 24. juni 1915 gjorde kontrollen med fremmede i Norge mer effektiv. Meldeplikta ble skjerpa. De som ga nattlosji til utenlandske borgere, skulle gi politiet eller lensmannen skriftlig melding om dette. Enhver meldepliktig hadde plikt til å legitimere seg, men pass krevdes fortsatt ikke. Utvisningsbestemmelsene ble skjerpa. En utenlandsk statsborger kunne nå utvises fordi han i løpet av de fem siste åra hadde blitt dømt til en fengselsstraff på seks måneder eller mer i utlandet. Det ble gjort unntak ved politiske forbrytelser. På den måten ble asylretten, som norske myndigheter mente å ha ifølge folkeretten, sikra. Loven inneholdt også en bestemmelse om at utenlandske statsborgere kunne utvises "når det av hensyn til rikets sikkerhet eller forøvrig i statens interesse finnes påkrevet". Denne retten mente en også å ha hatt tidligere, men nå ble den lovfesta.

Lov nr. 2 av 13. juli 1917 innførte passtvang og visumtvang for innreise til Norge ("Midlertidig lov om forandring i lov om avskaffelse av det tvungne pasvæsen m.v. av 21. mars 1860"). En utlending som skulle til Norge, måtte ha pass utstedt av myndighetene i heimlandet. I tillegg måtte passet være visert av norske myndigheter. Loven bestemte at det skulle opprettes et særskilt kontor under justisdepartementet for å avgjøre tvilsomme spørsmål angående visering. Dette kontoret fikk navnet Centralpasskontoret.

Lov nr. 3 av 13. juli 1917 innførte innskrenkning i utlendingers adgang til å oppholde seg i visse kommuner ("Midlertidig lov om innskrenkning i utlendingers adgang til at op-

holde sig i visse kommuner"). Denne loven fikk først og fremst gyldighet for Kristiania med nærliggende kommuner og andre større byer. Den store boligangelen i disse kommunene var bakgrunnen for at en fikk denne loven.

Det var flere årsaker til at Norge fikk en mer restriktiv fremmedlovgivning.

Under verdenskrigen var det ei betydelig utvandring fra de krigførende til de nøytrale landa, inkl. Norge. Særlig fordi norske myndigheter var lite begeistra for mange av innvandrerne, påvirka dette fremmedpolitikken i restriktiv retning. Politimesteren i Kristiania uttalte i forbindelse med ei utgreiing om behovet for nye regler i fremmedpolitikken:

"Indvandring her til landet synes at ha tiltat betydelig i den senere tid. Skal man dømme efter de indvandrere som man her i byen kommer i berøring med, er den tilvekst landet paa denne maate faar, for en stor del individer, der staa meget lavt, hvad kundskaper, opplysning og tildels ogsaa arbeidsdyktighet angaar".¹⁾

Det var på denne tida svært mange omreisende håndverkere, personer som reiste rundt og solgte forskjellige ting, og personer som livnærte seg ved forskjellige former for underholdning, som kom til Norge. Politimesteren i Kristiania hadde trolig disse menneskene i tankene.

En annen viktig årsak til restriksjonene var Norges militære sikkerhet. En nedsatt "spionkomité" hevda i 1914 i ei innstilling at tilsynet med fremmede burde skjerpes av hensyn til landets forsvarshemmeligheter.

Den politiske trusselen enkelte fremmede representerte bidro nok også til endringene i fremmedlovgivningen. I forbindelse med den ovenfor nevnte utgreiinga uttalte politimesteren i Kristiania også dette: "Flere av de russiske indvandrere - tildels ogsaa svenske og danske - har optraadt som revolutionære talere og opviglere".²⁾

1) Ot. prp. nr. 9 (1915), s. 2; her sitert hos Bergsjø 1977, s. 37.
2) Sst.

Etter verdenskrigen ble passtvangen opprettholdt, men vise-ringsplikta ble delvis oppheva ved at Norge inngikk gjensidige overenskomster om visumfrihet med en rekke land. Antallet innvandrere til Norge sank sterkt i disse åra. Den store arbeidsledigheten gjorde likevel at det ble betrakta som et stort problem at lovverket ikke ga muligheter for ei ytterligere begrensning av de utlendingene som tok arbeid i Norge. Andre land innførte restriksjoner for å beskytte det nasjonale arbeidsmarkedet. Det førte til at arbeidsløse nordmenn ikke så lett kunne søke lykka i andre land. Mange, som ellers ville ha dratt til USA, ble nå tvunget til å prøve å finne arbeid heime i Norge. Myndighetene frykta muligens også at restriksjonene på innvandringa til en rekke land kunne føre til en stigning i antallet innvandrere til Norge. Dette var bakgrunnen for den første egentlige fremmedloven ("Lov om utlendingers adgang til riket, datert 22. april 1927").

Ifølge denne måtte en utlending ha arbeidstillatelse både for å søke og ta imot arbeid. Før 1927 ga også lovverket en viss mulighet for å stenge utlendinger ute fra det norske arbeidsmarkedet.¹⁾ Loven om innskrenkning i utlendingers adgang til å oppholde seg i visse kommuner ble først og fremst innført på grunn av boligmangel, men den kunne også gjøres gjeldende av andre grunner. I kap. 13.1. gir jeg da også et eksempel på at denne loven ble brukt for å holde utenlandsk arbeidskraft borte fra et distrikt med stor arbeidsledighet. § 1 i loven var nemlig slik:

"For kommuner, hvor det av hensyn til boligforholdene eller isvrig av samfundsmæssige hensyn ansees paakrævet, kan Kongen eller den, han bemyndiger, bestemme, at politimesteren skal kunne forbyde personer, som ikke har norsk statsborgerret, at opholde sig i kommunen utover en av ham fastsat frist."

Det nye fremmedloven av 1927 innførte for utenlandske arbeidstakere, var at det krevdes en spesiell arbeidstillatelse

1) Jeg er her altså uenig med Harald Skjensberg når han hevder at det for 1927 ikke var noen hjemmel i lovverket for å stenge utlendinger ute fra det norske arbeidsmarkedet (Skjensberg 1981, s. 17.).

for den. Før kan en si at denne hadde vært knytta til oppholdstillatelsen. Hadde en utlending først oppholdstillatelse, var det opp til arbeidsgiverne om de ville ansette han.

Før 1927 fikk utlendinger som meldte seg for opphold i Norge, oppholdsbok. Ifølge Olstad var dette i virkeligheten en oppholdstillatelse på ubestemt tid. Den nye loven bestemte at oppholdstillatelse skulle gis av politimesteren for maksimum ett år om gangen. Han kunne nekte å gi denne tillatelsen på reint skjønnsmessig grunnlag. Først etter to års opphold i landet kunne oppholdstillatelse bli gitt på ubestemt tid. Det krevdes da samtykke fra Centralpasskontoret.

Fremmedloven av 1927 hadde, i likhet med lov nr. 1 av 24. juni 1915, en bestemmelse om at en utlending ikke kunne utvises fordi han hadde vært straffa i utlandet for en politisk forbrytelse, men hadde ellers ingen regler for hvordan politiske flyktninger skulle behandles. Ordet flyktning ble ikke nevnt i loven i det heile tatt, trass i at Norge på denne tida var engasjert i det internasjonale arbeidet for enkelte flyktningegrupper.

Før andre verdenskrig ble det innført ytterligere restriksjoner i norsk fremmedpolitikk. Den spente internasjonale situasjonen og det økte flyktningepresset på Norge var en viktig årsak til det. Et eksempel på disse økte restriksjonene er at de fleste avtalene med andre land om gjensidig visumfrihet ble oppheva.

9.2. NORSK FREMMEDLOVGIVNING OG MYNDIGHETENES BEHANDLING AV DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE

Ingen av dem som flykta direkte fra Russland til Norge hadde visum, og svært mange av dem hadde heller ikke pass. Likevel har jeg ikke ett konkret eksempel på at norske myndigheter sendte kvite russiske flyktninger tilbake til Sovjet-Russland.

Nå opplyser Simpson at det var vanlig at alle land som hadde felles grense med Sovjet-Russland, sendte tilbake flyktninger som hadde kryssa grensa ulovlig.¹⁾ Ifølge dette skulle altså også Norge gjøre det. Det kan være mangler ved kildematerialet mitt som gjør at jeg ikke har eksempel på dette. Det kan tenkes at enkelte ble sendt tilbake av de lokale myndighetene i Nord-Norge uten at de sentrale myndighetene ble innblandet. Men fordi jeg ikke har funnet noe i norsk presse om kvite russiske flyktninger som er blitt sendt tilbake til Sovjet-Russland, velger jeg å tro at dette i alle fall bare kan ha forekommet unntaksvis. Norge hadde felles grense med Russland i nord. Det var ikke her det store antallet russiske flyktninger kom. Det er derfor mulig at Simpson ikke en gang tenkte på Norge da han kom med den nevnte opplysningen. Dessuten har jeg før pekt på at Simpson muligens ikke var heilt inne i forholda i nordområdet (se kap. 3.2.2.).

Jeg holder det ikke for utelukket at Norge var mer villig til å ta imot de russerne som kom over grensa, enn andre russiske naboland. Strømmen av kvite russiske flyktninger til Norge ble ikke en gang tilnærmet av den størrelsen som strømmen av flyktninger til andre land Sovjet-Russland hadde felles grense med. Det kosta derfor ikke så mye for Norge å vise barmhjertighet med disse menneskene. En opplysning fra justisdepartementet i oktober 1921 støtter opp om denne argumentasjonen. Her ble det opplyst at politiet vanligvis ikke krevde pass eller andre legitimasjonspapir av antibolsjevikiske russiske flyktninger. Forutsetningen var at slike flyktninger ikke kom hit i større antall, og at de ikke falt fattigvesenet til byrde. Dersom det ble tilfellet, måtte spørsmålet bli nærmere vurdert.²⁾

Lov nr. 2 av 13. juli 1917 bestemte at en utlending måtte ha pass utstedt av myndighetene i heimlandet for innreise til

1) Simpson 1939, s. 251.

2) UD, P2 3/18 IV, P.M. av 19. oktober 1921.

Norge. I revolusjons- og borgerkrigstida var det usikkert hvem som representerte de russiske myndighetene. Den praksisen de norske myndighetene da valgte å følge, var svært fordelaktig for de kvite russiske flyktningene (se kap. 8.3.2.). Seinere forplikta Norge seg til å godta de identitetskorta som Folkeforbundet vedtok for de russiske flyktningene.

Lov nr. 3 av 13. juli 1917 innførte boforbud for utlendinger i visse kommuner. De kvite russiske flyktningenes ønske om oppholdssted i Norge kom ofte i konflikt med denne loven, for de ville helst slå seg ned i eller like ved hovedstaden. Da jeg behandla den geografiske fordelinga av de kvite russerne i Norge (kap. 4.3.), kom jeg også fram til at det var et flertall som bosatte seg der.

Mange av de kvite russiske flyktningene fikk dispensasjon fra boforbudet. Noen fikk oppholde seg i Kristiania ei tid fordi det var nødvendig for dem å konsultere en lege der. Andre fikk bosette seg i eller like ved hovedstaden fordi nordmenn la inn et godt ord for dem overfor myndighetene, og sørga for at de fikk husrom som ellers ikke ville ha blitt leid ut. To russere fikk f.eks. oppholde seg i Aker fordi en grosserer i et brev til justisdepartementet skrev at han gjerne ville ansette dem i forretningen sin. Husrom for dem ble ordna på den måten at bror til grosserereren overlot dem værelset sitt på et pensjonat, og sjøl flytta heim til mor si.¹⁾ Også det øvrige kildematerialet mitt viser at det var viktig med gode forbindelser i Norge for å få dispensasjon fra boforbudet.

Flere kvite russiske flyktninger slo seg også ned i eller like ved hovedstaden uten å ha tillatelse til det. Dette kunne etter § 3 i lov nr. 3 av 13. juli 1917 føre til utvisning. Jeg har ikke funnet noe eksempel på at russiske flyktninger er blitt utvist av denne grunn. Det ser ellers ut til å ha

1) JPK, R.fl. I, brev fra grosserereren til justisdepartementet 8. februar 1919; brev fra justisdepartementet til Akers politikammer 11. februar 1919.

vært vanlig at de fikk oppholdstillatelse etter først å ha slått seg ned uten slik tillatelse. Jeg har funnet et eksempel på at en som oppholdt seg i Kristiania uten tillatelse, måtte finne seg et nytt oppholdssted.¹⁾

Jeg nevnte at det før 1927 var vanlig at utlendinger som meldte seg for opphold, fikk oppholdsbok, og at dette i virkeligheten var en oppholdstillatelse på ubestemt tid. Men de russiske flyktingene fra Finland fikk i begynnelsen en begrensa oppholdstillatelse i Norge. I et brev fra justisdepartementet til Centralpasskontoret står det:

"Man er bekjent med, at de russere, som først fikk visum som flyktinger, fikk sådan gjeldende for et lengre tidsrum, som regel for ca. et halvt år. Man antar, at forlenget oppholdstillatelse for de russere, som er kommet med sådant visum, bør ordnes ensartet. (...)
Man antar, at forlenget oppholdstillatelse bør gis samtidig for alle gjeldende for et bestemt tidsrum, f.eks. til årets utgang. 2)

Flere av de russiske flyktingene som ble internert på Værnesmoen og Jørstadmoen, fikk etter ei stund tillatelse til å dra til forskjellige steder i Norge for å ta arbeid. De måtte da ha en slags oppholdstillatelse. I tillatelsene til å forlate interneringsleiren sto det at flyktingene var innvilga reise-tillatelse til et bestemt sted inntil videre. Jeg tolker dette slik at tillatelsen til å dra fra interneringsleiren til det bestemte stedet sto ved lag inntil videre. Men det er en mulighet for at det her var snakk om en oppholdstillatelse på et bestemt sted på ubegrensa tid.

Det var opprinnelig ment at justisdepartementet skulle avgjøre om en flykting skulle få forlate interneringsleiren. Men det viste seg i praksis svært tungvint. De respektive militære distriktskommandoer, 5. distriktskommando, Trondhjem og 2.

1) JPK, R.fl. I.

2) JPK, R.fl. I, brev fra justisdepartementet til Centralpasskontoret 24. april 1919.

distriktskommando, Elverum, fikk derfor etter ei tid myndighet til å gi slik tillatelse. Bare tvilstilfeller skulle nå legges fram for justisdepartementet.

Norske myndigheter tok hensyn til den vanskelige situasjonen de kvite russiske flyktningene var i, og lot ofte alminnelige humanitære og moralske prinsipper veie tyngre enn norsk fremmedlovgivning. Eksempel på det er unntaka som ble gjort fra pass- og visumbestemmelsene. Utover 20-tallet ble også Norge engasjert i det internasjonale arbeidet for de russiske flyktningene. Det måtte også gjøre sitt til å hindre at norske myndigheter holdt seg for slavisk til det nasjonale lovverket i si behandling av denne gruppa flyktninger.

9.3. BEHANDLINGA AV DE KVITE RUSSISKE FLYKTNINGENE SAMMENLIGNA MED BEHANDLINGA AV ANDRE POLITISKE FLYKTNINGER

Arbeiderpressa hevda at de kvite russiske flyktningene fikk spesialbehandling fordi de var kontrarevolusjonære, og fordi de kom fra de øvre sosiale lag. De unntaka som ble gjort fra norsk fremmedlovgivning, mente den var eksempel på denne spesialbehandlinga.

Påstanden om at de kvite russiske flyktningene kom fra de øvre sosiale lag, må modifiseres noe (om den sosiale sammensettinga, se kap. 11). Men det er likevel ikke tvil om at et viktig særtrekk ved denne flyktningegruppa var den sosiale eksklusiviteten. Det er heller ikke utenkelig at gruppa som helhet, inkl. de som kom fra de lavere sosiale lag, kunne nyte godt av dette særtrekket.

Jeg vil her konsentrere meg om påstanden om politisk forskjellsbehandling. Men fordi det er en sammenheng mellom politisk og sosial tilhørighet, ville ei politisk forskjellsbehandling av flyktninger også slå ut sosialt.

1) JPK, R.fl. II, brev fra justisdepartementet til forsvarsdepartementet 24. mars 1920.

Behandlinga av de kvite russiske flyktningene ble i arbeiderpressa ofte sammenligna med behandlinga av utenlandske arbeidere. Et eksempel på det er lederen i Nordlys 5. mars 1920, som jeg gjenga i kap. 6.3. Ei slik sammenligning må det reises innvendinger mot. Jeg har nevnt prinsippet om asylrett. Nå oppfatta myndighetene i Norge på denne tida asylretten ikke som noen plikt, men som et privilegium den enkelte staten hadde til å gi forfulgte asyl.¹⁾ En slik definisjon av asylretten satte ikke de politiske flyktningene i den særstillinga som § 2 i dagens norske fremmedlov.²⁾ Her er asylretten en rett den enkelte flyktningen har. Men den tolkinga myndighetene i mellomkrigstida hadde av asylretten, tillot også ei spesialbehandling av politiske flyktninger.

Social-Demokraten definerte asylretten som en individuell rett den enkelte flyktningen hadde (se lederen 14. desember 1918). Med ei slik oppfatning av asylretten, som trolig var vanlig i arbeiderbevegelsen, må den sammenligninga arbeiderpressa gjorde, være spesielt uheldig.

-
- 1) Jeg har ikke funnet begrepet asylrett definert av norske myndigheter i forbindelse med det russiske flyktningeproblemet. Jeg støtter meg her på en samtale jeg hadde med professor Torkel Opsahl. Dessuten skriver Harald Skjensberg i si hovedoppgave om flyktninger fra Nazi-Tyskland at en representant for myndighetene, en byråsjef i justisdepartementet, i en kronikk i Aftenposten 4. januar 1935 skrev at asylretten ikke betydde noen plikt for Norge til å gi asyl (Skjensberg 1981, s.29). Norske myndigheter fulgte her gjeldende folkerett (se Simpson 1939, ss. 230-31 og Kirminich 1962, ss. 67-97).
- 2) Denne paragrafen lyder slik:
"Politisk flyktning skal medmindre særlige grunner taler mot det, gis fri-
sted (asyl) i riket dersom han søker om det.
Som politisk flyktning ansees i denne lov utlending som i sitt hjemland med
rette frykter for politisk forfølgelse. Med politisk forfølgelse forstås
at noen på grunn av rase, religion, nasjonalitet, politisk oppfatning, med-
lemskap i en spesiell sosial gruppe eller av andre politiske grunner ut-
settes for forfølgelse som retter seg mot hans liv eller frihet eller for
øvrig er av alvorlig art, og likedan at noen på grunn av begått politisk
forbrytelse kan utsettes for en streng straff."
- Men internasjonale dokumenter om asyl gir heller ikke i dag flyktninger
noen individuell rett til å få asyl. De har "bare rett til å søke og nyte
asyl" (St. meld. nr. 84 1978-79, s.13).

Men arbeiderpressa trekker også fram den behandlinga revolusjonære finske flyktninger fikk av norske myndigheter, og sammenligner den med behandlinga av de kontrarevolusjonære russiske flyktningene (se lederne i Social-Demokraten 14. desember 1918 og 26. februar 1920). Ei sammenligning mellom disse to flyktningegruppene synes da også svært treffende for det som her skal undersøkes, nemlig spørsmålet om de russiske flyktningene fikk spesialbehandling på grunn av politisk farge. Det er her snakk om to flyktningegrupper som kom til Norge på noenlunde samme tida. Begge flykta fra land hvor det hadde foregått en blodig borgerkrig mellom revolusjonære og kontrarevolusjonære. Resultatet av borgerkrigen var forskjellig i de to landa. Derfor besto den ene flyktningegruppa av revolusjonære, mens den andre besto av kontrarevolusjonære. Arbeiderpressa forteller at de finske flyktningene ble sendt tilbake over grensa. Som nevnt sier ikke kildematerialet noe om at dette ble gjort med russiske flyktninger.

I tida etter oktoberrevolusjonen frykta myndighetene at revolusjonen også skulle spre seg til Norge. Utestenging av utenlandske revolusjonære kunne være ett forsøk på å hindre dette. Det er derfor ikke noe overraskende om den forskjellsbehandlinga som arbeiderpressa peker på, virkelig kan forklares ut fra forskjellig politisk farge.

Knut Einar Eriksen og Einar Niemi tar i boka Den finske fare for seg norsk politikk overfor finske innvandrere i Finnmark. De viser at det ble satt i verk en rekke tiltak for å hindre ytterligere finsk innvandring i tida omkring den russiske revolusjonen.¹⁾ Men de betrakter ikke "den røde fare" som hovedårsaken til disse restriksjonene. Den finske innvandringa til Finnmark hadde lenge blitt sett på som en alvorlig nasjonal og kulturell trussel. Et sjølstendig Finland ble

1) Eriksen og Niemi 1981, ss. 142-52.

dessuten vurdert som et alvorlig sikkerhetsproblem. Dette problemet besto reint konkret i frykt for at Finland skulle gjøre krav på norsk område. Myndighetene vurderte dette som spesielt farlig fordi de frykta at de tallrike finske innvandrerne i Finnmark kunne komme til å støtte Finland i en eventuell konflikt mellom de to landa.

"Den finske fare", slik Eriksen og Niemi beskriver at norske myndigheter oppfatta den, er ei innvending mot å bruke ei sammenligning mellom behandlinga av russiske og finske flyktninger til å bevise at de førstnevnte fikk spesialbehandling på grunn av politisk farge. Tilbakesendinga av finske flyktninger kunne være et ledd i en "tiltakende norsk avskjæringspolitikk overfor finnene".¹⁾ Men det at de finske flyktningene var revolusjonære, styrka uten tvil ikke deres stilling overfor norske myndigheter. Det skulle også komme godt fram hos Eriksen og Niemi. For de benekter ikke at norske myndigheter også vurderte "den røde fare" som en stor trussel.

Eriksen og Niemi tar ikke spesielt for seg behandlinga av finske flyktninger. Men også de nevner at de røde finske flyktningene "visstnok" ble sendt tilbake, mens de kvite russiske flyktningene ble godt mottatt i Norge.²⁾ De bygger her på det arbeiderpressa skriver om dette.

Før oktoberrevolusjonen var det revolusjonære russiske flyktninger i Norge. Tyder den behandlinga de fikk av norske myndigheter på at det var noe i påstanden om politisk forskjellsbehandling?

Russiske revolusjonære hadde ofte søkt seg over til Finnmark, særlig etter den mislykka revolusjonen i 1905. Her ble de godt mottatt av kretsen rundt Adam Egede-Nissen og ekteparet

1) Eriksen og Niemi 1981, s. 148.

2) Sst, s. 135.

Wessel. Informant 25 var datter til en russer som flykta til Norge fra en fangeleir i Nord-Russland i 1912. Hun kan ikke huske at faren fortalte om store problem med de norske myndighetene.

I Vardø hjalp Egede-Nissen sosialdemokratiske russiske emigranter å trykke revolusjonær propaganda som ble smugla inn i Russland. Norske myndigheter grep inn mot denne virksomheten både i 1906 og 1907, og materialet ble beslaglagt. Andreas Urbye, som på denne tida var amtmann i Finnmark, hevdet at disse aksjonene var nødvendige for å sikre Norges nøytralitetspolitikk. Russiske myndigheter hadde protestert mot smuglinga av revolusjonær litteratur inn i Russland. Men norske myndigheter ga ikke etter for russiske ønsker om at de revolusjonære russerne i Vardø skulle utvises fra Norge. Vardø-affæren førte til en rettsstrid i Norge. Den endte med at det beslaglagte materialet ble frigitt.¹⁾

Ellers ser det ut til at mange revolusjonære russere var svært politisk aktive i Norge uten at myndighetene grep inn. Blant dem var kjente navn som Nikolaj Bukharin og Aleksandra Kollontaj.

Bukharin hadde særlig gode forbindelser med Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund, og bidro trolig til radikaliseringa av denne organisasjonen. Han skrev artikler i Klassekampen under signaturen "Nota Bene".²⁾

Kollontaj hadde Norge som fast oppholdssted fra februar 1915 til mars 1917. Hun talte ved den første markeringen av den internasjonale kvinnedagen i Norge i 1915.³⁾ På landsmøtet til Det norske Arbeiderparti i Trondhjem i 1915 opptrådte hun som offisiell utsending for det russiske sosialdemokratiet,

1) Eriksen og Niemi 1981, ss. 96-99.

2) Arbeiderbladet 22. april 1980.

3) Nag 1981, ss. 74-75.

og talte ved åpninga av møtet.¹⁾ Ifølge Aksel Zachariassen la norske myndigheter ingen hindringer i veien for Kollontajs politiske virksomhet.²⁾

Dette materialet om russiske revolusjonære i Norge synes å svekke påstanden om at kontrarevolusjonære ble bedre behandla enn de revolusjonære sterkt. Det motsatte synes snarere å være tilfellet. De kvite russiske flyktningene fikk jo forbud mot politisk virksomhet (kap. 7.3.).

Likevel, kvite russiske emigranter var politisk aktive i Norge. Mange av dem var flittige bidragsytere i norske aviser. De var naturlig nok opptatt av situasjonen i Russland, og hadde sine politiske oppfatninger som de ga klart uttrykk for. De skrev om den russiske revolusjonen, borgerkrigen, den allierte intervensjonen, forholdet til det nye sovjetstyret og det framtidige Russland. Blant de mest aktive skribentene var Constantin Greaves, som skrev i Aftenposten og Tidens Tegn, og Vladimir Grossmann, som skrev i Verdens Gang. Disse to representerte svært forskjellige politiske grupperinger i det russiske emigrantmiljøet. Greaves var en ivrig forsvarer av den allierte intervensjonen. Han var også en varm tilhenger av de kvite generalene, særlig Kolčak. Grossmann kritiserte både den allierte intervensjonen og de kvite generalene. I en artikkel i Verdens Gang 20. august 1919 gikk han inn for at de skandinaviske landa skulle opprette handelsforbindelser med Sovjet-Russland. Ut fra dette slutter jeg at han var mensjevik.

I forbindelse med årsdagen for oktoberrevolusjonen sendte Den russiske forening i Kristiania³⁾ ut et opprop til norske arbeidere, hvor det bl.a. hette:

"Den 7de november, aarsdagen for den dag, da en gruppe forrædere under betegnelsen 'sosialdemokratiske bolsjeviker' tilranede sig magten i Rusland, læser man i 'Social-Demokraten' en begejstret artikel.

1) Nag 1981, ss. 76-78.

2) Arbeiderbladet 22. april 1980.

3) I kap. 12.1. kommer jeg tilbake til Den russiske forening i Kristiania.

Ved blomstrende forespeilinger forsøger bladet at vildlede sine læsere og maner masserne til at følge bolsjevikernes blodige eksempel, der her som i Rusland uundgaaelig vilde føre til den sikre undergang.

Vi ved, at de norske arbeidere i overveiende flertal har nydt en god skolegang og er politisk vel utviklet. Derfor vil de lettere opdage hulheden og løggen i bolsjevikernes teorier end de mørke, uvidende og barnslig tillidsfulde russiske naboer. Men selv om kun et lidet antal lader sig vildlede af fraserne, holder vi det for en pligt for vor samvittighet at advare dem. 1)

Her ser vi at de kvite russiske emigrantene ut fra sin holdning til oktoberrevolusjonen også tok stilling til og ble deltakere i den politiske striden i Norge. De forsvarte det bestående norske samfunnet mot dem som ville gjøre revolusjon.

Forbudet mot politisk aktivitet gjaldt trolig ikke alle kvite russiske emigranter i Norge, men bare dem som ble mottatt i landet som flyktninger. Det var i de tilfellene det var snakk om en organisert flyktingemottakelse at norske myndigheter fikk høve til å stille betingelser.

Her finner en også ei forklaring på at de revolusjonære russerne ikke ser ut til å ha hatt noe forbud mot politisk aktivitet. Da disse kom til Norge, var dessuten norsk lovgivning slik at de nesten uten videre kunne slå seg ned i landet. Det var ikke nødvendig med de unntaka fra lover og forskrifter som ble gjort for de kontrarevolusjonære russiske flyktingene. Myndighetene hadde derfor heller ikke samme mulighet til å stille betingelser til oppholdet. Viktig i denne sammenheng er også at muligheten for at et stort antall kvite russiske flyktninger ville prøve å komme seg til Norge, syntes reell. Det var derfor viktig å sikre seg mot eventuelle problemer. Muligheten for at landet skulle få et stort antall revolusjonære russiske flyktninger, virka aldri særlig stor.

1) Oppropet er gjengitt i Tidens Tegn og i Aftenposten henholdsvis 13. og 14. november 1918.

En kan likevel undre seg over at revolusjonære russere fikk høve til å drive en så pass utstrakt politisk virksomhet i Norge under første verdenskrig. Kollontaj hadde blitt utvist fra Sverige på grunn av antimilitaristisk propaganda.¹⁾ Ifølge lov nr. 1 av 24. juni 1915 kunne også norske myndigheter som før nevnt, utvise utlendinger "når det av hensyn til rikets sikkerhet eller forevrig i statens interesse finnes påkrevet". De norske myndighetene kan altså ikke ha vurdert den politiske virksomheten til Kollontaj som så farlig at det var nødvendig med utvisning. Den revolusjonære trusselen syntes vel heller ennå ikke så stor. Det var før revolusjonen seira i Russland, og det var før de revolusjonære overtok ledelsen i Det norske Arbeiderparti.

Ei flyktningegruppe som flykta fra et regime med en heilt annen politisk ideologi enn det regimet de kvite russerne flykta fra, er flyktningene fra Nazi-Tyskland. Kan ei sammenligning med behandlingsa av denne flyktningegruppa si noe om det var noe i påstanden om at de russerne som flykta fra bolsjevikene, fikk spesialbehandling på grunn av politisk farge? Harald Skjensberg har skrevet ei hovedoppgave i historie om norsk politikk overfor tyske flyktninger.²⁾ Jeg vil bygge på det han har kommet fram til.

Det er en rekke forhold en må ha klart for seg dersom en skal foreta ei slik sammenligning. Norsk fremmedlovgivning hadde blitt ytterligere skjerpa da det tyske flyktningeproblemet oppsto. Det tyske flyktningepresset på Norge synes også å ha vært større enn det russiske. Dessuten var det et stort antall jøder blant de tyske flyktningene. Det er derfor mulig at ei eventuell dårlig behandling av denne flyktningegruppa kan skyldes antisemittisme.

1) Arbeiderbladet 22. april 1980.

2) Harald Skjensberg: En flyktningepolitikk utvikles. Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933-1940. Hovedoppgave i historie. Universitetet i Oslo våren 1981.

Det var også jøder blant de kvite russiske emigrantene. Men det jødiske innslaget syntes så mye større blant de russiske bolsjevikene. Derfor hevda motstanderne av bolsjevikene ofte at det var jødene som hadde tatt makta i Russland. Ei slik holdning kommer tydelig fram i den borgerlige pressa de første åra etter oktoberrevolusjonen.¹⁾ Et eksempel på det er en artikkel av Anders Uchermann-Sandvig i kveldsnummeret til Aftenposten 22. januar 1921. Overskrifta er: "Førstegrøden af det jødiske verdensherredømme". Artikkelen er et referat fra en samtale med to forhenværende kvite russiske offiserer, som var bosatt på Lillehammer. Disse offiserene hevda å ha flykta fra et Russland hvor jødene nå var i en slik posisjon at de kunne tyrannisere den øvrige befolkningen. Her kunne altså anti-semittismen føre til økt sympati for ei flyktningegruppe.

Arkivmaterialet viser at myndighetene var skeptiske til jødiske innvandrere etter første verdenskrig.²⁾ Men informant 2, en russisk jøde som kom til Norge i 1918, fortalte ikke noe som tyda på at han hadde blitt behandla dårlig fordi han var jøde.

Skjensberg skriver at norske myndigheter var imot at et stort antall tyske jødiske flyktninger skulle komme til landet. De begrunna dette slik: Det var ikke noe galt med jødene, men dersom det ble for mange av dem, kunne det provosere de anti-semittiske elementene. På den måten kunne en også få et jødeproblem i Norge.

1) Mendelsohn 1969, ss. 488-95.

2) Jeg gir et eksempel fra Centralpasskontoret for 1920: Flere ukrainske, polske og preussiske statsborgere søkte våren 1920 visum til Norge. De hadde alle fått arbeid som skreddere i et firma i Kristiania. De preussiske statsborgerne ble nekta visum på grunn av den store bolignøden. De ukrainske og polske statsborgerne, som hadde navn som tyda på at de var jøder, ble også nekta visum. Centralpasskontoret kunne også ha begrunna dette avslaget med bolignøden. Når de ikke gjorde det, var trolig grunnen at de i dette tilfellet hadde en mye bedre begrunnelse. Jeg siterer: "Under hensyn til ansøknernes nationalitet, som gjør det vanskelig i tilfælde at faa dem hjemsendt og at de antagelig er jøder og kan befryktes at bli daarlige arbeidere, kan man ikke anbefale at ansøkingerne indvilges."

Når det gjelder de tyske flyktningene, er det vanlig å skille mellom jødiske og politiske flyktninger. Jeg kunne derfor sammenligne behandlingen av kvite russiske flyktninger med behandlingen av tyske politiske flyktninger. Den viktigste innvendinga mot å bruke ei slik sammenligning til å svare på det spørsmålet jeg har stilt, er at flertallet av de tyske flyktningene kom til Norge etter at Arbeiderpartiet hadde overtatt regjeringmakta. En må anta at regjeringsskiftet i 1935 var gunstig for den behandlingen tyske politiske flyktninger fikk i Norge. De tyske flyktningene tilhørte forskjellige politiske grupperinger, men de til venstre domierte. Dessuten hadde Arbeiderpartiet, i motsetning til mange av de borgerlige partiene, heilt fra begynnelsen av en klart negativ holdning til nazismen i Tyskland.

Men det tyske flyktningeproblemet ble aktuelt mens de borgerlige ennå hadde regjeringmakta, og jeg vil se på norske myndigheters holdning til det tyske flyktningeproblemet før 1935.

Myndighetene var allerede ca. en måned etter Hitlers maktovertakelse ute med forebyggende tiltak mot tyske politiske flyktninger som var uønska i Norge. 3. mars 1933 skrev justisdepartementet til Centralpasskontoret:

"Utenlandske kommunistagitatorer.

De forhold som nylig er avslørt i Tyskland ved ransakingen av kommunistenes hovedkvarter i Berlin (Liebknecht-huset) og de siste dagers begivenheter omkring brannen i Riksdagsbygningen sammesteds, gjør det maktpåliggende å være på vakt likeoverfor utenlandske kommunistagitatorer og deres virksomhet.

Deptet skal henstille til Centralpasskontoret å ha oppmerksomheten henvendt herpå ved spørsmål om opholds- og arbeidstillatelser, samt under håndhevelsen av fremmedkontroll overhodet." 1)

4. mars 1933 sendte Centralpasskontoret en kopi av dette brevet til de forskjellige passkontrollene, og ba i et fortrolig rundskriv disse "hindre ikke-ønskverdige personer å komme inn i Norge". 2)

1) JPK, Den revolusjonære bevegelse i Norge 1928-1933. J. nr. 1170-33. Her sitert hos Skjensberg 1981, s. 45.

2) Sst.

De norske myndighetene godtok altså på denne tida de nazistiske makthavernes versjon av forholda i Tyskland, og synes å ha ingen sympati med de forfulgte. Etter oktoberrevolusjonen festa de derimot lite til det som kom fra bolsjevikene, og hadde stor sympati med motstanderne. Det var uten tvil vanskelig å ha oversikt både over forholda i Tyskland like etter Hitlers maktovertakelse og over forholda i Russland like etter den bolsjevikiske maktovertakelsen. Myndighetenes holdning ble derfor trolig i begge tilfellene mer bestemt ut fra en anti-pati overfor kommunismen enn ut fra konkret materiale om forholda i de to landa. Følgen av denne antipatien ble at det skulle vises større aktpågivenhet når det gjaldt kontroll med utlendingers innreise og opphold i landet på den tida det tyske flyktningeproblemet ble aktuelt, og det går fram av sitatet overfor hvilken gruppe en skulle være spesielt på vakt overfor. En må gå ut fra at dette gjorde det vanskeligere for de tyske politiske flyktningene å komme til Norge.

Med alle de forbehold jeg har nevnt, mener jeg at kildematerialet peker i retning av at ei gruppe revolusjonære flyktninger ikke ville ha fått ei så bra behandling av norske myndigheter som de kvite russerne. Myndighetenes revolusjonsfrykt ville ha påvirka politikken overfor disse i negativ retning.

Jeg har før nevnt at mens de kvite hadde makta i Nord-Russland, var det en rekke kvite offiserer som kom til området via Norge (kap. 3.2.3.). I kildematerialet mitt har jeg ikke funnet noe eksempel på at noen av disse er blitt nekta norsk transittvisum. Jeg har også nevnt at en del av Millers armé ble sendt fra Finland til Krim for å fortsette kampen mot bolsjevikene, og at en del av disse reiste gjennom Norge (kap. 6.6.). Riktignok hette det i dette tilfellet offisielt at de skulle på jordarbeid i Frankrike. Jeg stiller meg likevel tvilende til om norske myndigheter på samme måte hadde sett gjennom fingrene med at revolusjonære troppestyrker ble transportert gjennom landet.

Flyktningene på isbryteren "Kuz'ma Minin" besto for det meste av offiserer fra den kvite hæren. Det kan være fristende å stille samme spørsmål som Social-Demokraten stilte 8. mars 1920: "Hvad tror man vilde ha skedd, om nogen hundrede offiserer og soldater fra den russiske røde armé var kommet i den stilling at de hadde maattet forlate sit land og søke nødhavn i Norge?" Jeg vil da minne om at general Miller i Hommelvik ble møtt av sjefen for generalstaben, general Bauck, i alle fall tilsynelatende som en venn og kollega.

Det mest overraskende for meg har likevel vært at de kvite russiske flyktningene ikke fikk ei bedre behandling enn de gjorde. Trass i den sympatien myndighetene måtte ha for de menneskene som hadde flykta fra det bolsjevikiske Russland, måtte hensynet til disse ofte vike i konkurranse med andre hensyn. Men utgangspunkt både i de ideologiske motsetningene mellom norske og sovjetiske myndigheter og i den trussel som bolsjevikenes ideologi representerte for norske myndigheter i tida etter den russiske oktoberrevolusjonen, kunne en ha venta at bolsjevikenes fiender sto sterkere i denne konkurransen.

I et brev til justisdepartementet 17. april 1920 ga politimesteren i Trondhjem denne begrunnelsen på et avslag på oppholdstillatelse i byen for kvite russiske flyktninger:

"Saa fremt disse ukjente personer ikke nektes aa slaa sig ned her, vil politiet senere ha vanskelig for ikke aa gi andre ukjente personer av muligens annen politisk opfatning samme tillatelse."1)

Jeg går ut fra at det her var frykten for revolusjonære som gjorde at heller ikke de kvite russerne fikk oppholdstillatelse. Politimesteren frykta å skape en presedens som også skulle komme revolusjonære utlendinger til gode.

1) JPK, R.fl. II.

En mer vanlig grunn til at hensynet til de kvite russiske flyktingene måtte vike, var prinsippet om at en først og fremst skulle sørge for landets egne borgere. I mellomkrigstida sto det enda sterkere enn det gjør i dag.

Ei mottaking av politiske flyktninger i et land vil by på problem i forholdet til myndighetene i det landet flyktingene kommer fra. Nå var det i alle fall en fordel for de kvite russiske flyktingene at hensynet til sovjetiske myndigheter like etter oktoberrevolusjonen betydde lite for Norge. Men dette endra seg. I kap. 9.4. tar jeg for meg Norges forhold til den unge sovjetstaten fram til opprettinga av normale forbindelser mellom de to landa.

9.4.1 Handelsforbindelsene mellom Norge og Russland i tiden etter oktoberrevolusjonen

De økonomiske forbindelsene med Russland var viktig for Norge. Norske forretningsmenn hadde før revolusjonen vært godt av oppriktning med tanke på hvilke muligheter det var på det russiske eksportmarkedet. Oppriktning ble kraftig svekket ved oktoberrevolusjonen, men norske forretningsmenn ble likevel ikke helt interessert for handel påover. For handelsforbindelser i Nord-Norge hadde de økonomiske forbindelsene med Russland næsten vært livsviktige. Det virke mest utvilsomt i form av tilsvarende eksportmarked for den nordnorske lakse.

De første handelsforbindelsene mellom Norge og Sovjet-Russland kom i stand gjennom Contratsjok. Det handelsforbindelse mellom statene av de kooperative selskaper i Russland. Men sovjetiske regjeringa hadde lenge liten interesse på dette

1) Denne oversikten bygger særlig på kap. IV i Egil Danielsen: Norge - Sovjetunionen. Oslo 1964.

9.4. DEN OFFISIELLE NORSKE POLITIKKEN OVERFOR SOVJET-RUSSLAND

Den politikken som ble ført av andre stater overfor Sovjet-Russland, var sjelsagt viktig for de kvite russiske emigrantene og det de kjempa for. I den første tida etter oktober-revolusjonen var den unge sovjetstaten isolert både politisk og økonomisk. Dette var først og fremst ei moralsk støtte for mange kvite russiske emigranter, men det var heller ikke uten praktisk betydning for tilværelsen deres i emigrasjon. Anerkjennelse av Sovjet-Russland kunne føre til visse vanskeligheter for dem. I den russiske emigrantavisa *Poslednie Novosti* sto det 15. september 1923 at stillingen for de russiske flyktningene var særlig vanskelig i de landa som hadde slutta avtaler med sovjetregjeringa.

9.4.1. Handelsforbindelsene mellom Norge og Russland i tida like etter oktoberrevolusjonen ¹⁾

De økonomiske forbindelsene med Russland var viktige for Norge. Norske forretningsmenn hadde før revolusjonen vært fylt av optimisme med tanke på hvilke muligheter det var på det russiske eksportmarkedet. Optimismen ble kraftig svekka ved oktober-revolusjonen, men norske forretningsmenn mista likevel ikke heilt interessen for handel østover. For befolkningen i Nord-Norge hadde de økonomiske forbindelsene med Russland nesten vært livsviktige. Det virka nokså håpløst å finne et tilsvarende eksportmarked for den nordnorske fisken.

De første handelsforbindelsene mellom Norge og Sovjet-Russland kom i stand gjennom *Centrosojus*, den landsomfattende sammenslutningen av de kooperative selskapene i Russland. Den sovjetiske regjeringa hadde lenge liten innflytelse på dette

1) Denne oversikten bygger særlig på kap. IV i Egil Danielsen: Norge - Sovjetunionen. Oslo 1964.

selskapet. Centrosojus hadde kontor i Kristiania. Dette ble styrt av professor Olaf Broch, som var erklært antibolsjevik. Kvite russiske emigranter arbeidde også i Centrosojus.¹⁾ Både Broch og de kvite emigrantene trakk seg da bolsjevikene mer og mer overtok ledelsen i selskapet.

De allierte intervenerte i den russiske borgerkrigen. Norge var nøytralt under første verdenskrig, og deltok ikke i intervensjonen.²⁾ Men de allierte oppretta også en blokade av det området sovjetregjeringa rådde over. I begynnelsen av oktober 1919 ble de nøytrale statene anmoda om å delta i denne.

Den norske regjeringa³⁾ hadde betenkeligheter med å slutte seg til blokaden. Grunnen var den store motstanden mot den i Norge. Naturligvis protesterte arbeiderbevegelsen mot at en på denne måten prøvde å knekke den unge sovjetstaten. Men også fra kretser som politisk og ideologisk sto bolsjevikene fjernt, kom det protester. Mange var imot blokaden på reint humanitært grunnlag, mens andre mente den gagna norske interesser lite.

For å opprettholde et godt forhold til de allierte bestemte likevel regjeringa at Norge skulle delta i blokaden. En medvirkende årsak til denne beslutningen var også forholdet til ei eventuell framtidig antibolsjevikisk russisk regjering. Mange mente at det var lite sannsynlig at bolsjevikene skulle beholde makta i Russland. Derfor var forholdet til sovjetregjeringa ennå av underordna betydning.

-
- 1) Far til informant 9 var en av dem.
 - 2) Det var snakk om at de skandinaviske landa skulle delta i en vakttjeneste i de baltiske statene. Det gikk også rykter om at de allierte hadde bedt den norske regjeringa om dette. Ingen av de skandinaviske landa kom til å delta i denne vakttjenesten, men i Danmark og Sverige tillot regjeringene at det ble oppretta kontor hvor frivillige kunne melde seg til slik tjeneste. (Danielsen 1964, ss. 55-56.)
 - 3) Gunnar Knudsens venstreregjering.

Blokaden ble fra norsk side aldri heilt effektiv. Men handelen mellom de to landa avtok radikalt. Dette førte nærmest til en krisesituasjon for fiskerne i Nord-Norge.

I de allierte landa var det også skadevirkninger av blokaden. Og også der var det store protester mot den. Allerede 16. januar 1920 meddelte derfor de alliertes høyeste råd i Paris at de nå tillot handel mellom Sovjet-Russland og de allierte og nøytrale statene.

9.4.2. De offisielle forbindelsene mellom Norge og Russland etter oktoberrevolusjonen

Etter februarrevolusjonen anerkjente Norge den provisoriske regjeringa, men etter oktoberrevolusjonen ble ikke sovjetregjeringa anerkjent. Oktoberrevolusjonen førte altså til et brudd i de offisielle forbindelsene med Russland.

Den viktigste norske representasjonen i Russland var legasjonen i Petrograd.¹⁾ Denne legasjonen ble opprettholdt i over to år etter at bolsjevikene hadde kommet til makta. I Nord-Russland ble også de norske visekonsulene i Murmansk og Arkhangelsk værende ei stund etter at området var overtatt av bolsjevikene. Stillingen til disse representasjonene ble noe uklar etter sovjetregjeringas seier. De kunne ikke være offisielle representasjoner for Norge overfor denne regjeringa da den norske regjeringa ikke anerkjente den. Likevel gjorde disse representasjonene overfor sovjetregjeringa krav på rettigheter som etter folkeretten tilfaller offisielle representasjoner. Stillingen til de norske representasjonene i Russland ble flere ganger tatt opp i Stortinget.²⁾

-
- 1) Det jeg skriver om den norske legasjonen i Petrograd bygger særlig på Danielsen 1964, kap. III.3.
 - 2) Se f.eks. Stortingsforhandlinger 1920, 78, ss. 1963-64.

De utenlandske representasjonene i Petrograd var i tida etter oktoberrevolusjonen innblanda i ulovligheter som valutaspekulasjon og smugling. Det gikk også rykter om at ved enkelte legasjoner fikk velstående russere visert pass mot god betaling. I arbeiderpressa var det stadig påstander om at den norske legasjonen gjorde seg skyldig i forskjellige uregelmessigheter. Den såkalte Stavsetsaka viser at det i alle fall var noe i dette: Nordmannen Stavseth, som var bosatt i Petrograd, og russeren Nagurski tilbød sovjetregjeringa torsk og sild til en samla verdi av 11.3 millioner norske kroner. Det ble undertegna kontrakt om dette i juli 1918. Ved hjelp av falske dokumenter og en skriftlig bekreftelse fra den norske legasjonen fikk Stavseth og Nagurski utbetalt et forskudd på 3. millioner rubler fra statsbanken i Petrograd. Deretter forsvant de. Denne saka førte til økt mistanke hos de sovjetiske myndighetene overfor den norske legasjonen. Den sosialdemokratiske gruppa i Stortinget forlangte at regjeringa skulle gripe inn overfor de av legasjonspersonalet som hadde vært innblanda. Konsul Eilertsen ble da også 3. januar 1919 i statsråd avskjediga fra stillingen sin på grunn av medvirkning i Stavsethsaka.

Flere utenlandske representasjoner i Petrograd støtta også kontrarevolusjonær virksomhet. Den norske legasjonen ser ut til å ha vært blant disse. George A. Hill, berømt spion for det britiske etterretningsvesenet, forteller at han i fire dager holdt seg skjult hos nordmenn i Petrograd i en bygning som sto under den norske legasjonens beskyttelse. Imens var den sovjetiske kontraspionasjetjenesten på jakt etter han.¹⁾

Den norske legasjonen forlot Petrograd i desember 1918.²⁾ Dagen etter dro også den danske, som den siste av de utenland-

1) Hill 1936, ss. 31-33.

2) Danielsen skriver at den norske legasjonen forlot Petrograd 13. november (Danielsen 1964, s. 67.). Det stemmer ikke med det øvrige kildematerialet, inklusive andre opplysninger Danielsen kommer med.

ske legasjonene. Arbeiderbevegelsen protesterte mot at legasjonen i Petrograd ble trukket tilbake. 17. desember ble det både på et møte i sekretariatet til LO og på et møte i stortingsgruppa til Arbeiderpartiet beslutta å sende arbeiderrepresentanter til Russland. Disse skulle erstatte den manglende diplomatiske representasjonen.

Etter bolsjevikenes maktovertakelse utstedte russiske diplomatiske representasjoner i utlandet ei felleserklæring om at de ikke ønskte å representere sovjetregjeringa. Blant disse var legasjonen i Kristiania.¹⁾ Det russiske konsulatet i Kristiania tok også avstand fra de bolsjevikiske makthaverne. Så langt skulle altså forholdet til den norske regjeringa være greitt for de tidligere russiske representasjonene. De anerkjente heller ikke den nye russiske regjeringa. Men da de heller ikke representerte noen annen russisk regjering som var anerkjent av Norge, kunne de ikke ifølge folkeretten fungere som offisiell representasjon. Den norske regjeringa betrakta likevel den tidligere russiske legasjonen som en faktisk representasjon for visse russiske interesser. Den russiske legasjonen stilte seg seinere til disposisjon for general Denikins regjering i Sør-Russland, men den norske regjeringa kom ikke til å anerkjenne noen av de antibolsjevikiske russiske regjeringene.

For de kvite russiske emigrantene fungerte stort sett den tidligere tsaristiske representasjonen i Kristiania slik en representasjon i utlandet vanligvis gjør. Som før nevnt godtok f.eks. norske myndigheter de legitimasjonspapir den utstedte.

Men det var visse personer denne representasjonen ikke betrakta som "verdige" til den hjelpa den ga. Informant 9

1) Danielsen 1964, kap. III.1. behandler den tidligere tsaristiske legasjonen i Kristiania.

forteller at faren, som arbeidde ved kontoret til Centrosojus i Kristiania, fikk ubehageligheter med konsul Kristy i februar/mars 1920. Grunnen var at konsul Kristy mente at Centrosojus var bolsjevikisk. Faren måtte da få pass av det tidligere russiske konsulatet i Stockholm. Informant 2 forteller at han først fikk russisk pass av konsul Kristy, men at dette ble tatt fra han igjen etter oppfordring fra marineattache Weymarn. Han kritiserte informant 2 fordi han flykta fra Nord-Rusland før borgerkrigen var slutt. Han burde ha blitt der, og stilt seg til tjeneste for den kvite hæren.

I forbindelse med nederlaget til de kvite i Nord-Rusland mottok den norske regjeringa en bønn fra general Denikins representant i Paris, S. D. Sazonov.¹⁾ Han ba om at general Miller og de andre russerne som måtte komme seg unna til Norge, måtte få den hjelpa de trengte.²⁾ Seinere takka Sazonov i et brev til den norske ministeren i Paris, grev Wedel-Jarlsberg, for den vennlige mottakelsen de russiske flyktningene fra Nord-Rusland hadde fått.³⁾

Da oktoberrevolusjonen fant sted, ble den russiske legasjonen i Kristiania styrt av førstesekretær grev Kotzebue-Pilar de Pilchau. I februar 1920 ble Pilar avsatt av Sazonov, og baron von Rosen overtok ledelsen. Rosen uttrykte ved flere anledninger sin takknemlighet overfor norske myndigheter for den mottakelsen flyktningene på isbryteren "Kuz'ma Minin" hadde fått i Norge, bl.a. i et brev til utenriksminister Ihlen 13. april 1920.

Både den tidligere russiske legasjonen og det tidligere russiske konsulatet henvendte seg ellers flere ganger til norske

-
- 1) S. D. Sazonov hadde vært utenriksminister i tsarens regjering.
 - 2) UD, P2 O 3/18 II, telegram 25. februar 1920 fra den norske ministeren i Paris til utenriksministeren.
 - 3) Sst, brev 17. mars 1920. Sazonov hadde fått meddelelse om mottakelsen i Norge av general Miller.

myndighetene på vegne av de kvite russiske flyktningene. Det er vanskelig å si hvilken betydning myndighetene egentlig tilla slike henvendelser. Men særlig den første tida etter bolsjevikenes maktovertakelse ble de nok vist en viss oppmerksomhet. En regna det nemlig lenge som høyst sannsynlig at disse menneskene igjen ville komme til makta i Russland. Derfor var det viktig at en holdt seg på noenlunde god fot med dem. Dette momentet unnlot heller ikke de forhenværende tsaristiske representantene å peke på i henvendelsene sine til de norske myndighetene.¹⁾

Sovjetregjeringa var lite begeistra for virksomheten til den tidligere russiske representasjonen i Kristiania. I et telegram 14. mai 1920 til den norske utenriksministeren beklaga den at den norske regjeringa fremdeles anerkjente den tsaristiske og den midlertidige regjeringas diplomatiske representanter og konsuler. Sovjetregjeringa beklaga også at disse menneskene fremdeles kalte seg for Russlands representanter, samtidig som den pekte på behovet for at den fikk en representasjon i Norge.²⁾

29. juni 1920 bestemte utenriksminister Michelet³⁾ at den offisielle korrespondansen mellom utenriksdepartementet og den russiske legasjonen skulle opphøre, og de forhenværende russiske diplomatene ble strøket av den diplomatiske lista. Det er nokså rimelig å betrakte dette som et av de første steg i retning av en nærmere forbindelse med sovjetregjeringa.

-
- 1) JFK, R.fl. I, brev fra konsul Kristy til justisdepartementet 1. november 1918; UD, P2 O 3/18 I, brev fra grev Pilar til utenriksminister Ihlen 23. september 1918. Jeg viser også til baron Rosens besøk i utenriksdepartementet som omtales i kap. 9.4.3.
 - 2) Henvendelsen fra sovjetregjeringa ble tatt opp i Stortinget (Stortingsforhandlinger 1920, 7B, s. 1964.).
 - 3) Chr. F. Michelet var medlem av Otto B. Halvorsens regjering. Den besto av Høyre og Frisinnede Venstre, og hadde nettopp (21. juni) avløst Gunnar Knudsens venstreregjering.

9.4.3. Norsk anerkjennelse av sovjetregjeringa

Den første tida etter oktoberrevolusjonen nølte de fleste statene med å anerkjenne de nye makthaverne i Russland. Regjeringene i Vest-Europa sto i et politisk motsetningsforhold til bolsjevikene, og vestlige kapitalinteresser var ikke interessert i et Russland styrt av Lenin og hans menn. De håpa derfor at bolsjevikene snart skulle bli styrta. Sjansen for at bolsjevikene skulle kunne holde seg ved makta, ble også i begynnelsen betrakta som små. De ville enten bukke under på grunn av sitt eget vanstyre, eller det ville lykkes de kontrarevolusjonære og de vestlige allierte å nedkjempe dem. Men da det etter hvert ble klart at bolsjevikstyret i Russland ikke ville bli kortvarig, begynte flere og flere land å arbeide for å få i stand handel med Sovjet-Russland. Særlig var dette om å gjøre for Storbritannia. Sovjetregjeringa brukte de kapitalistiske landas iver etter å komme i kontakt med det russiske eksportmarkedet til å oppnå politisk anerkjennelse.

Betydelige deler av den norske opinionen pressa på for at Norge skulle få handelsforbindelser med Sovjet-Russland. Den norske regjeringa så helst at det i første omgang kom i gang en form for handel uten at det ble inngått noen offisiell avtale. Men sovjetregjeringa var mest interessert i å få handelsforbindelsene regulert gjennom offisielle avtaler.

Allerede høsten 1920 ble de første offisielle forhandlingene ført mellom Norge og Sovjet-Russland om en handelsavtale. Forhandlingene foregikk i Kristiania. Den sovjetiske representanten var Maksim Litvinov. Ikke uten betenkeligheter ga den norske regjeringa han innreisetilattelse. Disse forhandlingene førte ikke til noe. Det kom til brudd fordi de norske forhandlerne mente at det sovjetiske forslaget gikk for langt i retning av en de facto anerkjennelse av Sovjet-Russland. Norge ville ikke være det første landet som tok et slikt skritt.

Men allerede året etter ble det inngått en handelsavtale mellom de to landa som var slik utforma at den var en de facto anerkjennelse av den sovjetiske regjeringa. Norge hadde neppe våga å inngå handelsavtalen av 2. september 1921 ("Den foreløbige overenskomst mellom Norge og Russland av 2. september 1921") om ikke Storbritannia i mars samme året hadde inngått en lignende avtale.^{1) 2)}

Handelsavtalen mellom Norge og Sovjet-Russland bestemte at den sovjetiske handelsdelegasjonen i Kristiania skulle være Russlands eneste representasjon i Norge (artikkel 1, punkt 4). Det ble altså offisielt slått fast at den tidligere russiske representasjonen ikke hadde rett til å opptre på vegne av Russland. Som svar på en henvendelse fra konsul Kristy svarte utenriksdepartementet at dette betydde at det tidligere russiske konsulatet ikke lenger kunne legalisere dokument for de kvite russiske flyktingene.³⁾ Dette betydde lite i praksis, for de norske myndighetene skaffa dem de nødvendige dokumenta. Den viktigste betydningen av handelsavtalen for de kvite russerne var at de med den mista den viktige moralske støtta det hadde vært at Norge ikke anerkjente den nye russiske regjeringa. Det hadde støtta opp om oppfatningen deres om at de representerte det legale Russland. Handelsavtalen av 2. september 1921 var særlig et stort prestisjenederlag for de tidligere russiske diplomatene. Et utkast til et P.M. av 26. oktober 1921, skrevet av en ikke navngitt person i utenriksdepartementet, forteller om et besøk av baron Rosen i det norske utenriksdepartementet. Som nevnt overtok baron

1) Danielsen 1964, kap. IV.5. behandler handelsforhandlingene mellom Norge og Sovjet-Russland.

2) Avtalen ble lagt fram for Stortinget til ratifikasjon 30. september 1921. Om dette se Stortingsforhandlinger 1920, 7B, ss. 3595-3648.

Handelsminister J. L. Mowinckel erklærte at han ville gå av dersom avtalen ikke ble ratifisert. (Otto B. Halvorsens regjering av Høyre og Frisinnede Venstre hadde blitt avløst av Otto Blehrs venstreregjering 22. juni 1921.)

3) UD, P2 O 3/18 IV, P.M. i utenriksdepartementet 18. oktober 1921.

Rosen ledelsen av den tidligere russiske legasjonen i Kristiania i februar 1920. Jeg siterer fra det nevnte utkastet:

"Baron Rosen ytret at han ikke anså sig berettiget til å efterkomme noen opfordring om å fjerne konsulatskiltet, uten efter skriftlig opfordring fra Utenriksdepartementet. 'Jeg må ha et skriftlig bevis for at jeg har vært tvunget til å ta den russiske stats emblemer ned. Det vil også i fremtiden bli et viktig dokument."

Siden fremkom han med endel uttalelser, som jeg vil forsøke å gjengi således som de virket på mig. Han sa, at forholdet mellem det gamle Rusland og Norge altid hadde vært det beste. At den tidligere "Lovlige" russiske regjering altid hadde bestrebt sig for å vise vårt land al mulig imøtekommenhet. Den hadde git en mengde nordmenn anledning til å erhverve faste eiendomme, som hadde bragt disse ("les exploiters") stor fortjeneste. Meddelelsen om den nylig avsluttede avtale med R.S.F.S.R. som han kvalifiserte som røvere, mordere og banditter hadde efterlatt megen bitterhet hos alle konstitutionelle russere. 'Vi vil selvfølgelig forsøke å glemme denne episode, når vi pånytt kommer tilbake, men det er vanskelig. Man kan ikke forlange av os at vi i fremtiden skal behandle undersätter fra land, som søker forbindelse med disse røvere, på samme måte som undersätter fra land, som ennå tror på os.'

Omtrent således faldt hans uttalelser. Jeg oppfattet dette som en slags trusler, maskert med venlige talemåter." 1)

Den forhenværende russiske legasjonen fortsatte ennå ei stund å være en slags representasjon for de kvite russiske flyktningene i Norge. Det kommer bl.a. fram av et brev fra utenriksdepartementet til sosialdepartementet 27. mai 1922. Her heter det at utenriksdepartementet har henvendt seg til baron Rosen angående hjelp til de russiske flyktningene i og ved Lillehammer, og at baron Rosen oppholder seg i Norge for på vegne av "det tidligere russiske utenriksstyre å føre tilsyn med og bistå sine herværende lannsmenn".^{2) 3)}

1) UD, G6 a 1/21.

2) UD, P2 3/18 V.

3) En lignende funksjon ser det også ut til at tidligere tsaristiske representasjoner i andre land etter hvert fikk. I en artikkel i den russiske emigrantavisa Poslednie Novosti 6. mars 1925 sto det f.eks. at det tidligere russiske konsulatet i Shanghai etter den kinesiske anerkjennelsen av sovjetregjeringa hadde flytta inn i nye lokaler, og begynt å kalle seg "Selskapet til beskyttelse av de russiske flyktningene" ("Obščestvo po zaštite russkich bežencev").

Den norske de facto anerkjennelsen av Sovjet-Russland sikra i lengden ikke norske interesser godt nok. Forskjellige faktorer talte for at Norge tok skrittet fullt ut, og anerkjente sovjetregjeringa de jure. Dessuten fortsatte arbeiderbevegelsen sin agitasjon for full politisk anerkjennelse av den nye sovjetstaten.

Det viste seg etter ei tid at bolsjevikene ikke bare skulle bli sittende med makta i Russland. Det så også ut til at den russiske staten de sto i spissen for, skulle kunne komme til å utvikle seg til en maktfaktor en måtte regne med. Dette gjorde det særlig viktig å komme til ei ordning med sovjetiske myndigheter om uløste spørsmål i Nordishavet, særlig Svalbard-saka. Russland hadde ikke deltatt på Versailles-konferansen, hvor traktaten som fastslo Norges suverenitet over Svalbard, ble undertegna.¹⁾ Sovjetlederne mente derfor at bestemmelsene i traktaten ikke kunne være bindende for Russland.

Det ble fra norsk side snart klart at handelsavtalen av 2. september 1921 burde skiftes ut med en ny avtale. Det var imidlertid vanskelig å få gjort dette så lenge Norge ikke anerkjente sovjetregjeringa de jure. På begynnelsen av året 1924 så det ut til at en sto framfor et rush av anerkjennelser av sovjetregjeringa. Det var derfor om å gjøre for Norge å komme fram til en ny handelsavtale så snart som mulig, for å komme andre stater i forkjøpet på det russiske markedet.

Etter forhandlinger mellom representanter for den sovjetiske og norske regjeringa²⁾ kom den norske de jure anerkjennelsen

-
- 1) Svalbardtraktaten ble undertegna 9. februar 1929. Før første verdenskrig hadde det vært flere konferanser om Svalbards statsrettslige forhold. Ingen av dem hadde gitt noen resultater (Østreng 1974, ss. 21-29.).
 - 2) Norge hadde igjen hatt et regjeringsskifte 6. mars 1923. Regjeringa besto nå av Høyre og Frisinnede Venstre.

i februar 1924. Hovedforhandler fra sovjetisk side var Aleksandra Kollontaj. Hun var høsten 1923 blitt leder for den sovjetiske handelsdelegasjonen i Kristiania. Som motytelse for den norske de jure anerkjennelsen godtok sovjetregjeringa Norges suverenitet over Svalbard.¹⁾

Valery Carrick, russiske emigrant i Norge, skrev 22. januar 1924 i den russiske emigrantavisa Poslednie Novosti om den norske planen om å anerkjenne sovjetregjeringa de jure. Han kritiserte norske myndigheter for at de bare gjorde dette til et praktisk spørsmål, og ikke tok hensyn til den moralske sida av denne saka.

Dette var de raskere enn i den egentlige krigstid, og de hadde russiske flyktningene. Ellers var denne opinionen fikk per Erling med de problem og mottakelse av flyktningene som førte til, ble det også på den raskere.

Kildematerialet for dette kapitlet er stort. I forskjellige sammenhenger har jeg allerede nevnt noe på hold-

1) Danielsen 1974, ss. 120-23, Østreng 1975, ss. 31-33.

Jeg vil her vise de holdningene som kom frem i den norske like prosess til de russiske flyktningene fra Finland både før og etter at de kom til landet. Deretter vil jeg se på raskere i lokalansvarer på russere fra Isbjørnen.

KAPITTEL 10

DEN NORSKE OPINIONEN OG DE KVITE RUSSISKE FLYKTINGENE

Den russiske oktoberrevolusjonen ble møtt med høyst forskjellige reaksjoner i samtida. Reaksjonene i Norge var i så henseende ikke noe unntak. Derfor var det også naturlig at den norske opinionen så svært forskjellig på de menneskene som flykta fordi de følte denne revolusjonen som en trussel mot seg og sine. Som venta var det i borgerlige kretser stor medfølelse med disse. For dem var de kvite russiske flyktingene noen stakkars mennesker som måtte forlate fedrelandet på grunn av det skrekkveldet bolsjevikene utøvde. Arbeiderbevegelsen delte ikke denne medfølelsen med "de kontrarevolusjonære russerne". Her var den oppfatningen som kom til uttrykk i Social-Demokraten 5. august 1919 nokså utbredt: Disse menneskene var "arbeidssky og lyssky individer, som slet ikke kan holde ut i et samfund, hvor man maa arbeide for at leve", og for disse elementene i det russiske samfunn, "som hele sit liv har været vant til at leve paa andres arbeide, og leve høit, for dem er naturligvis revolutionen en pokkers historie".

Dette var de reaksjonene en i utgangspunktet kunne finne på de kvite russiske flyktingene. Ettersom den norske opinionen fikk mer føling med de problem en mottakelse av fremmede kunne føre til, ble det også andre reaksjoner.

Kildematerialet for dette kapitlet er norsk presse. I forskjellige sammenhenger har jeg allerede kommet inn på holdninger en kunne finne i norske aviser. Dette kapitlet vil derfor by på noen gjentakelser. Jeg har funnet dette uunngåelig.

Jeg vil her vise de holdningene en kunne finne i den borgerlige pressa til de russiske flyktingene fra Finland både før og etter at de kom til landet. Deretter vil jeg se på reaksjonene i lokalsamfunnet på russerne fra isbryteren

"Kuz'ma Minin", som ble plassert på Jørstadmoen. Til slutt vil jeg ta for meg diskusjonen i Lillehammeravisene som ble utløst ved at noen kvite russiske flyktninger slo seg ned i byen. På denne måten mener jeg å få med de viktigste holdningene i den norske opinionen til de kvite russiske flyktningene.

10.1. DEN BORGERLIGE PRESSA OG DE KVITE RUSSISKE FLYKTINGENE SOM KOM FRA FINLAND

Som før nevnt ser det ut til at den borgerlige pressa skal ha en stor del av æra for at den norske regjeringa på slutten av året 1918 endelig beslutta å ta imot 200 russiske flyktninger fra Finland (kap. 7.2.). En artikkel i Aftenposten 3. oktober 1918 av Olaf Broch, som var professor i slaviske språk ved universitetet i Oslo, var trolig ikke uten virkning. Artikkelen, "En appel til vor regjering", ble avslutta slik:

"Hvad det i øieblikket gjælder om, er, at vore statsmyndigheder principielt forlader sit afvisende, grænse-sperrende standpunkt, saasnart de kan.

Alle forstaar, at vort land ikke uden videre ubesindig kan slaa dørene op paa vidt gab. Men utvilsomt kan det gjøre sit til at fjerne de stængsler, som nu dæmper op for tusener af ulykkelige medmennesker, og istedet derfor hjælpe til at ordne en langsomt glidende strøm, som efterhaanden i tidens fylde over andre lande kan faa søge tilbage til et nyordnet, lykkeligere Rusland."

Brochs artikkel førte til flere innlegg til støtte for at de landflyktige russerne skulle få adgang til Norge. Jeg tar som eksempel med et leserinnlegg i Aftenposten 19. oktober 1918 stilt til "Hr. professor Olav Broch":

"Lad mig faa lov til - sikkert i manges navn - at takke Dem for Deres varmhjertede og overbevisende artikel i 'Aftenposten' for søndag om de russiske flygtninger. Disse ulykkelige mennesker burde dog ikke banke forgyves paa vor dør, indenfor hvilken vi i disse krigens aar har kunnet sidde saa trygt. Her er husrum nok i vore land-distrikter, og melkrukken skulde saavist ikke blive tom, om vi delte med andre.

Deres artikel virkede befriende efter den nedstemthed, som visselig paa mange hold i vort land føltes ved med-

delelsen om de nordiske regjeringers afvisende holdning i denne sak. Vi har jo et ord, som siger, at 'man er sig selv nærmest', men det forekommer mig, at dette ord har faaet en lidet tiltalende anvendelse i nærværende tilfælde. Maatte Deres indlæg for her at øve næstekjærlighed ikke glemmes i disse dage."

Norges Handels- og Sjøfartstidende hadde 5. november denne overskrifta på første side: "Landflygtige russere. Op med døren straks!". Det skulle ikke være tvil om stillingen til denne avisa i denne saka. Overskrifta på en artikkel i Tidens Tegn 1. november talte også sitt tydelige språk: "Hvor der er hjerterum, er ogsaa husrum".

I den borgerlige pressa ble det ikke bare argumentert for at Norge skulle ta imot de kvite russiske flyktingene fordi det var ei menneskeplikt å hjelpe mennesker som var i nød. Et annet argument var også utbredt. Det ble understreka at dette var mennesker som igjen ville komme til makta i Russland. Da ville det være fordelaktig for Norge at vi hadde behandla dem skikkelig.¹⁾ For å gi et eksempel på denne argumentasjonen gjengir jeg et utdrag fra en artikkel i Tidens Tegn 20. september 1918:

"Endnu en ting skal vi huske paa; - Rusland vil opleve en dag ogsaa efter bolsjevismen. Det store land kan være lamslaat nu, men før eller siden vil det reise sig og atter bli en nabo, vi ikke kan la ute av betragtning. Og hvor demokratisk det fremtidige Rusland maatte bli saa vil det engang maatte bli plass paa ny for de tusener, det nu har fordrevet. De vil komme tilbake og spille en rolle, selv om forholdene er blit aldrig saa forandret i mellemtiden. Har vi gjort dem til vore venner vil det lette os at opnaa selve Ruslands venskap. Har vi optraadt hardt og avvisende, da de var i nød, - har vi efterlatt indtrykket av en usympatisk og selvsk nation kan det skade os uberegnelig. Under slike forhold har menneskene en god hukommelse - baade i godt og i ondt."

-
- 1) Delvis ut fra egeninteresse var det muligens også at en trelastmann i et brev til Gunnar Knudsen tilbød seg å hjelpe til å bygge brakker for de russiske flyktingene slik at de kunne bo i nærheten av hovedstaden eller i andre byer. Dersom forholda kunne legges til rette på denne måten, trodde han at tusenvis av flyktingene ville komme til Norge. Denne mannen var en av de nordmenn som i åra før revolusjonen hadde drevet trelastvirksomhet i Nord-Russland, og han hadde sammen med familien bodd i Arkhangelsk i flere år. Både han og de voksne barna hans beherska derfor russisk, og de kunne også på denne måten yte hjelp i forbindelse med mottakelsen av de russiske flyktingene. (JPK, R. fl. I, brev av 24. september 1918.)

Det er interessant å merke seg hvordan det i deler av den borgerlige pressa skjedd ei endring i holdningen til de russiske flyktingene fra Finland ettersom en ble kjent med de vanskelighetene en hadde med dem. Både den borgerlige pressa, komitéen for flyktingenes mottakelse i Norge og de norske myndighetene tok det for gitt at russerne måtte bli sjeleglade over å få komme til Norge, uansett hvor i landet de måtte slå seg ned. Ikke en gang professor Broch, en mann som skulle kjenne godt til disse menneskenes leve- og tanke-sett, ser ut til å ha ytra tvil om at de kanskje ikke ville være så veldig begeistra over å bli plassert langt ute på landet i Norge. I hans innlegg i Aftenposten 13. oktober 1918 kunne en lese:

"Men vi faar da ikke regne bare med Kristiania og omegn. Der findes hus ogsaa andre steder, vi har da havt plads for ikke saa faa internerede soldater og officerer udover paa forskjellige kanter, og de stakkars mennesker, som det her bliver tale om, faar i tilfaelde selvfølgelig, og vil selvfølgelig ogsaa med glæde finde sig i at bo, hvor en forstandig organisation maatte anviser dem en beskedent plads, ..."

Vi kan lett forestille oss at disse velvillige menneskene må ha blitt svært skuffa da det viste seg at det ikke ble satt så stor pris på deres "storsinn", og at de stakkars landflyktige ikke lot seg by hva som helst. Enkelte av dem som før hadde vært svært velvillige overfor de kvite russiske flyktingene, fikk nå en nesten negativ holdning til dem. Avisen Valdres (Fagernes), som før hadde brukt mange pene ord om russerne på Løken (f.eks. 15. februar 1919), skrev 9. august 1919 at de hadde vært "adskillige vanskelige aa ha med aa gjøre" og at de "nærmest indrettet sig som de selv vilde".

Forbrytelsene til den russiske ligaen i Stockholm (kap. 7.4.) bidro nok også til den endra holdningen. I Aftenposten kunne en 9. august 1919 lese på lederplass under overskrifta "Russere":

"En meget stor del af de russere, som har flygtet fra sit land og fundet veien til os, fortjener den dybeste medfølelse. Der er visselig mange udmerkede mennesker blandt dem, og vi bør ikke fornægte den kjendte norske gjestfrihed. Men paa den anden side bør vi ikke drive vort

gjestevennskap udover rimelige grænser. Det var nærmest et anstaltmageri, da der blev truffet foranstaltninger til at anbringe russiske flygtninger i vort land og anvise dem opholdssteder, som de ikke maatte forlade. Det har vist sig, at disse flygtninger var vanskelige at behandle, og de har nu trods given ordre og givet løfte forladt sine opholdssteder og er ikke senere kommet tilrette. De færdes frit omkring i vort land med dets husnød og vanskelige ernæringsforhold.

Vor legation i Helsingfors havde faaet det vanskelige hverv at sortere de flygtninger, som meldte sig med ønske om at faa komme til Norge. Legationen synes at have stillet sig meget kjølig til sagen, og opgaven har ogsaa vist sig at være meget vanskelig.

Det maa erindres at russerne er et folk, som gjennemgaaende staar os fjernt i livsanskuelse, i folkelynne og karakter. C... Det er her utelatt ei linje i teksten, som jeg ikke kan lese. ...] og dygtige russere, som vi med glæde ser som gjæster i vort land, er der ogsaa dem som udbreder moralsk smitte omkring sig. I Sverige har erfaringerne været endnu alvorligere. En stor del af de russere, som er kommet hid, vil ikke være nogen ønskelig tilvekst for vor nation. Det skyldes selvfølgelig de oprørte tider. I sterk storm, som reder op fra grunden, kommer ogsaa bundfaldet op. Det er uheldig for de mange elskverdige og fine naturer, som er kommet hid med strømmen fra Rusland; men ingen af disse vil fortænke vor nation i, at den ønsker af vore myndigheder, at de fører kontrol med indvandringen og ser skeptisk paa alle de nye mennesker, som fra Ruslands fremmede jordbund og egenartede kultur søger tilflugtssted i vort land."

Denne lederen gir uttrykk for holdninger som i dag mange ville karakterisere som fremmedhat. Det er vel lite sannsynlig at en series norsk avis ville ha uttrykt seg slik i våre dager. Likevel er det et spørsmål om holdningene i virkeligheten har forandra seg så mye.

Den borgerlige pressa viser i omtalen av de russiske flyktningene fra Finland at den opinionen som var fylt av vilje til å hjelpe disse menneskene, var lite forberedt på å møte de problem en mottakelse av fremmede kunne by på. Den viser også hvor lett sårbar og hvor lett utsatt en gruppe fremmede kan være. Forbrytelsene til ligaen i Stockholm ble lett noe som kunne brukes mot alle russiske emigranter.

Bare i Tidens Tegn finner jeg på dette punktet et skikkelig forsvar for de russiske emigrantene. Her mente en at det var

I det ovennævnte foredrag, som var fremført av Major Sævi, ble det sagt: "... som tidligere omtalte." Dette ble flyktningene vedtatte foredraget.

Norges plikt å påta seg også eventuelle ubehageligheter i forbindelse med deres mottakelse og opphold i Norge. Mordene i Stockholm ble her kommentert slik 8. august 1919:

"At der er kjæltringer blandt russerne som blandt alle andre folk er det høieste, vi kan slutte av affæren. Det vet vi forresten paa forhaand. Men at trække den motsatte slutning - at enhver russisk emigrant tilhører en sammensværgelse er likesaa dumt, som det er uretfærdig. Og dog har vi set det gjort."

Dagen etter kom et takkebrev til Tidens Tegn for avisas støtte til de russiske emigrantene fra grev Perovsky-Petrovo-Solovovo, president for Det russiske selskap i Norge.¹⁾

10.2. REAKSJONENE I LOKALSAMFUNNET PÅ AT FLYKTNINGENE FRA "KUZ'MA MININ" BLE INTERNERT PÅ JØRSTADMOEN

I mai 1920 ble 239 av de russiske flyktingene fra "Kuz'ma Minin" overført fra Værnesmoen til Jørstadmoen. Interneringa av de russiske flyktingene på Jørstadmoen møtte, i motsetning til interneringa av de russiske flyktingene på Værnesmoen, stor motstand i lokalsamfunnet.

10. mai vedtok Fåberg herredstyre enstemmig følgende uttalelse:

"Da man er bekjendt med, at de russiske flygtninger paa Værnes agtes anbragt paa Jørstadmoen, vil herredstyret utbede fylkets bistand til, at det blir paalagt rette vedkommende at føre saadan kontrol med disse folk, at bygdens befolkning ikke utsættes for nogen ulempe eller utgift dermed.

Faaberg herred har allerede erfaring for de ulemper som følger med en saadan internering, og finder det besynderlig, at det atter skal falde i vor lod at være utsat for en gjentagelse. Vi mener ogsaa, at opholdet av saa mange fremmede elementer i en bygd, tætt indeklemt mellem bygdens fastboende folk, innebærer en ikke liten fare saavel socialt som sanitært. [2] Herredstyret mener derfor i det mind-

1) Om grev Perovsky-Petrovo-Solovovo og Det russiske selskap i Norge, se kap. 12.1.

2) I det opprinnelige forslaget, som var framsatt av major Haave, hette det her: "... , som muligens ogsaa politisk." Dette ble sløyfa i det vedtatte forslaget.

ste at ha et billig krav paa, at disse flygtninger blir holdt indenfor det av staten paa Jørstadmoen disponerte omraade, og at bevogtningen gjøres saa effektiv, at dette forlangende kan bli opfyldt." 1)

Denne uttalelsen viser at uviljen mot at de kvite russiske flyktningene skulle komme til distriktet, langt fra var begrensa til de sosiale og politiske kretsene som betrakta de kontrarevolusjonære russerne som klassefiender. Den holdningen som avisa Gudbrandsdølen på denne tida inntok til flyktningene, viser også dette. Gudbrandsdølen var organ for bøndene, og det er rimelig å anta at frykten for det fremmedelement russerne ville representere i lokalsamfunnet, ikke var minst utbredt i denne samfunnsgruppa. Interneringa av flyktningene på Jørstadmoen førte også til spesielle ulemper for bøndene. Det ble innkommandert mannskap fra distriktet omkring Jørstadmoen som skulle stå for vaktholdet av de internerne. Dette trakk arbeidskraft vekk fra jordbruket midt i våronna, og bøndene protesterte. Landbruksskolebestyrer Kjendlie telegraferte i denne forbindelsen til landbruksdepartementet, og departementet lovte å ta hensyn til protesten.²⁾

Det ble påstått at en stor del av vaktmannskapet ble brukt som kokker og oppvartere for russerne,³⁾ og det bekymra mange at de russiske flyktningene påførte den norske staten så store utgifter. I Gudbrandsdølen ble det derfor 22. mai foreslått en rimeligere løsning. Denne løsningen ville samtidig hindre at disse fremmede kom i nær forbindelse med det norske folk:

"Der er saa mange fiskevær langs kysten hele veien nordover, hvor en masse rorboder hele sommeren staar tomme. Kunde man ikke faa en slik koloni til russerne? Det hele skal jo vare saa kort. Der var de avsondret. I rorboderne er alt de trønger. Vagtholdet behøvde ikke at være stort."

I samme artikkel ble ankomsten til Jørstadmoen skildra slik:

1) Uttalelsen er gjengitt i Gudbrandsdølen 11. mai 1920.

2) Gudbrandsdølen 22. mai 1920.

3) Dette ble hevda av representanten Castberg i Stortinget (Stortingsforhandling 1920, 7B, ss. 1921-32.

"Paa haandkjærrer trak de avsted med bøtter, koster, vaskefater, kluter og forskjellig andet nødvendig husgeråd, og gjorde sig det saa hyggelig de kunde med den norske stats eiendeler.

Allesammen saa meget velproportionerte ut, var ganske velklædte, enkelt rent elegante. Damerne hadde fikse hatter, pene dragter, gjennombrudte strømper. Mandfolkene - de fleste av dem, bar ulastelige dresser, pene kraveskjorter. Enkelte vimset omkring i nye brune støvler, kulørte strømper, pen sommerkappe og med spaserstokken elegant vippende i den ene haand. Der var endel officerer med, som gik i sine klædelige sorte og gule uniformer. Idetheletat var det liten ned og elendighet at spore. Velpleiede var de fleste, og smilende mottok de os hvor vi kom."

Her får vi først en hentydning til at de russiske flyktingene i alle fall delvis lever på den norske staten. Så får vi ei skildring av disse menneskene som er slik at det er lett å mistenke skribenten for at hensikten er å vise at de egentlig ikke er trengende nok.

Fåberg herredstyre sendte et telegram til Stortinget. Her ble det protestert mot at flyktingene ble overført til Jørstadmoen fordi rekruttskolen for Gudbrandsdalens bataljon da måtte overføres til Terningsmoen.¹⁾ Interneringa ble så tatt opp i Stortinget.²⁾ Det ble hevda at det var urimelig at Jørstadmoen og distriktet omkring skulle belastes med disse menneskene ettersom Jørstadmoen under heile krigen hadde vært interneringsplass for engelske soldater.

Lokalsamfunnet omkring Jørstadmoen fikk det russiske flyktingeproblemet nær innpå seg. Ovenfor har jeg vist noen av de reaksjonene det framkalte. Det mest karakteristiske ved disse reaksjonene er en utbredt skøpsis og mistro til fremmede, og at de viser at en her var lite villig til å påta seg de forpliktelsene en mottakelse av flyktinger fører med seg. Gudbrandsdølene ville ikke at disse "fremmede eksistenser" skulle farte fritt omkring i distriktet deres.³⁾

1) Gudbrandsdølen 11. mai 1920.

2) Stortingsforhandlinger 1920, 7B, ss. 1921-32.

3) Gudbrandsdølen 11. mai 1920, referat fra en diskusjon om de russiske flyktingene i Fåberg herredstyre.

10.3. DISKUSJONEN I LILLEHAMMERAVISENE OM DE KVITE RUSSISKE FLYKTINGENE

Interneringa på Jørstadmoen varte ikke lenge. Flertallet av russerne forlot Jørstadmoen for å dra til et annet land. Bare noen få av dem tok opphold i distriktet. I første omgang dreide det seg om ca. 35 som tok opphold på Lillehammer. Av disse slo bortimot halvparten seg ned i byen for godt.

Skepsisen til russerne avtok fort i den borgerlige avisa Gudbrandsdølen. Avisas redaktør, Filseth, ble snart en av deres ivrigste forsvarene. Av humanitære grunner mente han at en måtte hjelpe disse menneskene. Lillehammers arbeiderpartiavis Gudbrandsdalens Social-Demokrat fortsatte imidlertid kritikken av de kvite russiske flyktingene. Den reagerte på russerne fordi de var klassefiender.

At de i alle fall var mennesker som sto fjernt fra vanlig arbeidsfolk, kunne også deres forsvarene forsikre. I Gudbrandsdølen 15. mai 1920 prøvde bestyreren av Værnes soldathjem å berolige de gudbrandsdølene som var bekymra over at de måtte ta imot de russiske flyktingene:

"Jeg er saaledes kommet i meget nær berøring med dem og kan ut fra mit kjendskap til dem forsikre bladets læsere om at disse flygtninger slet ikke er almindelige russiske soldater, de er næsten alle officerer tilhørende den dannede og aristokratiske del av den russiske befolkning. Deres optræden er behagelig, næsten beskeden, de er paa ingen maate brutale, tvertimot elskverdige og slet ikke paastrængende; - omgjængelige er de og har let for at gjøre sig forstaaelig eftersom de fleste behersker 3 a 4 sprog. Man har paa ingen maate følt sig besværet av russerne her i Stjørdalen. Alle synes derimot at sætte pris paa disse menneskers nærvær, og man føler dyp sympati for disse ulykkelige, hvem skjæbnen har rammet saa haardt. - Jeg tror sikkert det samme vil bli tilfælde i Gudbrandsdalen, hvor man ogsaa vil ta gjestfrit imot disse mennesker, som har maattet søke ly hos os. - Det er altid behagelig og lærerikt at være sammen med dannede personer. Den erfaring vil man ogsaa komme til at gjøre i Gudbrandsdalen."

Gudbrandsdalens Social-Demokrat harselerte 18. mai over dette innlegget, og avslutta med følgende ønske: "- Vi faar haabe at de aristokratiske, dannede russere ikke tar for megen skade paa sin sjæl av et ophold blandt de Gudbrandsdalske bønder."

Seinere tar jeg for meg den sosiale bakgrunnen til flyktingene på "Kuz'ma Minin" (kap. 11.3.). Her skulle det gå fram at bestyreren av Værnes soldathjem nok overdriver flyktingenes sosiale eksklusivitet noe. Det interessante i denne sammenhengen er imidlertid at han legger vekt på den sosiale eksklusiviteten for å vise at en her har med skikkelige mennesker å gjøre. Dette går ofte igjen i den borgerlige pressa. Gudbrandsdalens Social-Demokrat, som arbeiderpressa generelt, bruker den faktiske overrepresentasjonen av de øvre sosiale lag blant de kvite russiske flyktingene på en annen måte. Den understreker denne for å vise at de russiske flyktingene er klassefiender. Ut fra heilt forskjellige motiv ble altså de russiske flyktingenes sosiale eksklusivitet overdrevet både i den borgerlige pressa og i arbeiderpressa.

Gudbrandsdalens Social-Demokrat gikk på lederplass sterkt ut mot at de kvite russerne fikk arbeid. Det var ikke det stramme arbeidsmarkedet, men den politiske fargen på de arbeidssøkende som var årsaken til det. De russiske flyktingene var en del av den bevegelsen som tok alle midler i bruk for å undergrave den nye russiske arbeiderstaten. Derfor måtte de bekjempes, og derfor måtte norske arbeidere nekte å arbeide sammen med dem. For å gi et eksempel på denne argumentasjonen gjengir jeg et utdrag av lederen 2. juli, som var et svar til en herr Ringen som hadde stilt spørsmålet om russerne virkelig skulle nektes arbeid.

"Hr.Ringen begriper ikke at det er den principielle side ved saken som ovenfor russerne paa Jørstadmoen er den avgjørende for arbeiderklassens stilling til dem.

Det er ikke spørsmåal om arbeide eller ikke arbeide, men spørsmåal om arbeidskammerater eller ikke.

Arbeiderne kjender ikke mere til disse mennesker end

toris Hotell på Lillehammer.

Arbeidsdepartementets statsbrevarkiv, nr. 314/22.

hr. Ringen til zulukafferne. Men det vet vi med sikkerhet at de er eller har været kontrarevolutionære stor-russere, som har staat arbeiderklassen imot under kampen i Rusland.

Og hvilke planer har de her i Norge? Det er vel neppe nogen som tror at f.eks. en russisk minister som hører til den 'dannede klasse' og kan korrespondere paa 3-4 fremmede sprog kan finde sig passende beskjaftigelse som plankesjauer. [1] Det maa være andre interesser de har end det økonomiske utkomme. Det er klart. Og hvorfor skulde det ikke være mulig likesaa godt her som f.eks. i Sverige at der blev drevet propaganda for en ny kontrarevolutionær bevegelse, - en ny krig mot Sovjet-Rusland? Nu nylig meddeles at en stor-russisk politiker Gutschow i Sverige har samlet ind henimot 1 mill. mark og anvendt dette beløp til hjælp til utrustning av en frivillig hær paa 60 000 mand som skal falde inn i Rusland. Naar man saa faar tilstrækkelig støtte av vestmagternes kapitalister har vi straks krigen gaaende. Det er imot denne bevegelse arbeiderklassen vil staa paa vakt overfor russerne paa Jørstadmoen. Og mot den har ikke arbeiderklassen andet at bruke end organisationen, solidaritetsfølelsen. Nægtelsen av at arbeide sammen med russerne er væsentlig en protest mot den kontrarevolutionære propaganda. Noget andet middel til protest har ikke arbeiderklassen."

Det ser ikke ut til at arbeiderne på Lillehammer fulgte den harde linja overfor de russiske flyktingene som Gudbrandsdalens Social-Demokrat la opp til. Ifølge Gudbrandsdølen 17. november 1921 skulle arbeiderne ved Lillehammer Dampsag & Høvleri ha nekta å følge ei oppfordring fra Gudbrandsdalens Social-Demokrat om å gå til arbeidsnedleggelse for å få fjerna en russer som hadde blitt ansatt for å bære planke. Flere av de kvite russerne på Lillehammer kom da også til å arbeide side om side med norske arbeidere. En av dem ble til og med valgt til tillitsmann på arbeidsplassen sin like etter andre verdenskrig.²⁾

Den første tida på Lillehammer hadde de russiske flyktingene det svært vanskelig økonomisk. Det ble danna en hjelpe-

1) Den russiske ministeren som her nevnes er trolig I. V. Bagrinovskij. Han hadde vært medlem av den nordrussiske regjeringa i en periode etter den allierte tilbaketrekkinga. Han var i flere år nattevakt på Viktoria Hotell på Lillehammer.

2) Justisdepartementets statsborgerarkiv, stb. 524/48.

komité for de russiske flyktningene med gullsmed K. W. Frisenberg som formann. Andre medlemmer av hjelpekomitéen var fru advokat Thalaug og frk. Laura Støren. Høsten 1921 ble det holdt basar til inntekt for russerne på Lillehammer. Gullsmed Frisenberg hadde også et bønneskrift i Aftenposten 12. november. Her oppfordra han folk til å gi hjelp til de landflyktige russerne. Ifølge Gudbrandsdalens Social-Demokrat kom det ved hjelp av basaren og bønneskriftet tilsammen inn bortimot 10 000 kr.

Lederen i Gudbrandsdalens Social-Demokrat gikk hardt ut mot russerbasaren 16. november. Jeg siterer fra denne:

"Det har gaat baade vel og længe med russerne. De øverste hærførere, generaler, overdommere, grossister, direktører og inspektører o.s.v. utførte sit omgaaende arbeide omkring i husene til det 'kontrarevolutionære' aristokratis fælles hygge og nytte. Men det gikk som vi ante. Vore hjemlige kontrarevolutionære har efterhvert stillet sig mer kjølig overfor russerne. Hjerterummet har indsnevret sig. Og for tiden er de russiske landflygtige i søndre bydel kommet i nød.

Koloniens forstandere d'herer red. Filseth, guldsmed Frisenberg og frk. Ørn ser sig ikke istand til at forsørge sin russiske familie og maa ty til den forsmadelige foranstaltning at avholde en basar til indtægt for dem. Nu vel dette er ikke til forkleinelse for russerne. Men for byens aristokrati. Vi husker 'Gudbrandsdølen's' forsikring om at disse russerne nok ikke vilde falde byen til byrde men vilde vite at forsørge sig selv. Hvordan er det gaat, kjære 'Døl'?

Ihvertfald er det en skam for byens aristokrati i disse tider da det er saa mangt og meget som lægger beslag paa befolkningens ydeevne gjennem basarerne, at man skyver de moralske forpligtelser fra sig paa den maate. Vi synes det var rigtigst at 'Dølen' og likesindede sørget for sine standsføllers utkomme paa en for dem mer hæderlig maate."

Dagen etter svarte en på lederplass i Gudbrandsdølen blant annet:

"Det er her i Lillehammer bare en menneskerase som ønsker at motarbeide forsøkene paa at skaffe de ulykkelige russerne hjelp. Det er stedets bolsjevikorgan. Dette blad haaner basaren, fordi indtægterne efter bladets mening gaar til 'kontrarevolutionære'. [.] Hvilket retsindig menneske er det, der nøden roper en imøte, som spør om hvilken politisk opfatning de ulykkelige mennesker nærer?"

Og redaktør Rossow i Gudbrandsdalens Social-Demokrat svarte slik på dette spørsmålet 19. november:

"Vi tar hr. Filseth paa ordet. Det er nu igangsat en basar for at hjelpe 35 russere her i byen i nød. Her fins ogsaa hundreder av arbeiderfamilier som er i like stor nød som russerne. Vil De yde dem samme hjelp? I Rusland er det ikke 35, men 35 millioner russere som lider hungerens kvaler og for en stor del er viet hungersnøden. Vil De ogsaa hjelpe dem? Eller - hvor meget har De gjort for dem? Tar De konsekvensen av Deres skriverier, saa holder De fra idag av op med alle løgnhistorier om Ruslands befolkning og fylder Deres blads spalter med likesaa medfølelende artikler om vor bys arbeidere og Ruslands arbeidere og bønder som De hittil har skrevet om russerne her i byen."

De to Lillehammeravisene kunne ha fortsatt denne diskusjonen i det uendelige. Gudbrandsdølen argumenterte ut fra den vanskelige situasjonen de russiske flyktningene var i. Det var mennesker i landflyktighet som trengte hjelp. Gudbrandsdalens Social-Demokrat argumenterte ut fra den politiske rollen disse menneskene hadde spilt, og som avisa mente de fremdeles spilte. De kvite russiske flyktningene var fiender i den politiske kampen, og måtte derfor ikke hjelpes. Gudbrandsdalens Social-Demokrat mente ogsaa at det var den politiske og sosiale tilhørigheten som var avgjørende for den medfølelsen disse menneskene fikk fra borgerlig hold.

Men av de kvite russiske emigranter var ikke alle det som de kvite vanligvis mente, og de var i Russland for det meste bønder. De sistnevnte har ofte næsten blitt berørt i alt det som er skrevet om den kvite russiske emigrasjonen.

Bandene hadde vært soldater i den kvite hæren. Ofteast kjempet de på kvit side i borgerkrigen fordi de hadde i utgangspunktet de kvite hadde makta og hadde tvangsinnkallert dem. Men noen strotta sikkert ogsaa de kvite av overbevisning. Det nevnt navne bønder ogsaa i utlandighet på grunn av hungersnøden i 1921 (kap. 3.3.3).

1) De Russ-Erich Volkman, se kap. 3.3.

2) Friherre Wilhelm von Wrangell: "Die russische Emigration". Erst und Volkstum. Bücher des Deutschen. Band 2, 1926, ss. 297-340. Sitert hos Volkman 1966, s. 3.

KAPITTEL 11

DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA AV DEN KVITE RUSSISKE EMIGRASJONEN

11.1. DEN TOTALE EMIGRASJONEN

I mangel av annet materiale om den sosiale sammensettinga av den totale kvite russiske emigrasjonen, gjør jeg som Volkmann¹⁾, og siterer friherre Wilhelm von Wrangel:

"Alles in allem werden etwa 75 bis 80 % der Emigration von der Intelligenz und ehemals wohlhabenden Schichten gestellt, die übrigen 20 bis 25 % gehören den ungebildeten und armen Volksschichten an."²⁾

Dette utsagnet bygger ikke på en undersøkelse av heile den kvite russiske emigrasjonen, for en slik undersøkelse fins ikke. I beste fall har han kommet fram til dette ved å ta utgangspunkt i mindre undersøkelser. Utsagnet er vagt. Det kan sikkert diskuteres hvilke mennesker som hørte til de velstående sjikt, og hvilke som hørte til de fattige, men utsagnet forteller i alle fall noe viktig om den sosiale sammensettinga av den kvite russiske emigrasjonen som neppe noen vil forsøke å motbevise. Den kvite russiske emigrasjonen utgjorde ikke noe tverrsnitt av den russiske befolkningen. De øvre sosiale lag var sterkt overrepresentert. Men et ikke ubetydelig antall av de kvite russiske emigrantene var likevel det en må kalle vanlige mennesker, og de var i Russland for det meste bønder. De sistnevnte har ofte nesten blitt borte i alt det som er skrevet om den kvite russiske emigrasjonen.

Bøndene hadde vært soldater i den kvite hæren. Oftest kjempa de på kvit side i borgerkrigen fordi de bodde i områder der de kvite hadde makta og hadde tvangsmobilisert dem. Men noen støtta sikkert også de kvite av overbevisning. Som nevnt havna bønder også i utlendighet på grunn av hungersnøden i 1921 (kap. 3.3.).

1) Om Hans-Erich Volkmann, se kap. 1.1.

2) Friherre Wilhelm von Wrangel: "Die russische Emigration". Staat und Volkstum. Bücher des Deutschtums. Bind 2, 1926, ss. 297-310. Sitert hos Volkmann 1966, s. 8.

Volkman skriver at friherre von Wrangels beskrivelse av den sosiale sammensettinga av den totale russiske emigrasjonen til en viss grad trolig også gjaldt for den russiske emigrasjonen i Tyskland.¹⁾ Ellers ser den russiske emigrasjonen ut til å ha hatt noe ulik sosial sammensetting i de ulike landa.

Fields skriver om dem som slo seg ned i USA:

"The Russians who came here as refugees have consisted of the cultured groups with university backgrounds, the nobility, and officers who graduated from the naval and military schools. Another group included painters, musicians professional persons, and students who had fled the country before they had a chance to complete their studies."²⁾

Dette sitatet tyder på at russiske flyktninger fra de laveste sosiale lag ikke slo seg ned i USA. I England var det også, ifølge Simpson, først og fremst velstående og høyt utdanna russere som bosatte seg. Et unntak var de jødene som ble tatt opp i de jødiske samfunna på Londons østkant.³⁾ Frankrike var et svært attraktivt land for den russiske intelligentsiaen. På 20-tallet mangla Frankrike, i motsetning til andre europeiske land, arbeidskraft. Dette førte til ei vandring vestover av russiske emigranter fra de østeuropeiske landa og fra Tyskland til Frankrike,⁴⁾ og gjorde trolig også at Frankrike fikk andre grupper av russere enn intellektuelle. Det ser ut til å ha vært forholdsvis mange bønder og småkårsfolk i de østeuropeiske landa. I tillegg var det i Jugoslavia svært mange offiserer og tjenestemenn, mens den tsjekkosllovakiske regjeringa gjorde svært mye for å bevare den russiske kulturen, og trakk til seg svært mange intellektuelle.

-
- 1) Volkman 1966, s. 8.
 - 2) Fields 1938, s. 28.
 - 3) Simpson 1939, s. 86.
 - 4) Poslednie Novosti har 19. oktober 1923 en artikkel om denne vandringa av russere vestover og om arbeidsforholda for dem i Frankrike.

11.2. FAKTORER SOM PÅVIRKA DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA I NORGE

En faktor det er rimelig å tillegge stor betydning for den sosiale sammensettinga av de kvite russiske flyktingene i Norge er den politikken norske myndigheter førte overfor disse. Jeg ser da først på hvordan det var for dem å få adgang til landet. Her må det skilles mellom dem som fikk innvilga visum til Norge, og dem som kom seg illegalt over norskegrensa i nord.

Som nevnt i kap. 7.3. ble det stilt visse krav til de russiske flyktingene som skulle få visum til Norge. Det er rimelig å anta at det økonomiske kravet måtte virke sosialt differenserende. Når det gjelder flyktingene fra Finland, nevnte jeg rett nok at dette kravet ikke trådte i kraft (kap. 7.4.). Men de russiske flyktingene som høsten 1918 befant seg i Finland, hadde, ifølge Urbye, for det meste bra med penger (innledningen til kap. 7.2.). Derfor var kravet i dette tilfellet sannsynligvis ikke så aktuelt. Spørsmålet er om det hadde vært like viktig å få fylt kvoten om det her først og fremst hadde vært snakk om lutfattige flyktinger. I det øvrige kildematerialet¹⁾ er det enkelte eksempel på at visumsøknader fra russiske flyktinger er blitt avslått fordi det uttrykkes bekymring for at søkeren skal bli til økonomisk belastning for det norske samfunnet. Men disse eksempla er så få at jeg bare ut fra dem ikke kan si at det økonomiske kravet virka særlig ekskluderende i praksis. Men det kan skjule seg ei økonomiske vurdering bak forskjellige andre avslag, f.eks. avslag begrunna med at det ikke er behov for søkerens arbeidskraft. Dessuten er det rimelig å anta at enkelte lot være å søke visum til Norge fordi de ikke oppfylte det økonomiske kravet. Alt i alt mener jeg at det økonomiske kravet har hatt

1) Det aktuelle kildematerialet her er den delen av arkivet til Centralpasskontoret jeg har gjennomgått, og den delen av dette arkivet som er overført til mappene 'Russiske flyktinger I-IV' i arkivet til justisdepartementets politikontor (se kap. 2.1.1.).

en viss betydning. Andre trekk ved norsk visumpolitikk som virka sosialt differensierende, var at utdanning og en tidligere bra stilling i Russland talte til fordel for visum-søkeren.

Den visumpolitikken norske myndigheter førte favoriserte altså dem som kom fra de øvre sosiale lag, mens de som kom fra de lavere sosiale lag ofte ble stengt ute. Men russere fra de øvre sosiale lag hadde også lett for å få visum til andre land. Det spørs derfor om Norge virka tiltrekkende nok på denne gruppa russiske flyktninger. Jeg mener at det ikke gjorde det.

For det første reagerte trolig disse mest negativt på de restriksjonene russiske flyktninger ble utsatt for her i landet. Jeg tenker da særlig på boforbudet i Kristiania og de om-liggende kommunene. Russere fra de øvre sosiale lag var neppe særlig interessert i å bosette seg langt ute på landet i Norge. Rett nok fikk de russiske flyktningene ofte dispensasjon fra boforbudet (kap. 9.2.), og sosial status var trolig en fordel for å oppnå denne dispensasjonen. Likevel vil jeg anta boforbudet i første omgang var en av de faktorene som gjorde Norge til et lite tiltrekkende land for russere fra de øvre sosiale lag.

Men den viktigste grunnen til at jeg mener at disse russerne nølte med å slå seg ned i Norge, er at jeg antar en sammenheng mellom sosialt miljø og kulturell aktivitet. Norge mangla de kulturelle tradisjonene som de fleste andre europeiske landa hadde. For en kultivert russer måtte det norske miljøet virke håpløst provinsielt. Han ville derfor foretrekke et annet land. Hertugen og hertuginna av Leuchtenberg, som var i slekt med sjelve tsarfamilien, oppholdt seg i lengre tid i Norge. Men de slo seg ned for godt i Frankrike, hvor de

personer som fra Lovstik Red.
Informant 20 omtalte også fyrstinnen Dolgorukova.

4) Senest var en som var medlem av senaten. Senaten var i Tsar-Russland den høyeste juridiske myndighet.

5) Det står tydelig i norsk arkivmateriale. Jeg vet ikke hvilken russisk tittel som her skjuler seg.

kjøpte seg et gods i Rhône-dalen.¹⁾ Michail Tereščenko, som var både finans- og utenriksminister i den provisoriske regjeringa, hadde også et lengre opphold i Norge før han dro til Frankrike.²⁾ Fyrstinne Dolgorukova var en annen representant for den russiske sosiale eliten som besøkte Norge for ei tid,³⁾ men som valgte å slå seg ned for godt i et annet land. Fyrstefamilien Dolgorukova sto også tsarfamilien nær.

De russiske flyktningene som vinteren 1918/19 fikk tillatelse til å komme fra Finland, ser først og fremst ut til å ha kommet fra de øvre sosiale lag. Det støtter da opp om argumentasjonen min at Norge ikke var noe ettertrakta land for disse russiske flyktningene. De var lite interessert i å komme hit, og de som kom, fant seg svært dårlig til rette her. Materialet viser at 34 voksne menn passerte den norske passkontrollen, og oppgir tittel på 21 av disse. Det var 1 senator⁴⁾, 1 fyrste, 1 fabrikkieier, 4 direktører, 2 forretningsmenn, 1 forhenverende byråsjef i utenriksdepartementet⁵⁾, 3 jurister, 1 jusstudent, 2 ingeniører, 3 offiserer, 1 departementskontorist og 1 sekretær for den ene av direktørene. Bare en av disse (den ene av ingeniørene) ble i Norge.

En faktor det er nærliggende å tro også førte til at den russiske emigrasjonen i Norge fikk forholdsvis få represen-

-
- 1) Opplysningene om hertugfamilien har jeg fra informant 30. Hertugen av Leuchtenberg, som også hadde tittelen fyrst Romanovskij, er også omtalt i Tidens Tegn 12. april 1919.
 - 2) Michail Tereščenko kom seg over grensa til Norge i nord i begynnelsen av april 1918 (Aftenposten 25. august 1918). Han oppholdt seg ei tid på Larvik Bad (Håndskriftsamlingen på UB, brev. nr. 337, brev til Olaf Broch 8. august 1918). Seinere var han ansatt i en bank i Oslo (Aftenposten 8. juni 1929).
 - 3) Håndskriftsamlingen på UB, brev. nr. 337, brev til Olaf Broch fra fyrstinnen 24. mai 1919. Her er også et udatert brev fra fyrstinnen til samme person sendt fra Larvik Bad. Informant 30 omtalte også fyrstinne Dolgorukova.
 - 4) Senator var en som var medlem av senatet. Senatet var i Tsar-Russland den høyeste juridiske myndighet.
 - 5) Det står byråsjef i norsk arkivmateriale. Jeg vet ikke hvilken russisk tittel som her skjuler seg.

tanter fra de øvre sosiale lag, er at mange kom hit fra Nord-Russland. Den sosiale eliten i det russiske tsarriket var nok ikke så godt representert her. Denne faktoren blir noe svekka av at mange av dem som kom til Norge fra nordområdet, opprinnelig hørte heime i andre deler av Russland.

De som flykta direkte fra Russland til Norge, ble ikke vurdert av norske myndigheter før de kom inn i landet. Som før nevnt har jeg ikke eksempel på at disse flyktingene ble sendt tilbake til Russland. Det er rimelig å anta at av dem som flykta direkte, var det særlig de fra de laveste sosiale lag som ble værende i Norge. Disse hadde trolig størst problem med å komme seg til andre land, både fordi disse hadde få midler til å finansiere reisa videre, og fordi andre land vurderte faktorer som økonomi, utdanning og forhenstående stilling på tilsvarende måte som Norge ved visumseknader. Ifølge den antatte sammenhengen mellom sosialt miljø og kulturell aktivitet skulle også russere fra de lavere sosiale lag lettere finne seg til rette i Norge.

Jeg har altså kommet fram til følgende: Ut fra ønsker og behov som russere fra de øvre sosiale lag hadde, ville forholdsvis få av disse slå seg ned i Norge. Samtidig ville norsk fremmedpolitikk hindre de mest ressursvake flyktingene å komme inn i landet på legal måte. Men av de russerne som flykta direkte til Norge, var det særlig de fra de lavere sosiale lag som ble værende. Andre hypotese finner jeg det vanskelig å undersøke påliteligheten av nærmere. Men første og siste hypotese vil jeg prøve å teste på det materialet jeg har om den sosiale sammensettinga av flyktingene på isbryteren "Kuz'ma Minin".

1) På "Lomonosov" var bare mannskapet russisk. Dette var ikke så stort. I et brev fra Innevarsdepartementet til utenriksdepartementet 1. mars 1920 (JPM, 2. fl. II.) ble det opplyst at besetningen på "Lomonosov" var på 12 mann, mens det i et telegram fra Tromsø Regiment til Kommanderende General 28. februar 1920 (UD, 22 9 3/18 II.) ble opplyst at det var 24 matroser om bord. Ettersom i alle fall en del av mannskapet ble med "Lomonosov" til England, kan det bare ha vært et fåtall herfra som var internert på Verdensøen 28. mars. Disse kan ikke i vanlig grad vises inn på disse tallene. De hvite russiske båtflyktingene fra Nord-Russland vil derfor stort sett være identiske med de hvite russiske flyktingene på "Kuz'ma Minin".

11.3. DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA AV FLYKTINGENE PÅ "KUZ'MA MININ"

Hovedformålet med denne undersøkelsen er å si noe om den sosiale sammensettinga av det utvalget av flyktingene på "Kuz'ma Minin" som ble i Norge, for på denne måten å teste de ovenfor nevnte hypotesene. Men det vil også være interessant om jeg kan si noe om de evakuerte fra Arkhangelsk sammenligna med den russiske emigrasjonen generelt.

På lista fra Værnesmoen er det 632 flyktinger. Jeg velger å stole mest på de opplysningene norske myndigheter kom med, og går ut fra at det var nærmere 1000 personer som var med på flukta på isbryteren (kap. 6.1.), dvs. at ca. 350 av dem ikke er på lista.¹⁾ Av disse var det 80 danske frivillige. Det blir da igjen mellom 250 og 300 russere som var med på flukta på "Kuz'ma Minin", og som ikke var internert på Værnesmoen 20. mars.

Blant disse var en del av mannskapet. Som før fortalt (kap. 6.7.) dro trolig enkelte av mannskapet direkte tilbake fra Tromsø, mens andre først ble med "Kuz'ma Minin" til England. Mannskapet hadde blitt tvunget med på flukta. Det er derfor bare den delen av mannskapet som likevel valgte å bli i utlandet, som hører med til de kvite russiske flyktingene. Blant de 57 som dro tilbake til Nord-Russland fra Tromsø, må det også ha vært noen som ikke hørte til mannskapet. For disse ble utlendigheta så kortvarig at jeg heller ikke vil regne med dem blant de kvite russiske flyktingene. I kilde-

1) På "Lomonosov" var bare mannskapet russisk. Dette var ikke så stort. I et brev fra forsvarsdepartementet til utenriksdepartementet 5. mars 1920 (JPK, R.fl. II.) ble det opplyst at besetningen på "Lomonosov" var på 12 mann, mens det i et telegram fra Tromsø Regiment til Kommanderende General 26. februar 1920 (UD, P2 O 3/18 II.) ble opplyst at det var 14 matroser om bord. Ettersom i alle fall en del av mannskapet ble med "Lomonosov" til England, kan det bare ha vært et fåtall herfra som var internert på Værnesmoen 20. mars. Disse kan ikke i særlig grad virke inn på disse tall. De kvite russiske båtflyktingene fra Nord-Russland vil derfor stort sett være identiske med de kvite russiske flyktingene på "Kuz'ma Minin".

materialet er det 18 personer som hørte til mannskapet på "Kuz'ma Minin", og som ble med isbryteren til England, før de dro tilbake til Nord-Russland (kap. 6.7.). 85 av de mellom 250 og 300 russerne fra "Kuz'ma Minin" som ikke var internert på Værnesmoen 20. mars, er altså å betrakte som lite interessante for denne undersøkelsen av den sosiale sammensettinga av båtflyktningene fra Nord-Russland.

En del sjuke og såra var blitt igjen i Tromsø. Som før nevnt oppgis tallet på sjuke og såra som fikk komme i land i Tromsø til 40. De fleste av disse var nok militære, men det er umulig å si noe om hvilken rang de hadde.

Av de mellom 250 og 300 båtflyktningene som ikke var internert på Værnesmoen, er det nå igjen mellom 125 og 175. De fleste av disse dro trolig direkte fra Tromsø til utlandet. I motsetning til dem som reiste tilbake til Nord-Russland, måtte de som dro sørover, sjøl betale reisa.¹⁾ Dette var altså mennesker som i alle fall hadde noe penger. Det var også nok så sannsynlig at flere av dem hadde noen å dra til, og at de kanskje tidligere hadde hatt høve til å bringe familiene sine i sikkerhet i utlandet. General Dobrovol'skij dro, som før nevnt, direkte fra Tromsø til familien sin i Finland.

I en verbalnote til utenriksdepartementet 1. mars 1920 ba den russiske legasjonen om tillatelse for general Miller og fire av hans nærmeste medarbeidere til å komme til Kristiania til konferanse.²⁾ Ingen av de fire medarbeiderne er å finne på lista fra Værnesmoen. Heile den nordrussiske regjeringa flykta på isbryteren. På lista fra Værnesmoen er bare to som var medlem av regjeringa da flukta fant sted. Det er P. Ju.

-
- 1) JPK, R.fl. II, brev fra forsvarsdepartementet til utenriksdepartementet 5. mars 1920, UD, P203/18 II, brev fra utenriksdepartementet til den russiske legasjonen 10. april 1920.
 - 2) JPK, R.fl. II.

Zubov og general Miller. Her er Zubov oppført som viseformann i den provisoriske regjeringa, men av det øvrige kildematerialet kommer det tydelig fram at general Miller var regjeringsoverhode da flukta fant sted. Han er på lista oppført som generaløyntant.

Av det jeg her har nevnt, slutter jeg at de flyktingene fra "Kuz'ma Minin" som jeg har definert som kvite russiske flyktinger, og som ikke er på lista fra Værnesmoen, hadde en forholdsvis høy sosial status.

For de flyktingene som er oppført på lista fra Værnesmoen, bruker jeg den oppgitte tittelen til å drøfte den sosiale sammensettinga. Jeg vil konsentrere meg om de 442 mannlige flyktingene, men tar først kort for meg de 121 kvinnelige flyktingene.

Heile 95 av disse er oppført som hustru, datter, mor eller søster til en mann. Tittelen på denne mannen er da oppgitt, og han er oftest offiser. Av de øvrige 26 er 16 oppført som borgerinner. Bak denne tittelen ser det ut til å skjule seg ulike personer med hensyn til sosial status. For denne tittelen har både ei svært velstående enke i 50-årsalderen, kammerjomfrua til enka og ei ung jente som var med på flukta på "Kuz'ma Minin" aleine.¹⁾ 7 av kvinnene er sjukepleiersker. Disse hadde trolig arbeid i det militære. Det var også bruk for dem på flukta, for det var sjuke og såra på isbryteren. Av de øvrige 3 kvinnene var 1 lærerinne, 1 barnepike og 1 tjenerinne. De 2 sistnevnte flykta sammen med familien de gjorde tjeneste i.

For de 442 mannlige flyktingene har jeg utarbeida en oversikt over fordelinga av de titlene de har:

(din. v. v. - činovnik voennogo vedomstva, voen. č.
= voennij činovnik)

1) JPK, R.fl. II.

FORDELINGA AV TITLER FOR DE 442 VOKSNE MENN PÅ LISTA FRA
VERNESMOEN

A. MILITÆRE

301 OFFISERER med følgende fordeling på titler:

4 generalleutnanter (gen.lejt.)	kl. 3
5 generalmajorer (gen.major)	kl. 4
2 kontreadmiraler (k.-admir.)	kl. 4
18 oberster (polk.)	kl. 6
7 marinekapteiner av 1. rang (kaperang = kapitan 1 ranga)	kl. 6
14 oberstløytnanter (podpolk.)	kl. 7
10 marinekapteiner av 2. rang (kavtorang = kapitan 2 ranga)	kl. 7
1 gardekaptein (gv. kapit.)	kl. 7
23 kapteiner (kapit.)	kl. 8
4 rittmestere (rotmistr)	kl. 8
9 premierløytnanter i marinen (st. lejtn.)	kl. 8
16 stabskapteiner (št. kap.)	kl. 9
20 marineløytnanter (lejtenant)	kl. 9
5 stabsrittmestere (št. rotm.)	kl. 9
20 underløytnanter i marinen (mičman)	kl. 10
36 premierløytnanter (poručik)	kl. 10
47 løytnanter (podpor.)	kl. 12
3 kornetter (kornet)	kl. 12
37 fenriker (praporšč.)	kl. 13
20 militære tjenestemenn (čin. v. v. = činovnik voennogo vedomstva, voen. č. = voennij činovnik)	kl. 13

- 2 KRIGSSKOLEELEVER (junker, gardemar.)
- 23 UNDEROFFISERER (podpráč. = podpraporščik, st. u. of. = staršij unter-oficer, ml. un. of. = mladšij unter-oficer, st. fejev. = staršij fejerverker, ml. fejev. = mladšij fejerverker, fel'df. = feld'febel')
- 28 MENIGE (soldat, rjadovoj, strelok, kanonir, komendor, sapër, efrejtor, vol'noopr.)

B. SIVILE

- 33 titler fra den sivile ranglista fordelt slik:
1 virkelig statsråd
(dest. st. sov. = dejstvitel'nyj statskij sovetnik)	kl. 4
3 statsråd (stat. sov. = statskij sovetnik)	kl. 5
2 kollegieråd (kolež. sov. = kolležskij sovetnik)	kl. 6
3 hoffråd (nad. sov. = nadvornyj sovetnik)	kl. 7
5 kollegieassesorer
(kol. ass. = kolležskij asessor)	kl. 8
9 titulærråd (tit. sov. = tituljarnyj sovetnik)	kl. 9
4 kollegiesekretærer
(kol. sekr. = kolležskij sekretar')	kl. 10
4 guvernementssekretærer
(gubern. sekr. = gubernskij sekretar')	kl. 12
2 kollegieregistratorer
(kol. reg. = kolležskij registrator)	kl. 14
- 1 viseformann i den provisoriske regjeringa (zam. pred. Vr. Prav. = Zamestitel' Predsedatelja Vremennogo Pravitel'stva)
- 1 regjeringssekretær (upr. D. V. P. = upravljajuščij delami Vremennogo Pravitel'stva)
- 1 byråsjef (up. kan. I. D. = upravljajuščij kanceljariej Inostrannich Del)
- 1 sekretær i utenriksdepartementet (Cekr. In. D.)

- 1 sekretær ved en domstol (sekr. suda)
- 1 advokat (pr. pover. = prisjažnyj poverennyj)
- 1 prest (protoierej)
- 10 leger (vrač)
- 1 feltskjær (fel'dš.)
- 1 ingeniør (inžen.)
- 1 ingeniør-mekaniker (inž. mech.)
- 2 teknikere (technik)
- 5 skrivere (pisar', st. pisar')
- 1 tegner (st. čertež.)
- 1 slektning til matrosartilleristen
(plem. kom. = plemjannik komendora)
- 8 matroser (matros)
- 1 styrmann (rulevoj)
- 3 jungmenn (junga)
- 2 skipperer (škiper)
- 2 båtsmenn (bocmanmat')
- 1 student (student)
- 9 borgere (graž.)

I arbeidet med å lage denne oversikten hadde jeg to problem. Under tittel (čin) sto ofte forkortelser. Det var ikke alltid enkelt å finne ut hva disse sto for. Enda mer problematisk var det å finne norske betegnelser for flere av titlene fra det ferrevolusjonære Russland. Jeg har da sett det som viktigst å prøve å få fram hvilken status tittelen innebar. Det som sto på lista, er alltid oppført i parentes. Der dette dreier seg om forkortelser, har jeg i de tilfellene jeg har funnet det nødvendig, også skrevet hva dette er forkortelse for på russisk.

1) ЖК, с. 71, 11.

2) Det.

Jeg har delt titlene i militære og sivile, og ifølge mi inn-
deling er det 354 militære og 88 sivile titler. Til de mili-
tære titlene regner jeg da 20 militære tjenestemenn. Det er
mulig at flere av innehaverne av titler som jeg har regna som
sivile, også arbeidet i det militære. For de 20 militære

Men det var i alle fall ei stor overvekt av militære. Denne
overvekta var nok ikke så stor for den kvite russiske emigra-
sjonen totalt. Flukta på "Kuz'ma Minin" var først og fremst
ei evakuering av militære troppestykker, og av det store an-
tallet militære som hadde vært på isbryteren, var det i til-
legg trolig heller få som ikke var internert på Værnesmoen
20. mars. I et brev fra forsvarsdepartementet til utenriks-
departementet 5. mars 1920 sto det at det var sivile som hadde
fått reise på egen hånd sørover.¹⁾ Dette hadde trolig sammen-
heng med at det var verre for de militære å få "sin frihet".
De kvite militære lederne prøvde lengst mulig å hindre at den
kvite hæren ble oppløst. Dessuten var det muligens mer pro-
blematisk for de norske myndighetene å slippe løs militære
enn sivile.

De militære har vært enkle å plassere hierarkisk med unntak av
de 20 militære tjenestemenn. På lista er de oppgitt som "čín.
v. v." (= činovnik voennoga vedomstva = tjenestemann i militær-
forvaltningen) eller "voen. čin." (= voennij činovnik = mili-
tær tjenestemann). Det ser ikke ut til å ha vært noen for-
skjell mellom disse to titlene, hverken når det gjelder den
hierarkiske plasseringa eller det de gjorde. 2 av disse ble
i Norge. I norsk arkivmateriale heter det om den ene, som var
"voen. čin.", at han var løytnant og "Secretary of the Military
Court", og om den andre, som var "čín. v. v.", at han var løy-
tnant og "Ass. Secretary of the Military Court".²⁾ Jeg har
derfor gått ut fra at de 18 andre også var offiserer.

1) Siden Peter den store (1682-1725) var både den militære og den sivile
1) JPK, R.fl. II; Russland delt inn i 14 rangklasser. En tittel på den
2) Sst. Sst. betydde at en var offiser, mens en tittel på den sivile
betydde at en hadde "Min" og var "čínovnik" (tjenestemann).

På denne måten får jeg følgende inndeling av de militære: 301 offiserer, 2 krigsskoleelever, 23 underoffiserer og 27 menige. Med unntak av de 20 militære tjenestemennene står det bak offiserene et tall som tilsvarer den rangklassa de tilhørte i det militære hierarkiet.¹⁾ For de 20 militære tjenestemennene har jeg ikke sett noen hensikt i å prøve å antyde rangklasse. For det første er det ikke sikkert alle hadde løytnantsgrad. For det andre er det ikke entydig hvilken offisersgrad den norske løytnantstittelen svarte til i det førrevolusjonære russiske militærhierarkiet. Når det gjelder krigsskoleelevene, underoffiserene og de menige, har jeg ikke sett noen hensikt i å oversette de forskjellige titlene disse har. Men de ulike russiske titlene står i parentes bak de nevnte samlebetegnelsene.

Det viktigste jeg kan si om den militære evakueringa, er at den var svært selektiv. Offiserene var i et overveldende flertall. Jeg understreker også at det var 9 generaler og 2 admiraler.

Av de 88 sivile titlene er det bare 33 som er å finne på den sivile ranglista, og som altså lar seg ordne hierarkisk på tilsvarende måte som de militære. Bak disse titlene står et tall som viser den rangklassa tittelen hørte heime i. Titlene på den sivile ranglista er kun titler, og de sier ikke noe om stilling. Innehaveren av slike titler kunne i det gamle Russland ha forskjellige stillinger i statstjenesten. De kunne være jurister, lektorer, leger osv. Men annet kildemateriale (for det meste intervjumateriale) viser at flere av dem som oppga slike titler på lista fra Værnesmoen, var jurister. Det stemmer med Dobrovol'skijs opplysning om at tjenestemann ved den sivile domstolen fikk evakuere på "Kuz'ma Minin". Den

1) Siden Peter den store (1682-1725) var både den militære og den sivile statstjenesten i Russland delt inn i 14 rangklasser. En tittel på den militære ranglista betydde at en var offiser, mens en tittel på den sivile ranglista betydde at en hadde "čîn" og var "činovnik" (tjenestemann).

virkelige statsråden¹⁾ og den ene av statsrådene var dessuten forhenverende medlemmer av den provisoriske nordrussiske regjeringa.

De fleste av de øvrige titlene er titler som viser yrke eller stilling. Men et yrke i det førrevolusjonære Russland ga ofte langt fra samme status som samme yrket ville ha gjort i dagens Norge. Jeg vil nevne at det f.eks. gjaldt legeyrket.

Titlene på lista fra Værnesmoen sier langt fra alt om sosial status til disse menneskene. En viktig faktor i denne forbindelsen ville også være alder. En ung mann med en høy rang tyder på en høyere sosial status enn en eldre mann med samme rang. Av kildematerialet går det fram at flere av offiserene var unge menn. Dessuten var ikke alle de militære yrkesmilitære. En viktigere opplysning for å bedømme den sosiale statusen hadde for disse vært den sivile tittelen. Jeg har likevel gått ut fra at også den militære rangen sier noe om sosial status generelt.

Den eneste opplysningen jeg har om noen av de 27 menige som sier noe om sivil status, støtter ikke opp under dette. Denne menige tiltaler professor Olaf Broch i et brev som "høystærede kollega" ("mnogouvažaemyj kollega").²⁾ Denne mannen er heilt sikkert ikke representativ for de menige i den kvite nordrussiske hæren, og det er nokså rimelig å anta at dette gjelder for alle de 28 menige på lista. For personer med en høy sosial status eller med visse forbindelser stilte sterkest når det gjaldt å få plass på "Kuz'ma Minin" (se kap. 6.2.).

Men som før nevnt opplyste konsul Kristy at ca. 95 av de internerne på Værnesmoen var bønder som var blitt mobilisert til

-
- 1) Ordet statsråd har her ikke noe å gjøre med det vi forbinder med dette ordet.
 - 2) Håndskriftsamlingen på UB, brevs. nr. 337, brev til Broch 27. august 1920.

den kvite hæren. På den ene sida er det rimelig å anta at flere av disse var å finne blant de vanlige soldatene eller blant underoffiserene. På den andre sida er det overraskende at mennesker som hverken hadde en militær eller sivil rang som ga sosial status, fikk plass på isbryteren. Nå var det imidlertid også en del tilfeldigheter som avgjorde om en ble med (se kap. 6.2.). Om en går ut fra at det ene eksemplet ovenfor var et unntak, og at de fleste andre menige og også de fleste underoffiserene var bønder,¹⁾ får jeg likevel bare plassert ca. halvparten av de ca. 95 bøndene. Den andre halvparten må altså ha vært offiserer. Disse må ha tilhørt de offiserene som ble mobilisert fra lokalbefolkningen, og som jeg skrev om i kap. 3.2.3. Som jeg også nevnte der, er det grunn til å anta at dette var lavere offiserer.

Kristys opplysning om de ca. 95 bøndene overraska meg ettersom det øvrige kildematerialet ikke nevnte disse. Det er flere grunner til at disse er så godt skjult i dette materialet. Den viktigste grunnen til at russiske bønder ble flyktninger, var at de hadde kjempa i den kvite hæren. Derfor vil de ofte, som i dette tilfellet, skjule seg bak militære titler. Dessuten nevnte jeg at heile pressa, både arbeiderpressa og den borgerlige, var interessert i å understreke de kvite russiske flyktingenes sosiale eksklusivitet (se kap. 10.3.). I tillegg mener jeg at en her har å gjøre med en generell tendens om at lav sosial status minsker sjansene for å synes i et materiale.

Dersom Kristys opplysning om de ca. 95 bøndene er korrekt, kan ikke den sosiale sammensettinga av flyktingene på "Kuz'ma Minin" skille seg særlig fra den sosiale sammensettinga av den totale russiske emigrasjonen slik jeg skildra den i kap. 11.1.

1) Et unntak når det gjaldt underoffiserene, var da informant 20 som var en av flyktingene fra "Kuz'ma Minin" som ble i Norge. Han var fra Nord-Russland, nærmere bestemt fra byen Onega, og hadde blitt mobilisert til den kvite hæren. Faren hadde både vært handelsmann og politimann. Informant 20 hadde sjøl gått på skole i Petrograd, og hadde der tatt tilsvarende norsk middelskoleeksamen.

De utgjorde langt fra noe tverrsnitt av den russiske befolkningen. De øvre sosiale lag var sterkt overrepresentert, men et ikke ubetydelig antall var bønder. Men den militære evakueringa fra Nord-Russland på isbryteren "Kuz'ma Minin" var trolig likevel noe mer eksklusiv enn den militære evakueringa fra de andre kvite områdene. Ved f.eks. general Vrangel's evakuering fra Krim ser forholdsvis flere vanlige soldater ut til å ha kommet seg med.

Jeg har allerede trukket den konklusjonen at de flyktingene fra "Kuz'ma Minin" som uvidelbart dro videre til et annet land, var blant de av disse flyktingene som var høyest oppe på den sosiale rangstigen. Dette støtter opp under den første hypotesen.

Jeg vil her sammenligne titlene på lista fra Vernevesen for de mannlige flyktingene som ble i Norge, med fordelings av titlene for alle de 442 mannlige flyktingene. Med alle mulige forbehold regner jeg da likevel med at disse titlene sier noe om sosial status generelt. Jeg regner med å finne en forplidsvis dårlig representasjon av høyestatsstatler og kilsverende bva representasjon av lavstatsstatler i det utvalget som ble i Norge.

For å finne fram til alle flyktingene fra lista som ble i Norge, ville det ideelle ha vært å gå gjennom ei heil folketelling. Men dette løn seg ikke gjennomføre i praksis. Jeg har derfor funnet fram til de fleste ved hjelp av det svenske kildematerialet. Men jeg gikk gjennom folketellinga for 1920 for noen kvinner hvor jeg mente at det var store muligheter for å finne noen av disse flyktingene. På den måten kom jeg fram til at minst 76 av de 432 på lista ble i Norge.¹¹ Av disse var 42 vokens menn.

Jeg regner det som høyst sannsynlig at flere fra lista fra Vernevesen ble i Norge, og forklarer seinere hvorfor. Dessuten ser jeg at to vokens menn, et voksen kvinne og et barn som var ved på flukta på "Kuz'ma Minin", som som-kona er oppført på lista, ble i Norge. Den ene av mennene var blant de yngre og såra som ble igjen i Tromsø. Barnet og kvinnen er trolig bare ved et forplidsvis ikke oppført på lista. Ifølge det svenske materialet var begge på Vernevesen på det tidspunktet lista ble skrevet. Ekteskapa til kvinna og vora til barnet er da også oppført. Dette sier at jeg synes det ikke er usannsynlig å anta at omtrent 100 av dem som var ved på flukta på isbryteren, ble værende her i landet.

11.4. DEN SOSIALE SAMMENSETTINGA AV DET UTVALGET AV FLYKTINGENE FRA "KUZ'MA MININ" SOM BOSATTE SEG I NORGE

Den første hypotesen jeg ville teste var at forholdsvis få russiske emigranter fra de øvre sosiale lag bosatte seg i Norge. Den andre var at av de russerne som flykta direkte til Norge, var det forholdsvis mange fra de lavere sosiale lag som ble værende her i landet. Jeg har allerede trukket den konklusjonen at de flyktingene fra "Kuz'ma Minin" som umiddelbart dro videre til et annet land, var blant de av disse flyktingene som var høyest oppe på den sosiale rangstigen. Dette støtter opp under den første hypotesen.

Jeg vil her sammenligne titlene på lista fra Værnesmoen for de mannlige flyktingene som ble i Norge, med fordelinga av titlene for alle de 442 mannlige flyktingene. Med alle mulige forbehold regner jeg da likevel med at disse titlene sier noe om sosial status generelt. Jeg regner med å finne en forholdsvis dårlig representasjon av høystatustitler og tilsvarende bra representasjon av lavstatustitler i det utvalget som ble i Norge.

For å finne fram til alle flyktingene fra lista som ble i Norge, ville det ideelle ha vært å gå gjennom ei heil folketelling. Men dette lot seg ikke gjennomføre i praksis. Jeg har derfor funnet fram til de fleste ved hjelp av det muntlige kildematerialet. Men jeg gikk gjennom folketellinga for 1930 for noen kommuner hvor jeg mente at det var store muligheter for å finne noen av disse flyktingene. På den måten kom jeg fram til at minst 76 av de 632 på lista ble i Norge.¹⁾ Av disse var 42 voksne menn.

1) Jeg regner det som høyst sannsynlig at flere fra lista fra Værnesmoen ble i Norge, og forklarer seinere hvorfor. Dessuten vet jeg at to voksne menn, ei voksen kvinne og et barn som var med på flukta på "Kuz'ma Minin", men som ikke er oppført på lista, ble i Norge. Den ene av mennene var blant de sjuke og såra som ble igjen i Tromsø. Barnet og kvinna er trolig bare ved en forglemmelse ikke oppført på lista. Ifølge det muntlige materialet var begge på Værnesmoen på det tidspunktet lista ble skrevet. Ektemannen til kvinna og mora til barnet er da også oppført. Dette gjør at jeg synes det ikke er urimelig å anta at nærmere 100 av dem som var med på flukta på isbryteren, ble værende her i landet.

FORDELINGA AV TITLER FOR DE 42 VOKSNE MENN FRA LISTA PÅ
VARNESMOEN SOM BLE I NORGE

A. MILITÆRE

28 OFFISERER med følgende fordeling på titler:

1 generalløytnant	kl. 3
3 oberster	kl. 6
1 oberstløytnant	kl. 7
1 kaptein av 2. rang i marinen	kl. 7
1 gardekaptein	kl. 7
2 kapteiner	kl. 8
1 premierløytnant i marinen	kl. 8
1 stabskaptein	kl. 9
4 underløytnanter i marinen	kl. 10
4 premierløytnanter	kl. 10
4 løytnanter	kl. 12
1 kornett	kl. 12
2 fenriker	kl. 13
2 tjenestemenn i det militære (løytnanter)	

2 UNDEROFFISERER

1 MENIG

B. SIVILE

7 titler fra den sivile ranglista fordelt slik:

2 statsråder	kl. 5
2 kollegieassessorer	kl. 8
2 titulærråder	kl. 9
1 kollegiesekretær	kl. 10

1 sekretær ved en domstol
1 lege
1 skriver
1 tekniker

Jeg tar først for meg de militære titlene, fordi disse er enklest å plassere hierarkisk. Ved å sammenligne med oversikten over titlene for alle de 442 mannlige flyktingene på lista, får jeg da følgende: Av offiserer ble 28 av 303 (jeg regna da de to krigsskoleelevene som offiserer), dvs. 9.2 % i Norge, av underoffiserene ble 2 av 23, dvs. 8.7 %, av de menige 1 av 28, dvs. 3.6 %. Denne sammenligninga ga ikke det resultatet jeg hadde venta. Det gjorde heller ikke ei sammenligning av fordelinga på de forskjellige offisersgradene.

Ei sammenligning mellom fordelinga av de sivile titlene støtter heller ikke opp om de to hypotesene jeg ville teste. Jeg legger da særlig merke til at to statsråder (kl. 5) ble i Norge, mens bare en av skriverne og ingen av båtmannskapet ble.

Men jeg vil ikke på dette grunnlaget forkaste heilt hypotesen om at et fåtall russere fra de øvre sosiale lag slo seg ned i Norge. Jeg har allerede nevnt at flere av flyktingene på "Kuz'ma Minin" som var høyest oppe på den sosiale rangstigen, trolig ikke er med i den sammenligninga jeg her har gjort. Dessuten er alder muligens en faktor som er med og forklarer hvorfor det ble så god representasjon av høystatustitler i det

1) kl. 3 og 4	1 av 11, dvs. 9.1 %
kl. 6 og 7	6 av 50, dvs. 12 %
kl. 8	3 av 36, dvs. 8.3 %
kl. 9	1 av 41, dvs. 2.4 %
kl. 10	8 av 56, dvs. 14.3 %
kl. 12	5 av 50, dvs. 10 %
kl. 13	2 av 37, dvs. 5.4 %

utvalget som ble i Norge. Jeg vet i alle fall at flere av de høyere offiserene var eldre menn. Disse hadde kanskje ikke de krefter og det tiltaket som skulle til for å organisere en reise fra Norge til et annet land. De hadde kanskje heller ikke det samme behovet for å delta aktivt i det kulturelle og politiske emigrantmiljøet som yngre i tilsvarende stillinger ville ha hatt. En av oberstene døde da også første året i Norge. Generaløyntnanten levde ca. tre år etter at han kom hit.

Men hypotesen om at av de russerne som flykta direkte til Norge, var det forholdsvis mange fra de lavere sosiale lag som ble værende, synes i første omgang nærmest motbevist av den sammenligninga jeg gjorde. Jeg kommer imidlertid også med innvendinger mot å forkaste denne hypotesen.

Den ene innvendinga går på den sammenligninga jeg gjorde. Hvor egna var den til å teste hypotesen? Det jeg ville undersøke var om forholdsvis mange fra de lavere sosiale lag ble værende i Norge sammenligna med dem som dro videre til et annet land. Jeg ville si noe om den russiske emigrasjonen i Norge sammenligna med den russiske emigrasjonen i andre land. Dersom de før omtalte bøndene, som ifølge konsul Kristy var internert på Værnesmoen, virkelig dro tilbake til Nord-Russland (se kap. 6.7.), sammenligna jeg det utvalget av flyktningene fra "Kuz'ma Minin" som ble i Norge, ikke bare med dem som foretrakk og hadde muligheter til å velge et annet emigrasjonsland enn Norge, men også med dem som foretrakk å bli repatriert. Og det er da trolig de sistnevnte som gjør at forholdsvis få fra de lavere sosiale lag var blant dem som ble i Norge.

Den andre innvendinga går på kildematerialet. Jeg nevnte tidligere at jeg mener at kildematerialet slår skeivt ut sosialt. Jeg fant da også først fram til de av flyktningene fra lista på Værnesmoen som ser ut til å ha stått forholdsvis

høyt sosialt. De fleste informantene mine kunne fortelle mye om disse. Fullt så enkelt var det ikke å få opplysninger om dem som sto lavere på den sosiale rangstigen.

Materialet mitt er også geografisk skeivt. De aller fleste informantene var fra Oslo eller omegn. De kjente lite til de russiske emigrantene på andre steder i Norge. Et unntak her var russerne på Lillehammer, ettersom enkelte av de russiske flyktningene fra "Kuz'ma Minin" som i begynnelsen bodde på Lillehammer, seinere flytta til Oslo. Fordi jeg hadde familie der, fikk jeg vite om to russere som hadde slått seg ned på Stjørdal, like ved Værnesmoen. Jeg fant begge disse russerne på lista fra Værnesmoen. De var oppført som løytnant og underoffiser.¹⁾ Ingen av informantene kjente til disse. Dette forsterka mistanken jeg hadde hatt om at det nok fantes enkelte flyktninger fra "Kuz'ma Minin" som hadde bosatt seg i Norge, og som jeg ikke hadde greidd å oppspore. Fra interneringsleirene på Jørstadmoen og Værnesmoen fikk mange russere tillatelse til å dra til forskjellige steder i landet hvor de hadde fått arbeid. Arbeidet var i de aller fleste tilfellene gardsarbeid. Det ser ut til at de fleste ikke ble værende lenge i dette arbeidet og på dette stedet. Men det var nok likevel flere enn dem jeg vet om som slo seg ned for godt. Ettersom de fleste av disse russerne var unge menn, er det ikke utenkelig at de kunne bli integrert i lokalsamfunnet ved giftemål. De to som ble på Stjørdal, gifta seg da også allerede i henholdsvis 1920 og 1921 med jenter fra stedet. Det er også rimelig å anta at det var de med lavest sosial status som ble, både ut fra det jeg før har sagt om sammenhengen mellom sosial status og kulturell aktivitet, og også ut fra det at nettopp disse kanskje ikke hadde så mange andre muligheter å bli frista av. Det var nok også de som var mest villige til å ta arbeid på en gard. Den geografiske skeivheten ved kildematerialet vil trolig derfor også forsterke den sosiale skeivheten.

1) Underoffiseren rakk jeg å intervjuer før han døde (informant 20).

For å undersøke om det jeg her har kommet med, hadde noe for seg, gikk jeg gjennom folketellinga av 1930 for noen kommuner i Trøndelag.¹⁾ Jeg fant da to fra lista fra Værnesmoen som jeg før ikke visste ble i Norge. En forhenværende russisk fenrik var skomaker i Hegra. Han var ugift i 1930. I Melhus var det en forhenværende underoffiser som hadde gardsarbeid hos forskjellige gardbrukere. Han hadde gifta seg med ei norsk kvinne i 1929. Sjølsagt kan jeg ikke trekke for vidtgående slutninger av dette, men det støtter opp under den kritikken mot kildematerialet jeg har kommet med.

Det russiske emigranttilfallet i Norge hadde få trykte kilder.

11.5. OPPSUMMERING OG KONKLUSJON Larry Carrick, som jeg skriver om i kap. 11.2 i "Eksemplet Carrick styrker påstanden min og er

Hensikten med dette kapitlet har vært å si noe om eventuelle særtrekk ved den sosiale sammensettinga av den russiske emigrasjonen i Norge sammenligna med den totale russiske emigrasjonen. Etersom en utførlig undersøkelse av den sosiale sammensettinga av den russiske emigrasjonen i Norge ikke lot seg gjennomføre på grunn av utilstrekkelig kildemateriale, og det materialet som fantes om den totale russiske emigrasjonen også var nokså vagt, har jeg begrensa meg til det materialet jeg har om flyktingene på "Kuz'ma Minin". Jeg satte opp to hypoteser som jeg testa ved å sammenligne det utvalget av flyktingene som ble i Norge, med alle flyktingene. Begge hypotesene ble svekka ved sammenligninga, men etter å ha analysert materialet jeg benytta, mener jeg likevel at hypotesene kan ha noe for seg.

Den viktigste grunnen til at jeg kom med hypotesen om at et fåtall russere fra de øvre sosiale lag slo seg ned i Norge, var at det her var få muligheter for kulturelle aktiviteter, og

1) Jeg har gått gjennom folketellinga for kommunene Stjørdal, Hegra, Skatval, Meråker, Melhus, Sparbu, Soknedal, Indreøy og Støren. Kommunene er valgt nokså tilfeldig blant en rekke kommuner i Trøndelag, hvor jeg vet det ble tilbudt arbeid for de russiske flyktingene.

at jeg forutsatte en sammenheng mellom sosial status og del-
takelse i det kulturelle livet. Det er nok en slik sammen-
heng, men jeg overvurderte den muligens noe. Og en slik
sammenheng gjorde seg trolig mindre gjeldende når jeg brukte
titlene på lista fra Værnesmoen som uttrykk for sosial status.
Her vil neppe den kulturelle aktiviteten stige proporsjonalt
med titlenes statusmessige rangering. Kulturell aktivitet
var mest karakteristisk for den gruppa mennesker som tilhørte
intelligentsiaen. De behøvde ikke å ha titler som plasserte
dem så høyt oppe på den sosiale rangstigen.

Det russiske emigrantmiljøet i Norge hadde få typiske intellek-
tuelle. En av de få var Valery Carrick, som jeg skriver om i
kap. 12.2.1. Eksemplet Carrick styrker påstanden min om at
Norge ikke var et land som virka tiltrekkende på russere med
stor kulturell (og politisk) interesse. For han opplevde
både det norske miljøet og det russiske miljøet i Norge som
åndsfattig, og følte seg nokså isolert. Det ser da også ut
til å bero på en rein tilfeldighet at han ble i Norge.

og som konsul Kristy salnere etc i episoden for. Slike "Det
russiske selskap" og "Russisk forbund" kan være de norske
oversettelser av "Russkoe združenie", likheten "Det russiske
forening". Tross i tre forskjellige norske navn er det altså
nok så sannsynlig at en her egentlig bare har med et forening
å gjøre.

Grav Petrovsky-Petrova-Solovovo tilhørte den tidligere tsaris-
tiske legasjonen i Kristiania. Det han skrev i Aftenposten
12. august 1919, var et innlegg i en diskusjon mellom en med-
arbeider i denne avisa som underskrev seg som "W", og grav
Pilar, leder for den tidligere tsaristiske legasjonen. "W"
hadde påstått at Kolčak og Denikin ikke sto tilbake for
bolševikene med hensyn til grusomheter. Begge de to gravens
protesterte mot dette. 23. desember 1919 gikk også grav
Petrovsky-Petrova-Solovovo ut mot Vladimir Gessen (se her
se kap. 9.3.) som 18. desember 1919 i samme avise hadde skildret
de byttes grusomheter i borgerkrigen.

KAPITTEL 12

DET RUSSISKE EMIGRANTMILJØET I NORGE

12.1. RUSSISKE EMIGRANTFORENINGER

Jeg har før nevnt to forskjellige navn på antibolsjevikiske russiske foreninger i Norge i tida like etter oktoberrevolusjonen. I forbindelse med årsdagen for denne revolusjonen ble det sendt ut et opprop til norske arbeidere fra Den russiske forening i Kristiania (se kap. 9.3.). I et innlegg i Tidens Tegn 9. august 1919 underskrev grev Perovsky-Petrovo-Solovovo seg som president i Det russiske selskap i Norge (se kap. 10.1).

Den sistnevnte foreninga må ha vært identisk med Russisk forbund i Norge, for i et innlegg i Aftenposten 12. august 1919 underskrev grev Perovsky-Petrovo-Solovovo seg som president i ei forening med dette navnet. Jeg går også ut fra at den foreninga grev Perovsky-Petrovo-Solovovo i 1919 var president for, er den samme som informantene omtaler som "Russkoe sodružestvo", og som konsul Kristy seinere sto i spissen for. Både "Det russiske selskap" og "Russisk forbund" kan være den norske oversettelsen av "Russkoe sodružestvo", likedan "Den russiske forening". Trass i tre forskjellige norske navn er det altså nokså sannsynlig at en her egentlig bare har med ei forening å gjøre.

Grev Perovsky-Petrovo-Solovovo tilhørte den tidligere tsaristiske legasjonen i Kristiania. Det han skrev i Aftenposten 12. august 1919, var et innlegg i en diskusjon mellom en medarbeider i denne avisa som underskrev seg som "W", og grev Pilar, leder for den tidligere tsaristiske legasjonen. "W" hadde påstått at Kolčak og Denikin ikke sto tilbake for bolsjevikene med hensyn til grusomheter. Begge de to grevene protesterte mot dette. 23. desember 1919 gikk også grev Perovsky-Petrovo-Solovovo ut mot Vladimir Grossmann (om han se kap. 9.3.) som 18 desember 1919 i samme avisa hadde skildra de kvites grusomheter i borgerkrigen.

Grev Perovsky-Petrovo-Solovovo ser ut til å ha forlatt Norge etter ei tid, men Russisk forbund (Russkoe sodružestvo) fortsatte med konsul Kristy som leder. Russisk forbund var politisk svært konservativ og sosialt svært eksklusiv. Blant medlemmene var personer som hadde vært knytta til den tidligere tsaristiske representasjonen og flere høyere offiserer. Ifølge informant 10 var foreninga i virksomhet til langt ut på 30-tallet.

Den største emigrantforeninga i Norge var Russiske emigranternes forening i Norge (Russkij emigrantskij kružok v Norvegii).¹⁾ Denne foreninga var egentlig ei sammenslutning av to foreninger: Russiske emigranternes forening i Norge, som ble danna 17. desember 1927, og Den russiske nasjonalforening (Russkij nacional'nyj ob'edinenija), som ble danna den 17. mars 1929. 12. mai 1929 ble de to foreningene ei forening.

Russiske emigranternes forening i Norge (REF) hadde en bredere representasjon både politisk og sosialt enn Russisk forbund. Forholdet mellom de to foreningene var ikke det beste. Den ene av de to betingelsene en måtte oppfylle for å bli medlem av REF, var at en var motstander av de bolsjevikiske maktutøverne. Likevel beskyldte konsul Kristy REF flere ganger for at den enten ikke var å stole på politisk, eller at den rett og slett var bolsjevikisk. Han skrev bl.a. et innlegg i den russiske emigrantavisa Rul' om dette.²⁾ REF svarte med et brev til redaktøren.³⁾ Her ble det lagt vekt på at en stor del av medlemmene i REF hadde tatt aktivt del i den kvite bevegelsen. Ellers het det at konsul Kristy systematisk odela alle forsøk på å forsone de russiske emigrantene.

- 1) Opplysningene om Russiske emigranternes forening i Norge har jeg fra intervju materialet og fra Carrick-arkivet på UB.
- 2) Rul' (Berlin), No 2287 1928.
- 3) Kopi av brevet i Carrick-arkivet.

Den andre betingelsen en måtte oppfylle for å bli medlem av REF var at en beherska russisk. Altså kunne også utlendinger bli medlemmer. Blant de ca. 80-90 medlemmene foreninga hadde på 30-tallet, var flere norske statsborgere som før revolusjonen hadde bodd i Nord-Russland. Flere av de russiske medlemmene i REF tok også etter hvert norsk statsborgerskap. Dette ble også kritisert av konsul Kristy.

I statuttene til REF het det bl.a. at foreninga skulle arbeide for å forbedre den materielle og rettslige stillingen til medlemmene og styrke nasjonalfølelsen deres ved kulturelt opplysningsarbeid. Et eksempel på at REF ga materiell støtte, var at en ung russer fikk utbetalt 110 kr måneden som lån for å skaffe seg utdanning. Det var medlemmer av foreninga som finansierte lånet. En annen form for økonomisk støtte var at medlemmene kausjonerte for hverandre for å få lån til forskjellige formål i norske banker. Valery Carrick, som jeg skriver mer om i kap. 12.2.1., syntes at REF var for opptatt av denne typen virksomhet og for lite opptatt av kulturarbeid.

REF hadde møtene sine i Handelstandens hus. I samarbeid både med Norsk Balalaikaorkester og med norske kunstnere hadde foreninga forskjellige kulturarrangement. Omkring 1930 ble det særlig lagt ned mye arbeid i feiringa av Den russiske kulturs dag (Den' Russkoj Kul'tury). Den russiske kulturs dag ble feira av russiske emigranter i forskjellige land. Initiativet til feiringa ble tatt i Estland i 1924. Feiringa skulle egentlig være på Puškins fødselsdag 8. juni (26. mai etter den julianske kalenderen). Men av praktiske grunner var det ofte vanskelig å feire dagen på denne datoen. I Norge ser Den russiske kulturs dag ut til alltid å ha vært på lørdager, dvs. den var 14. juni i 1930 og 13. juni i 1931. Feiringa foregikk i Handelstandens hus. For å få et inntrykk av Den russiske kulturs dag i Norge viser jeg programmet for 1931 slik det er gjengitt i festskriftet Norsk Balalaikaorkester ga ut i forbindelse med 60-års jubileet sitt:

- I. "Velkommen" Boris Borisoff
- II. "Fra Volga's bredder"
(Billeder fra Volga) Norsk Balalaikaorkester
Dirigent N. Arsenjeff
- III. Tale for dagen Valery Carrick
- IV. "Aftenstemning i
St. Petersburg" V
- V. Om russisk litteratur Paul de Glasenapp
- VI. Gretschaninow:
Dargomischsky: Natascha's arie av operaen
"Roussalka".
Vera Jankova
Ved flygelet Tore Sinding
- VII. "Hilsener fra øst og vest" Boris Gorjunoff
- VIII. Variationer over den russiske folkemelodi "Klare maane"
- Tschaikovsky: "Høstsang"
- Glinka: Mazurka fra operaen "Livet
for Tzaren".
Norsk Balalaikaorkester
Dirigent N. Arsenjeff
- IX. Ukrainsk folkedans Lidia Vasiljeva

D A N S — J A S S - B A N D

Overraskelser.

Jeg vil kommentere punkt VII. i dette programmet. Det var ei opplesning av hilsener og lykkeønskninger fra russiske emigrantforeninger i andre land. Disse emigrantforeningene feira, som Russiske emigranternes forening i Norge, Den russiske kulturs dag.

REF gikk i oppløsning i 1940. Årsaken til oppløsningen var uenighet om holdningen til nazismen og de tyske okkupantene i Norge. Det ble gjort forsøk på å få foreninga i gang igjen i 1945, men det gikk ikke. For det ble sendt rundt et skriv om at de som hadde støtta tyskerne, ikke var velkomne i foreninga. Dermed var mange russiske emigranter, og ofte nettopp de som hadde vært de mest aktive medlemmene, utelukka fra foreninga. To av foreningas forhenværende formenn og en forhenværende sekretær hadde f.eks. vært aktive nazister.

Emigrantforeninga gikk altså i oppløsning på grunn av indre krangel. Men nå hadde nok ikke denne foreninga i 1945 i samme grad som før et behov å fylle. Mange av de kvite russiske emigrantene var blitt en del av det norske samfunnet. De hadde norske venner, snakka bra norsk, og hadde ikke samme behov som før for støtte og omgang med russere. I REF hadde en "dyrka" et Russland som ikke lenger eksisterte, og som muligens heller aldri egentlig hadde eksistert. En hadde også prøvd å opprettholde håpet om at det var dette Russland som til slutt skulle seire. Sovjetunionens innsats og seier i den andre verdenskrigen gjorde trolig definitivt slutt på dette håpet. Enkelte av de russiske emigrantene var også stolte over den innsatsen det gamle fedrelandet deres hadde vist i krigen mot Nazi-Tyskland. De fikk en mer forsonende holdning til Sovjetunionen, og følte ikke lenger samme behov for å markere avstanden til det bolsjevikiske Russland.

- 1) Oppløsingene om Carricks familiebakgrunn har jeg fra Ejetas 1981.
- 2) Carrick-arkivet på US, brev til en venn 5. august 1935.
- 3) Dette kommer fram av annet materiale i Carrick-arkivet og også av opplysninger jeg har fått av veilederen min, Jens Petter Riisom.

12.2. RUSSISKE KULTURPERSONLIGHETER

12.2.1. Valery Carrick

Valery Carrick går ikke inn i statistikken som russisk flyktning i Norge. Han var oppvokst i Russland, men var britisk statsborger. Besteforeldrene på farssida var skotter som hadde kommet til Russland i 1828. Her drev bestefaren tømmerhandel. William Carrick, far til Valery Carrick, ble utdanna på kunstakademiet i Petersburg. Seinere ble han en av pionerene for fotokunsten i Russland. Mora, Aleksandra Markelova, var russisk, og som en typisk representant for datidas russiske revolusjonære tilhørte hun den populistiske bevegelsen. Hun arbeidet som journalist og oversetter i Petersburg.¹⁾ Med denne bakgrunnen er det ikke så merkelig at jeg regner Valery Carrick som den fremste russiske kulturpersonligheten i Norge, trass i at han altså var britisk statsborger.

Valery Carrick var født i Petersburg i 1869. Han ble utdanna der, og høsta etter hvert begeistring i radikale kretser med karikaturtegningene sine. Han skrev seinere om den revolusjonære fortida si i Russland at han hadde stor omgang med radikale, og at han også var i berøring med politikk. Det måtte han til og med betale for med et kort fengselsopphold. Men han hevda at han aldri var noe partimenneske.²⁾ Ifølge annet materiale var han imidlertid nær knytta til folkesosialistene.³⁾ Som før nevnt var folkesosialistene ei avskalling til høyre fra det sosialrevolusjonære partiet. De tok avstand fra de sosialrevolusjonæres bruk av vold. Det ovenfor nevnte fengselsoppholdet hadde Carrick i 1908 etter et besøk i England. Her fikk han offentliggjort karikatur-

-
- 1) Opplysningene om Carricks familiebakgrunn har jeg fra Kjetsås 1981.
 - 2) Carrick-arkivet på UB, brev til en venn 5. august 1935.
 - 3) Dette kommer fram av annet materiale i Carrick-arkivet og også av opplysninger jeg har fått av vellederen min, Jens Petter Nielsen.

tegningene sine i flere aviser. Grunnen til at han ble arrestert ved tilbakekomsten til Russland, var en karikatur av tsaren og Tolstoj, offentliggjort i The Manchester Guardian med følgende tekst: "I know what I should do with you ... were you not so big."¹⁾

Valery Carrick kom til Norge i desember 1917 sammen med kona Ol'ga Michajlovna.²⁾³⁾ Den første tida holdt de til på Gol i Hallingdal.⁴⁾ I august 1919 er de å finne på et pensjonat ved Kutjern i Brandbu. I et brev fra justisdepartementets politikontor 29. august 1919 ble politimesteren for Vestopplandene bedt om å holde dem under oppsikt.⁵⁾ Seinere slo Carrick og kona seg for godt ned på Hvalstad i Asker. Her fortsatte Carrick sin kunstneriske virksomhet. Han tegna karikaturer, og han gjenfortalte og illustrerte folkeeventyr. Herfra førte han også en omfattende korrespondanse med russiske emigranter i forskjellige land, og holdt seg på denne måten godt orientert om de tankene og idéene som rørte seg i de forskjellige russiske emigrantmiljøene. Han forfatta også sjøl ei avis, Svjaz' (Forbindelse), som han sendte rundt til de mange vennene sine. Valery Carrick greidde ikke å livnære seg på sin kunstneriske virksomhet, og han var avhengig av regelmessig støtte fra ei kusine i England.⁶⁾

Carrick prøvde også å beholde kontakten med venner i Sovjet-Russland. Mange av disse ble hardt ramma av hungersnøden i Russland i 1921. Etter å ha blitt oppfordra av Maksim Gor'kij, organiserte han pakkeforsendelser til russiske intellektuelle

1) Kjetsaa 1981, s. 6 og s. 8.

2) JPK, R.fl. I, rapport fra lensmannen i Brandbu i august 1919.

3) Carrick hadde kontakter i Norge fra tidligere, og han besøkte Norge i 1906 (Nag 1983, s. 103.).

4) Kjetsaa 1981, s. 9.

5) JPK, R.fl. I.

6) Carrick-arkivet på UB, brev til en venn 9. november 1934.

7) Carrick-arkivet på UB.

og vitenskapsmenn via Helsingfors. Herfra kunne varer, ifølge fredsavtalen mellom den finske og sovjetiske regjeringa, sendes tollfritt til Russland.¹⁾ I en artikkel i Poslednie Novosti 26. januar 1922 gjenga han takkebrev han hadde fått fra personer som tilhørte det akademiske miljøet i Russland. Seinere samme året innførte imidlertid de sovjetiske myndighetene toll på de fleste varer fra utlandet. Fritatt for toll var bare visse matvarer. Tollen på de fleste varene var så stor at Carrick fikk flere beskjeder om at mottakerne ikke hadde råd til å betale den, og at de derfor måtte gi avkall på varene. Carrick henvendte seg til Gor'kij fordi han mente han kunne påvirke de sovjetiske myndighetene til å oppheve den meningsløse toll. Men Gor'kij kunne lite gjøre.²⁾

Carrick kom aldri til å føle seg heime i Norge. Grunnen til at han ble værende var "ifølge familieoverleveringer at hans kone var overtroisk og ikke kunne 'bring herself to cross water'".³⁾ I et brev 25. august 1935 skrev han at han hadde norske venner, men at han av en eller annen grunn ikke følte seg knytta til dem.⁴⁾

Carrick sto også delvis utenfor det russiske emigrantmiljøet i Norge. Rett nok deltok han i kulturelle aktiviteter i dette miljøet, og han hadde også ei tid fast treffetid et par ganger i uka på Kaffistova i Rosenkrantzgata. Han var også medlem av Russiske emigranternes forening i Norge, men meldte seg ut i mars 1931 på grunn av den likegyldige holdningen han mente foreninga hadde til feiringa av Den russiske kulturs dag. Forbindelsen mellom han og foreninga ble imidlertid ikke heilt brutt, og det var eksempel på samarbeid mellom han og foreninga i forbindelse med kulturelle aktiviteter etter dette.

1) Kjetsaa 1981, ss. 16-17.

2) Sst, ss. 24-27.

3) Sst, s. 10.

4) Carrick-arkivet på UB.

Både den italienske fascismen og den tyske nazismen vant oppslutning fra russiske emigranter, og det ble dannet forskjellige russiske fascistorganisasjoner i emigrasjon.¹⁾ Carrick tok avstand både fra Mussolini og fra Hitler, og diskusjonen gikk friskt mellom han og de mange vennene og kontaktene hans. Særlig var Carrick opprørt over hetsen mot jødene. I et brev 22. september 1936 skrev han:

"Tro nå ikke at jeg 'elsker' jødene. Jeg elsker bare gode jøder. Men jeg liker ikke ondskap mot jødene, for jeg synes den er urettferdig, slik jeg også synes ondskap mot tyskerne, mot franskmennene, mot engelskmennene er urettferdig, slik jeg også synes det er urettferdig når tyskerne snakker om russiske 'svin' ". 2)

Carrick var ikke medlem av den ortodokse kirke, men han satte pris på de ortodokse gudstjenestene, og han var en god venn av fader Aleksander Roubetz (om han se kap. 12.3.). Men Carrick likte ikke den holdningen Roubetz og den ortodokse kirke generelt hadde til jødespørsmålet. I et brev 8. august 1939 til sin gamle venn, folkesosialisten S. P. Mel'gunov, skrev han om disse uoverensstemmelsene med Roubetz.³⁾

-
- 1) K. V. Rodzaevskij var leder for et russisk fascistparti i Mandsjuria og A. A. Vonsjakkij for et i USA. Disse to partiene ble slått sammen i 1934, men allerede året etter kom det til brudd mellom de to fascistlederne, som begge gjorde krav på å være "fører" (voz'd') for alle russiske fascistiske partier.

I Tyskland ble Forbundet til den russiske nasjonalbevegelsen (Rossijskoe ob'edinenie narodnogo dviženija) (ROND) dannet etter Hitlers maktovertakelse. Men Hitler så med stor forargelse på denne organisasjonen. Russerne kunne ifølge han av rasistiske grunner ikke bli skikkelige nasjonalsosialister.

Den ungrussiske bevegelsen (Mladorossy) som ble grunnlagt i Paris i 1930, hadde fascistiske trekk.

Den nye generasjons nasjonalunion (Nacional'no-trudovoj sojuz novogo pokolenija) (NTS) var lenge vennlig innstilt til nazismen. De fleste av medlemmene til NTS var russiske emigranter i Bulgaria og Jugoslavia.

Stephan 1978 skriver om alle de ovenfor nevnte organisasjonene, men hovedvekt legger han på Rodzaevskijs og Vonsjakkijs parti. Eidsvåg 1977 gir en kort oversikt over NTS fra grunnleggelsen i Beograd i 1930 og fram til 1977 (ss. 165-69).

- 2) Carrick-arkivet på UB.
3) Sst.

I et brev 3. august 1937 skrev Carrick at han ikke kunne være enig i "at en fiende av våre fiender er vår venn", og han sikta da til Hitler.¹⁾ Grunnen til den sympatien Hitler fikk fra russiske emigranter, var naturlig nok den harde holdningen Hitler inntok overfor kommunistene. Men i 1933 hadde Carrick hatt stor sympati for Quisling, for han mente han var den eneste som våga å ta kampen opp mot de antistatlige og anti-nasjonale tendensene som Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet sto i spissen for. Quisling var også den norske politikeren som sterkest understreka faren fra Sovjetunionen og fra Norges egne kommunister. Dette motivet for å støtte Quisling ser ut til å være det samme som han altså forkasta i 1937 som motiv for å støtte Hitler. Interessant er det at Carrick i 1933 mente at Quisling ikke hadde noe til felles hverken med den tyske nazismen eller med den italienske fascismen. Det var bare noe Arbeiderpartiet og Kommunistpartiet hevda. Carrick betegna begge disse partia som reint bolsjevikiske. Det eneste som skilte Arbeiderpartiet fra Kommunistpartiet, var at det hadde pretensjoner om å være uavhengig fra Kreml.²⁾

Valery Carrick var en typisk representant for den intellektuelle russiske emigranten. Men i Norge var han et unntak, og kontakten med den russiske emigrasjonen i andre land ser ut til å ha vært større og viktigere for han enn kontakten med de russiske emigrantene i Norge. I løpet av sine leveår i Norge, fra slutten av året 1917 fram til sin død i 1943, fortok han også flere utenlandsreiser, bl.a. til Tsjekkoslovakia og Frankrike.

-
- 1) Carrick-arkivet på UB.
- 2) Sst, de holdningene jeg her har referert, kommer bl.a. fram i en artikkel med overskrifta "Foran valgene i Norge" (Pered vyborami v Norvegii). Denne artikkelen må være skrevet foran Stortingsvalgene i 1933.

12.2.2. Boris Borisoff

Boris Hoffmann, som var det borgerlige navnet til Boris Borisoff, var født i Petersburg i 1902. Begge foreldrene var av tysk opprinnelse, og familien Hoffmann var lutheranere, men de var russiske statsborgere.

Hoffmann kom til Norge allerede sommeren 1917 sammen med mor, bestemor og søster. Seinere kom også faren etter. Han hadde i Petersburg vært direktør for en gummifabrikk. I Norge var han ei tid direktør for Centrosojus, men trakk seg da bolsjevikene mer og mer overtok ledelsen av dette selskapet. Familien Hoffmann dro så i 1922 til Tyskland, men allerede året etter var sønnen Boris tilbake i Norge.

Boris Hoffmann hadde i Norge først gått på HÅndverk- og Kunstindustriskolen, og så tatt handelsgymnas. Etter at han kom tilbake til Norge i 1923, begynte han i Bergen Bank, og her ble han heile sitt yrkesaktive liv.

Hoffmann hadde en hobby som opptok han mye. Det var russisk folkemusikk og det russiske nasjonalinstrumentet balalaikaen. Han hadde lært å spille balalaika som barn, og han var medlem av et balalaikaorkester på skolen i Petersburg. Allerede 29. februar 1920 stifta han Norsk Balalaikaorkester, og tok kunstnernavnet Borisoff. Orkestrets øvrige medlemmer ved stiftelsen var norske venner som aldri før hadde holdt i en balalaika. De hadde enten sjøl kjøpt en balalaika, eller de fikk ett av de fem instrumentene Hoffmann hadde kjøpt for det han hadde tjent sommeren 1919.

Etter hvert ble Norsk Balalaikaorkester utvida, og det fikk flere og flere betydningsfulle oppdrag. I 1926 overtok Nicolai Arsenjeff som dirigent. Hoffmann gikk da over til solistvirksomhet. Et par år seinere, etter et kort opphold i Moskva, hvor han skaffa seg billedstoff fra folkelivet i Russland,

utarbeida han musikkaserier med lysbilder. Disse slo godt an både på foredragsturnéer i Norge og i utlandet.

Gjennom heile livet har Hoffmann vært en eksponent for russisk folkemusikk i Norge. Men samtidig har han også interessert seg for norsk folkemusikk, særlig langeleiken. Dette instrumentet har han også videreutvikla, slik at det egner seg både til orkesterbruk og til skolebruk sammen med blokkfløyte. Han har også skrevet ei bok om langeleiken. Han mener at den holdt på å lide samme skjebne som balalaikaen i Russland, dvs. den holdt på å bli fortrent av andre instrumenter og å gå i glemmeboka.

12.2.3. Nicolai Arsenjeff

Nicolai Schumoff var en av flyktningene fra "Kuz'ma Minin" som ble i Norge. Han var født i Moskva i 1891. Han studerte til agronom og landmåler da den første verdenskrig brøt ut. I denne krigen deltok han som løytnant da han ble tatt til fange av tyskerne. Etter fredsslutningen havna han i Nord-Russland. Den første tida i Norge livnærte Schumoff seg som balalaika-solist. Det var da han tok kunstnernavnet Arsenjeff. I 1923 begynte han som konduktør ved Oslo Sporveier. Fra da av var balalaikaen en hobby, men en hobby som han ofra nesten all si fritid på. Han ble først instruktør i Norsk Balalaikaorkester, og i 1926 overtok han som dirigent. Denne stillingen hadde han til sin død i 1968. Som jeg allerede har nevnt samarbeida Norsk Balalaikaorkester med Russiske emigranternes forening om forskjellige kulturarrangement.

12.3. DEN RUSSISK-ORTODOKSE MENIGHETEN

Det var først i 1936 at det offisielt ble danna en russisk-ortodoks menighet i Norge. Men det ble likevel før dette holdt russisk-ortodokse gudstjenester på forskjellige steder. Blant de av flyktingene fra isbryteren "Kuz'ma Minin" som ble internert på Værnesmoen, var også en prest. Det var han som forretta de gudstjenestene som ble holdt der. I Stjerdalens Blad 16. april 1920 blir det beskrevet hvordan de russiske flyktingene feira påske, særlig blir messa påskennatta skildra.

Presten som var blant de internerte på Værnesmoen, ser ut til å ha forlatt Norge allerede sommeren 1920. I heile mellomkrigstida måtte russerne greie seg med en prest fra Stockholm som besøkte russerne i Norge to-tre ganger i året. I Stockholm var den eldste russisk-ortodokse menigheten i heile Vest-Europa. Denne menigheten hadde blitt grunnlagt på 1600-tallet.¹⁾ Ved siden av den faste presten hadde en også her en slags reiseprest som tok seg av de russisk-ortodokse utenfor Stockholm. Det var denne presten, fader Aleksander Roubetz, som også besøkte russerne i Norge. Han var ikke bare i Oslo, men dro også flere ganger til Lillehammer, til den vesle russiske kolonien som hadde bosatt seg der.

Den første tida holdt de kvite russiske emigrantene i Oslo gudstjenestene sine heime hos konsul Kristy, i lokalene til det tidligere tsaristiske russiske konsulatet i Solligata. Seinere fikk de leie lokale på Vestheim skole i Skovveien. Fra begynnelsen av 30-tallet ble de russiske gudstjenestene holdt i Capella Johanea i Prestenes kirke (nå Majorstuen kirke). Det var daværende sogneprest Prytz som ga russerne tillatelse til dette.

1) Før revolusjonen tilhørte de russisk-ortodokse menighetene i Vest-Europa St. Petersburg-bispedømmet.

Capella Johannea ble nok følt som et mye mer verdig sted for de russisk-ortodokse gudstjenestene enn de lokalene som hadde blitt benytta tidligere. Likevel var dette langt fra noen god løsning. Som før var det mye arbeid med å flytte inn og ut ikonostasien, ikonene og det andre utstyret som ble benytta under gudstjenestene. På søndager måtte dessuten russerne begynne gudstjenesten så tidlig som klokka åtte for å være ferdig til den norske lutherske menigheten starta gudstjenesten sin i rommet ved siden av. Mange i denne menigheten var også bekymra over at russernes røkelse, vokslys og oljelamper skulle skade de vakre freskene i Capella Johannea. Om alle disse problema som den russiske menigheten i Oslo hadde, kan en lese i nr. 12 (1939) av Prestens samtale med sin hjord (Besedy pastera so svoej pastvoj), som var et tidsskrift som fader Aleksander Roubetz utga for å holde kontakten med menigheten i Oslo. Det kom ut en gang i måneden i ca. halvannet år.

Da nr. 12 (1939) av Prestens samtale med sin hjord ble skrevet, hadde den russiske menigheten fått tillatelse til å innrede krypten under Prestenes kirke som ei ortodoks kirke. Fader Aleksander Roubetz forteller om problema i denne forbindelse. Det var mange i den russisk-ortodokse menigheten som ikke var fornøyde med at kirka skulle være under Prestenes kirke. Ei ortodoks kirke skulle være over jorda og ikke under. Den skulle ikke være under føttene på lutheranene, men ved siden av eller over dem. Andre innvendinger gikk ut på at det ville bli dårlig luft i kryptkirka, og at det ville bli trangt. Fader Aleksander Roubetz tilbakeviste denne kritikken. Han viste til de første kristne som hadde forretta gudstjenestene sine i katakomber under jorda, og han pekte på det faktum at den russisk-ortodokse menigheten i Oslo ikke hadde råd til å bygge et flottere gudshus.

Ifølge et kostnadsoverslag i nr. 12 (1939) av Prestens samtale med sin hjord ville utgiftene i forbindelse med innredningen av den ortodokse kirka bli på ca. 14 000 kr. Heile 10 000 kr

av dette beløpet ble dekket av ei gave fra Marija Belaevskaja, russisk emigrant i Norge. For denne gave fikk hun diplom fra erkestiftet i Paris. Dette diplom henger i dag i den ortodokse kirke. Resten av beløpet ble dekket ved mindre gaver og forskjellige innsamlinger.

Den ortodokse kirke, kryptkirke St. Nikolai (i dag Hl. Nikolai), var ferdig i januar 1940. Men de russiske emigrantene i Norge hadde fortsatt ingen fast prest. Under den tyske okkupasjonen fikk kirkeforstanderen, som var nazist, ordne det slik at en russisk prest som var i tysk fangenskap i Norge, skulle være prest. Etter krigen ble denne presten sendt tilbake til Russland.¹⁾

Like etter andre verdenskrig fikk den russiske menigheten den første presten som var bosatt i Norge. Det var fader Adamov, som under krigen hadde flykta fra Estland. Han var sjøl russer, men kona var estlending. Dette gjorde ifølge informant 7 at enkelte av de russiske emigrantene ikke aksepterte han.

Russiske emigranter jeg har snakka med forteller hva det betydde for dem å få ei egen kirke. Kirke dekket ikke bare et religiøst, men også et nasjonalt behov. Den russisk-ortodokse kirke var for russerne i emigrasjon noe langt mer enn et sted hvor de dyrka sin gud. Den var et samlingssted for emigrant-russerne, og den var ofte det eneste som bandt dem til det gamle Russland. Her feira de de religiøse høytidene, og her tok de vare på de russiske tradisjonene. Og for mange emigrantrussere var nok kirke ikke først og fremst ortodoks, men russisk. På bakgrunn av dette forstår en de negative reaksjonene da fader Therapon offisielt erklærte St. Nikolai-kirke for ei nøytral ortodoks kirke som var åpen for alle ortodokse i Norge. Mange russiske emigranter følte det nå som de hadde mista kirke si.

1) Morgenbladet 28. oktober 1961.

Fader Therapon (Johannes Hümmerich) fulgte etter fader Adamov som prest i 1952. Han var sveitser, og hadde store problem med å bli akseptert av russerne. Fader Johannes, som er nordmann, overtok etter fader Therapon i 1981.

Fader Therapon gjorde som nevnt St. Nikolai menighet til en nøytral ortodoks menighet. Men i 1965 gikk en del av grekerne ut, slik at det i dag er to ortodokse menigheter i Oslo.

Medlemstallet i St. Nikolai menighet har heile tida vært noe uklart. Langt flere har oppsøkt kirka i forbindelse med dåp, giftemål, begravelse og de store høytidene enn de som formelt var medlemmer. Formelle medlemmer har vært og er de som betaler menighetsavgift. Like etter andre verdenskrig var tallet på disse noe over 80 (hovedpersoner). Jeg går ut fra at den overveiende delen av disse var russere som hører inn under definisjonen min av kvite russiske emigranter. I dag har Hl. Nikolai menighet bortimot 500 medlemmer. Av disse er ca. 120 russere.

Den russisk-ortodokse kirka ble splitta i emigrasjon. Forbindelsen til den russisk-ortodokse kirka i Sovjetunionen og til Moskva-patriarken og spørsmålet om kirka skulle ta aktivt del i den politiske kampen, var kjernen i stridsspørsmålet.¹⁾ Under borgerkrigen, da forbindelsen mellom Moskva og de kvite områdene i sør var brutt, utstedte Moskva-patriarken Tichon et dekret om at biskopene i Sør-Russland skulle danne en synode. Da de kvite tapte i sør, oppløste han denne synoden i et nytt dekret. Men en del av den russisk-ortodokse geistligheten i emigrasjon ville at synoden fortsatt skulle bestå, og danna ei sjelstendig russisk-ortodoks kirke i emigrasjon. Denne kirka gjorde krav på å være den sanne russisk-ortodokse

1) Om den russisk-ortodokse kirka i emigrasjon, se bl.a. Kovalevskij 1970, ss. 197-207.

kirka, altså et slags kirkelig Taiwan, og hadde før andre verdenskrig setet sitt i Serbia. Etter krigen ble dette flytta til New York. Denne kirka, som ofte blir kalt synodekirka, støtta åpent den monarkistiske bevegelsen.

En del av den russisk-ortodokse kirka i emigrasjon holdt ei tid fast på en slags forbindelse med Moskva. I Vest-Europa utgjorde denne et eget bispedømme med sete i Paris. Den første metropolitten var Jevlogij. Hans forhold til Moskva-patriarken tilspissa seg etter hvert, og det endte med at han sa seg løs fra Moskva, og i stedet la bispedømmet sitt under Konstantinopel-patriarken. Den ortodokse menigheten i Norge tilhørte alltid denne delen av emigrasjonskirka.

Deretter hadde de det fællesskaps- i forhold til verdens den styende med å skaffe seg et skikkelig arbeid, at de var som ledere. De ble raskt og prinsippet de et utvalginger ikke skulle oppstå som konkurranter til norske arbeidere på arbeidsmarkedet. Ikke lenge etter at flyktningene fra "Kuo'pa Hsing" var kommet til Verdenen, var det henvendelser til Justisdepartementet og tilslutte seg for en del av russerne til å foreta leiren for å søke midlertidig arbeid som jordbruksarbeidere i Norge. Justisdepartementet svarte med å gi en tilslutte, men bestemte id at russerne skulle kunne foreta internflytting for å ta arbeid forutsatt at de hadde fått tillatelse som jordbruksarbeidere eller å andre arbeidsgrene som var nødvendig, hvor det er behov for arbeidskraft. Følgelig ble det i Statsens med noen medlemmer til russiske flyktninger å ta opphold som jordbruksarbeidere på Nordre. I et brev til justisdepartementet 21. des. 1920 begrunnes her dette svaret med at det var stor arbeidsledighet i distriktet og at de som tilbødte flyktningene arbeid, ikke hadde henvendt

KAPITTEL 13

DE KVITE RUSSISKE EMIGRANTENES TILPASSING I NORGE

13.1. ØKONOMISK TILPASSING

Noen av de russiske flyktingene var sikra økonomisk i alle fall den første tida i utlendighet fordi de hadde greidd å få med seg verdisaker ut av landet, noen fordi de hadde sørga for å ha kapital stående i utenlandske banker. Men for en stor del av flyktingene var det største problemet i begynnelsen å skaffe det som skulle til for å livberge seg. I åra etter første verdenskrig var det også mange nordmenn som hadde store problem med å skaffe seg en viss form for økonomisk trygghet. Det som skilte de kvite russerne fra disse nordmennene, var at de for det meste var mennesker som var vant til noe bedre.

Dessuten hadde de det handikappet i forhold til nordmenn som strevde med å skaffe seg et skikkelig arbeid, at de var utlendinger. De ble ramma av prinsippet om at utlendinger ikke skulle opptrå som konkurrenter til norske arbeidere på arbeidsmarkedet. Ikke lenge etter at flyktingene fra "Kuz'ma Minin" var ankommet til Værnesmoen, kom det henvendelser til justisdepartementet om tillatelse for en del av russerne til å forlate leiren for å søke midlertidig arbeid som jordbruksarbeidere i Norge. Justisdepartementet nølte med å gi slik tillatelse, men bestemte så at russerne skulle kunne forlate interneringsleiren for å ta arbeid forutsatt at de hadde fått "ansettelse som jordbruksarbeidere eller i andre arbeidsgrene av samfunnsnyttig art, hvor der er behov for arbeidskraft.¹⁾ Politimesteren i Kristiansund nekta imidlertid 15 russiske flyktinger å ta opphold som jordbruksarbeidere på Nordmøre. I et brev til justisdepartementet 21. mai 1920 begrunna han dette avslaget med at det var stor arbeidsledighet i distriktet, og at de som tilbydde flyktingene arbeid, ikke hadde henvendt

1) JPK, R.fl. II, skriv av 17. april 1920.

seg til arbeidskontoret etter arbeidshjelp.¹⁾ Politimesteren benytta seg her av loven om innskrenkning i utlendingers adgang til å oppholde seg i visse kommuner.

Arbeiderbevelsens og fagbevegelsens prinsipielle holdning til utenlandsk arbeidskraft var klar. Utlendinger skulle ikke opptrå som konkurrenter til norske arbeidere på arbeidsmarkedet, og de kunne bare brukes i de tilfellene norsk arbeidskraft ikke kunne brukes. Saka om de 15 russiske flyktningene som forgjeves prøvde å få oppholdstillatelse på Nordmøre som jordbruksarbeidere, ble kommentert slik i Tidens Krav, arbeiderorgan for Kristiansund og Nordmøre, 19. mai 1920:

"Det vilde ikke under almindelige omstendigheter være noget aa si paa at de internerte russere fikk arbeide. Men slik som situasjonen er nu, med den store arbeidsløshet ogsaa hos oss, vilde det mest være en forbrytelse mot landets egne borgere aa fordele russerne utover landet. Først naar landets egne arbeidere er skaffet nok arbeide, først da kan spørsmålet om utenlandsk arbeidskraft, selv til sesongarbeide, overhodet drøftes."

Men i de tilfellene det var snakk om å vise solidaritet med utenlandske klassekamerater, var arbeiderbevegelsen villig til å avvike fra prinsippet om at utlendinger ikke skulle fortrenge norsk arbeidskraft. Det viser f.eks. holdningen til de tyske flyktningene på 30-tallet.²⁾ Men de kvite russiske flyktningne ble betrakta som klassefiender. Arbeiderbevegelsens klasse-solidaritet fikk derfor negative følger for dem. Det skulle komme godt fram i den diskusjonen i Lillehammer-avisene som jeg refererte i kap. 10.3. I en søknad om norsk statsborgerskap etter andre verdenskrig opplyste da også en russisk flyktning at han før krigen hadde hatt store problem med å få arbeid fordi arbeiderorganisasjonene hadde imot han som "hvit-russer". Etter krigen hadde han ikke merka noe til dette.³⁾

1) JPK, R.fl. II.

2) Skjøsberg 1980, særlig ss. 73-78.

3) Justisdepartementets statsborgerarkiv, stb. 61-48.

Men trass i den negative holdningen arbeiderbevegelsens organisasjoner hadde til de kvite russerne, fikk de oftest et eller annet arbeid. For om de ikke hadde disse organisasjonene på si side, så fikk de støtte både fra andre organisasjoner og fra framstående menn i norsk samfunns- og næringsliv. Professor Olaf Broch henvendte seg f.eks. til Johan Mellbye, formann i Norsk Landmandsforbund, med ei bønn om at han måtte gjøre sitt for å skaffe russerne fra Værnesmoen arbeid. Mellbye kom da med ei oppfordring i Nationen 10. mai 1920 om å gi disse menneskene arbeid. Mange norske gardbrukere reagerte positivt på denne oppfordringa.

Det kunne ha vært interessant å vite om også andre yrkes-sammenslutninger utenfor LO var villig til å vise solidaritet med de kvite russerne, men jeg har ikke materiale om dette. Nå ville det her ofte være snakk om yrker som krevde en forholdsvis høy utdanning. Mange av russerne hadde en slik utdanning, men en høyere utdanning var ikke alltid så lett å overføre fra et land til et annet. En juridisk utdanning fra Russland var f.eks. heilt ubrukelig i Norge. Kunnskaper om det russiske lovsystemet kunne ikke anvendes på norske forhold. En lege skulle derimot like godt kunne praktisere i Norge som i Russland (forutsatt han beherska språket). Men norske myndigheter stilte strenge krav til utdanning av leger og godtok bare i særtilfeller utenlandske eksamener. Tre av legene som var blant de internerte på Værnesmoen, søkte i begynnelsen av april 1920 om tillatelse til å praktisere i Norge. I et brev fra sosialdepartementet til justisdepartementet 13. april ble det opplyst at utenlandske leger ikke kunne vente å få "licentia practicandi" uten å ha avlagt norsk medisinsk embets-eksamen. Men i visse distriktet hvor det var legemangel, i Nord-Norge og delvis på Vestlandet, kunne utenlandske leger få slik lisens for ei begrensa tid. En betingelse var da at en beherska norsk. Utenlandske leger kunne også arbeide som assistentleger dersom de til enhver tid var under tilsyn av norske leger.¹⁾

1) Spørsmålet om yrke her i landet har jeg fåa opplysninger fra avtals-JPK, R.fl. II.

Men de tre ovenfor nevnte legene fikk ikke høve til å praktisere som leger i Norge i det heile tatt. En grunn til det var at de papira de hadde å vise til, ikke var originaldokument.¹⁾ Men en annen lege fra "Kuz'ma Minin" hadde i Tromsø tilsyn med de sjuke og såra flyktningene som ble igjen der. Denne legen ble sommeren 1920 ansatt i midlertidig stilling på Bjørnøya. I arkivet til Centralpasskontoret er navnet hans Michail Borisowitch Kormer.²⁾ Dette er uten tvil samme legen som Mikkjel Fønhus i ei fortelling fra Bjørnøya fra begynnelsen av 20-tallet omtaler som Michail Kormvitsj.³⁾

En kvinnelig russisk tannlege fikk praktisere som tannlege på Lillehammer. Hun var i flere år assistenttannlege for en norsk tannlege. Seinere overtok hun praksisen hans.

En teknisk utdanning skulle være lett å overføre fra et land til et annet. Tre russiske flyktninger fikk da også etter kort tid i Norge stilling som ingeniører ved henholdsvis Akers oppmålingsvesen, Det norske Veritas og Myhren verksted. En annen grunn til at disse tre fikk disse stillingene, er trolig at det var mangel på de kvalifikasjonene de hadde.

For å gi et konkret bilde av hvordan de russiske flyktningene livberga seg, har jeg laga en oversikt over yrke her i landet for de 42 voksne mennene fra lista på Værnesmoen som ble i Norge.⁴⁾ Her har jeg også tatt med den tittelen de har på lista fra Værnesmoen, og i de tilfellene jeg har andre opplysninger om utdanning eller yrkesbakgrunn, står disse i parentes bak denne tittelen:

-
- 1) JPK, R.fl. II, brev fra sosialdepartementet til justisdepartementet 29. april 1920.
 - 2) Centralpasskontoret 1920, mappe 4501-4800.
 - 3) Fønhus 1982, s. 50.
 - 4) Opplysninger om yrke her i landet har jeg fra arkivmateriale, fra avis-materiale og fra det muntlige materialet.

YRKE I NORGE

TITTEL PÅ LISTA FRA VÆRNESMOEN

1. frisør	premierløytnant i marinen
2. nattevakt på hotell	statsråd, kl. 5, (forhenværende medlem av den provisoriske nord-russiske regjeringa)
3. arbeider på Spikerverket	tekniker
4. skomaker	oberst
5. gardsarbeider	underoffiser
6. ukjent	sekretær ved domstol
7. ukjent	korporal
8. skomaker, lagerarbeider	løytnant
9. skomaker	skriver
10. ingeniør	oberstløytnant
11. fotograf	kaptein, (yrkesoffiser, men hadde tegne- og maleutdannelse)
12. skomaker	fenrik
13. malingsarbeider	underløytnant i marinen
14. sjåfør og bryggeriarbeider (døde etter tre år i Norge)	generalløytnant
15. musikk lærer og vitenskapelig arbeid	gardekaptein, (historiestudier)
16. stilling ved et reisebyrå	kaptein av 2. rang i marinen
17. tannteknisk arbeid, autorisert translator	kornett, (filologistudent)
18. drev agentur, oppfinner	lege
19. drev fruktagentur	kollegieassessor, kl. 8, (jurist)
20. arbeidet på Elektrisk byrå	underløytnant i marinen
21. hotell- og restaurantarbeider	løytnant
22. hotell- og restaurantarbeider	militær tjenestemann, (løytnant og "Ass. Secretary of the Military Court")
23. ukjent	løytnant

24. kontormann og tolk på Svalbard	kollegieassessor, kl. 8
25. ukjent (begikk sjølmord i 1926)	militær tjenestemann, (løytnant og "Secretary of the Military Court")
26. ukjent	fenrik
27. trikkekonduktør, sanitær	løytnant
28. selger	premierløytnant
29. kontrollør, seiner inspektør ved Skøyen bilselskap	underløytnant i marinen
30. fabrikkarbeider	titulærråd, kl. 9, (jurist)
31. drosjesjåfør	premierløytnant
32. vaktmester	titulærråd, kl. 9, (jurist)
33. trikkekonduktør	premierløytnant, (agronom)
34. malings- og lakkeringsarbeider	løytnant, (filologistudent)
35. vaktmester	statsråd, kl. 5, (jurist)
36. rørlegger	kaptein
37. nattevakt	kollegiesekretær, kl. 8, (jurist)
38. oppkjøper av skinn	underoffiser, (utdannelse tilsvarende middelskoleeksamen)
39. teatermaler	underløytnant i marinen
40. døde første året i Norge	oberst
41. laboratoriearbeider	oberst
42. malings- og lakkeringsarbeider	stabskaptein

Mange med militære titler på lista fra Værnesmoen var unge menn, og også de som ikke var yrkesmilitære, hadde ofte ingen sivil yrkesbakgrunn fra Russland. De hadde gått rett fra skolebenken eller universitetet og ut i krigen (første verdenskrig og borgerkrigen). Av disse hadde tre studert filologi (nr. 15, 17 og 34). Nr. 34 greidde ikke å nyttiggjøre seg av disse studiene i Norge, og livnærte seg som malings- og lakkeringsarbeider. Nr. 17 hadde de første åra en jobb som

svarte dårlig til den utdannelsen han hadde, men fordi han hadde ei kone som kunne forsørge han, greidde han å studere videre i Tyskland og i Norge og å bli autorisert translatør. Nr. 15 var for det meste beskjeftiga med intellektuelt arbeid. Også han fortsatte studiene sine delvis i Norge og delvis i Tyskland og England.

Nr. 11 var yrkesoffiser og ca. 30 år da han havna i utlendighet. Men han greidde likevel å skaffe seg en ny utdanning. Han studerte til fotograf i Tyskland, og ble seinere svært anerkjent innenfor dette yrket i Norge. Nr. 10, 16 og 39 var også yrkesoffiserer, men de hadde kunnskaper og ferdigheter som gjorde at de fikk kvalifiserte sivile stillinger i Norge. Nr. 10 er den ene av de tre russerne jeg nevnte før, som etter kort tid her i landet fikk arbeid som ingeniør. Han hadde en teknisk utdanning fra det militære. Gode språkkunnskaper gjorde at nr. 16 fikk en bra stilling ved et reisebyrå. Nr. 39 hadde kunstnerisk talent, og var i flere år maler ved Nasjonalteatret i Oslo.

Men ellers viser oversikten at flertallet av de 42 russerne måtte ta til takke med mindre statusprega yrker i Norge. Særlig stort fall i yrkesstatus ble det for dem med titler fra lista på Værnesmoen som er å finne på den ranglista en før revolusjonen hadde for den sivile statstjenesten. (Bak disse titlene står den rangklassa de hadde i dette hierarkiet.) Med unntak av nr. 24, som slo seg ned på Svalbard, måtte disse ta til takke med ukvalifisert arbeid i Norge. Nr. 24 var kontormann ved Store Norske Spitsbergen Kullkompani A/S, og fungerte også som russisk tolk både for sysselmannen og for bergmesteren. Av de øvrige hadde 2 jobb som nattevakt, 2 som vaktmester, 1 som fabrikkarbeider og 1 drev agentur. Den ene av nattevaktene hadde vært medlem av den provisoriske nordrussiske regjeringa. Det er i tråd med det jeg før sa om nytten av en juridisk utdanning i Norge at de fleste av dem med titler fra den sivile statstjenesten, var jurister.

Flere av de russiske flyktingene begynte med noe for seg sjøl. Nr. 1 på oversikten, en russisk marineøytnant, ble frisør, og åpna egen frisørsalong. Tre kvinnelige flyktinger åpna også egne frisørsalonger. Ingen av disse hadde erfaring fra frisøryrket før de kom til Norge. Oversikten viser at flere ble skomakere. Disse hadde egne verksted. Nr. 18 og 19 drev agentur. (Nr. 18 var den ene av de tre legene jeg før nevnte, som ikke fikk praktisere i Norge. De to andre forlot Norge sommeren 1929.) Konsul Kristy åpna pensjonat i lokalene til det tidligere tsaristiske konsulatet i Kristiania. Et par av de russiske flyktingene hadde tobakksforretning. Dette vitner om mennesker som var utstyrte med initiativ og foretaksomhet. De fleste måtte også ha litt kapital eller mulighet til å få lån. Som før nevnt stilte medlemmene av Russiske emigranternes forening i Norge som kausjonister for hverandre. Men det at så mange av russerne begynte med noe for seg sjøl, har muligens også sammenheng med noe annet. Simpson skriver: "As regards commerce and industry, the position of a refugee who desires to act as an independent employer or business man is more favourable than that of alien employees or craftsmen." ¹⁾ Dette var riktignok en generell beskrivelse av forholda i forskjellige land, men det hadde også gyldighet for Norge.

Situasjonen for utenlandsk arbeidskraft forverra seg med "de harde 30-åra". Med fremmedloven av 1927 hadde en også et mye mer effektivt lovverk enn før til å stenge utenlandsk arbeidskraft ute. I forskriftene til denne loven ble det slått eksplisitt fast at utenlands arbeidskraft ikke skulle brukes dersom det kunne skaffes kvalifisert norsk arbeidskraft. Dette gikk også ut over russiske flyktinger som ennå ikke hadde fått norsk statsborgerskap, og som var i arbeidsgreiner med stor ledighet. En russer, som på 20-tallet hadde hatt nok arbeid som malings- og lakkeringsarbeider, fikk på 30-tallet bare strøjobber. Den tidligere arbeidsgiveren hans uttalte at han under ellers like vilkår måtte foretrekke norsk arbeids-

1) Jussidepartementets statsborgerarkiv, ser. 61-68.

1) Simpson 1939, s. 274.

2) Jussidepartementets statsborgerarkiv, ser. 1946.

kraft når det var ledighet i faget. Både i 1935 og i 1936 prøvde denne russeren å få norsk statsborgerskap for å stå sterkere på arbeidsmarkedet, men søknadene ble ikke innvilga på grunn av den økonomiske stillingen hans. På grunn av arbeidsledighet måtte han stadig heve forsorgsbidrag.¹⁾ Men et brev fra Centralpasskontoret til justisdepartementet i 1936 viser likevel at det ikke var noe stort antall kvite russere som ikke greidde å livberge seg sjøl. Av 95 hovedpersoner som ikke var blitt norske statsborgere, var det 1 lønnsarbeider som ble heilt understøtta av det offentlige. 9 andre, som var sjelstendig næringsdrivende, ble delvis understøtta på grunn av "manglende tilgang på beskjeftigelse i deres erhverv".²⁾ Situasjonen var etter alt å dømme langt bedre for dem som var blitt norske statsborgere.

De russiske flyktingenes økonomiske tilpassing var nok trolig noe avhengig av hvor i landet de bodde. Jeg kan ikke komme med noen utfyllende analyse av dette, men jeg vil peke på det jeg har merka meg.

For det første ser det ut til at de russiske flyktingene som slo seg ned på Lillehammer, har hatt ekstra store problem med å greie seg økonomisk den første tida. Det er mulig at arbeidsmarkedet her var ekstra stramt. I forbindelse med at en av russerne på Lillehammer i 1928 søkte norsk statsborgerskap, uttalte Lillehammer fattigstyre:

"Fattigstyret og Socialdepartementet har rik erfaring for, hvad invasjonen av russere har ført til, spesielt her i byen, hvor det overveiende antal jo har været understøttet av forsorgsvesenet."³⁾

Det materialet jeg har om russerne i Finnmark, gjør det naturlig å trekke den konklusjonen at den økonomiske tilpassinga har gått ekstra greit her. Noe av forklarings på dette er muligens at mange av russerne i Finnmark ser ut til å ha vært det en kan kalle driftige småkårsfolk som i Norge kunne fort-

-
- 1) Justisdepartementets statsborgerarkiv, stb. 61-48.
 - 2) UD Pl L IV 2a/22, bind XI.
 - 3) Justisdepartementets statsborgerarkiv, jnr. 10446.

sette med nesten det samme arbeidet som de hadde hatt i Russland. Mange av disse kom til Norge før oktoberrevolusjonen. Nå har jeg definert emnet for denne hovedoppgava slik at det også omfatter de russerne som under revolusjonen var i utlandet, men som på grunn av bolsjevikenes seier ikke vendte heim. Dersom det altså var oktoberrevolusjonen som var utslagsgivende for at disse russerne ble i Norge, hører de med i denne undersøkelsen.

Særlig for russere fra de øvre sosiale lag betydde ofte emigrasjonen et stort fall når det gjaldt yrkesstatus. Slik var det for mange russiske emigranter i Norge, og slik var det for mange russiske emigranter i andre land. For meg ser det ut til at de fleste russiske emigrantene i Norge på lengre sikt greidde omstillinga bra. I denne forbindelse vil jeg trekke fram en artikkel av Valery Carrick i Poslednie Novosti 16. februar 1922. Han skriver i denne artikkelen om arbeidssituasjonen for de russiske flyktningene i Norge, og hevder at de må ta til takke med det simpleste arbeidet. Men han legger vekt på at i Norge betyr utførelse av til og med det simpleste arbeidet ingen sosial fornedrelse, og at det heller ikke er mye av det han kaller "adelig hovmod" ("barskij spes'"). Og han nevner som eksempel på dette en norsk venn, en kaptein i arméen, som har et gardsbruk. Dette gardsbruket, med kyr, sauer, griser og høns, driver kona bare med hjelp av ei tjenejente. Kapteinen sjøl tar i et tak etter vanlig arbeidstid ved f.eks. å kjøre møkk eller å hogge ved. Den beskrivelsen Carrick i denne artikkelen gir av det norske samfunnet er nærmest idyllisk. Men dersom en bruker Tsar-Russland som sammenligningsgrunnlag, er det muligens ikke så urimelig å komme med en slik beskrivelse. Sammenligna med mange andre land hvor de russiske flyktningene slo seg ned, må vel også Norge karakteriseres som et egalitært samfunn. Det er rimelig å anta at dette gjorde det enklere for de kvite russiske flyktningene i Norge å omstille seg til vanlige arbeidere.

Har holdt for uoverensstemmelse med alle andre opplysninger, slik de norske statsbureauer.

Sluppen 1919, s. 128.

Det. s. 222.

13.2. JURIDISK TILPASSING

Jeg har allerede tatt for meg noe av de kvite russiske flyktingenes juridiske tilpassing i emigrasjon, nemlig utstedelse av pass og identitetskort for dem (kap. 8.3.2.). Fullstendig juridisk tilpassing i det landet de hadde tatt opphold i, var naturalisasjon.

I de forskjellige nasjonale lovverk om innvilgelse av statsborgerrett er det særlig to prinsipp som går igjen. Det er avstammingsprinsippet og territorialprinsippet. Det første vil si at barn arver foreldrenes statsborgerrett. Lov om norsk statsborgerrett av 21. april 1888 la hovedvekten på avstammingsprinsippet. I loven av 8. august 1924 spilte både avstammingsprinsippet¹⁾ og territorialprinsippet²⁾ ei viktig rolle. Territorialprinsippet gjorde at ei gruppe fremmede statsborgere eller statsløse i Norge ville dø ut av seg sjøl med tida.

Folkeforbundet arbeidet for at lovverket skulle bli slik at flyktinger hadde visse fordeler når de søkte statsborgerrett i det landet de hadde slått seg ned i. Dette arbeidet førte ikke fram.³⁾ I enkelte land fikk likevel søknader om statsborgerrett fra flyktinger en mer velvillig behandling enn tilsvarende søknader fra andre utlendinger. Dette var f.eks. tilfellet med søknader fra russiske flyktinger i en periode i både Bulgaria, Jugoslavia og Tyrkia.⁴⁾

-
- 1) I § 1 i denne loven heter det:
Norsk statsborgerrett erhverves ved fødselen av ektebarn, hvis far har norsk statsborgerrett, og av barn utenfor ekteskap, hvis mor har norsk statsborgerrett.
 - 2) I § 2 heter det:
En utenlandsk mann eller utenlandsk ugift kvinne, som er født i riket og har bodd her uavbrutt til sitt fylte 22de år, blir da norsk statsborger.
 - 3) Simpson 1939, s. 238.
 - 4) Sst, s. 292.

I Norge fikk ikke de russiske flyktningene noen slik særbehandling. I et brev fra Centralpasskontoret til justisdepartementet 10. juni 1936 står det som svar på en rekke spørsmål fra Nansen-kontoret: "Russiske flyktninger blir ved anseknning om norsk statsborgerrett behandla som alle andre utlendinger" og "foreligger ingen grunn til å innrømme spesielle lettelsler for russiske flyktninger ved anseknning om norsk statsborgerrett".¹⁾ Dette stemmer også med det inntrykket jeg har fått ved å se på hvordan søknader om norsk statsborgerrett fra russiske flyktninger er blitt behandla (om dette materialet, se kap. 2.1.3.).

Jeg har før nevnt at det i et vedlegg hos Simpson opplyses at 60 % av de russiske flyktningene i Norge var blitt norske statsborgere, og at denne opplysningen ikke kan være fra seinere enn 1937. I samme vedlegget ble det skrevet om naturalisasjon av russiske flyktninger i en rekke land. Men jeg prøver ikke å sammenligne andelen naturaliserte i Norge med andelen naturaliserte i andre land. I de fleste tilfellene oppgis tallet på naturaliserte, og for de fleste landa har jeg svært forskjellige tall på det samla antallet russiske flyktninger. Dette gjør det vanskelig å si hvor stor prosent som er blitt naturalisert. Dessuten er tallet på naturaliserte russiske flyktninger i de forskjellige landa gitt på ulike tidspunkt.

Et relativt stort antall naturaliserte russiske flyktninger i et land sammenligna med et annet behøver ikke bety at det er så mye lettere for de russiske flyktningene å bli naturalisert i det første landet. Det er ikke bare snakk om hvilken mulighet en russisk flyktning hadde til å bli naturalisert i et land, men også hvor stort behovet var for å bli det. I hvilken grad var det f.eks. nødvendig å bli norsk borger for å få del i de godene som landets borgere hadde?

1) UD P.L. IV 2a/22, bind XI.

En utlending kunne vanligvis risikere å bli utvist. Dette kunne ikke skje i Norge dersom de norske myndighetene ikke hadde noe land å sende den utviste til.¹⁾ Flyktninger og statsløse hadde ofte ikke noe annet land å dra til. Derfor var denne bestemmelsen viktig for dem. I Frankrike ble svært mange russiske flyktninger utvist på begynnelsen av 30-tallet på grunn av den økonomiske krisa. Her tok en i perioder ikke hensyn til om de utviste hadde noe annet land å dra til. For mange russiske flyktninger ble derfor utvisningen begynnelsen på en illegal og heilt håpløs tilværelse.²⁾

En flyktning som hadde permanent oppholdstillatelse i Norge, hadde samme rett til sosial understøttelse som en norsk statsborger.³⁾ Forholdsvis mange land ga på 30-tallet flyktningene en eller annen form for sosial understøttelse dersom det var nødvendig.⁴⁾

Men utlendinger ble diskriminert på det norske arbeidsmarkedet. Dette skrev jeg om i kap. 13.1. Denne formen for diskriminering av utlendinger var vanlig i de fleste land.

Før andre verdenskrig måtte en utlending som søkte norsk statsborgerskap ha attest på følgende:

- 1) at han hadde bodd i Norge i det oppgitte tidsrommet⁵⁾ og på de oppgitte stedene
- 2) at han talte og skrev norsk
- 3) at han hadde ført en hederligandel
- 4) at hans økonomiske stilling og arbeidsdyktighet var slik at han kunne forsørge seg sjøl og sine

1) UD PIL IV 2a/22, brev fra Centralpasskontoret til justisdepartementet 14. april 1931.

2) Simpson, ss. 252-54.

3) Sst, s. 287.

4) Sst, ss. 285-88.

5) Ifølge lov om norsk statsborgerrett av 8. august 1924 måtte en person ha vært bosatt 5 år i Norge før han søkte norsk statsborgerrett.

Etter krigen måtte han også ha attest på at han under krigen hadde vist en god nasjonal holdning.

Jeg har gått gjennom behandlinga av søknader fra 20 kvite russere om norsk statsborgerrett. Ettersom jeg har benytta arkivet over utlendinger som er blitt innvilga statsborgerrett, er alle de 20 til slutt blitt innvilga norsk statsborgerrett. I 7 tilfeller har imidlertid søkerne først fått avslag på en eller flere søknader. Den viktigste grunnen til avslaga er søkerens økonomiske stilling. Det var ikke nok at søkeren greidde å forsørge seg sjøl på det tidspunktet han søkte norsk statsborgerskap. Det ble også tatt hensyn til om han tidligere hadde hatt forsorgsstøtte, og det ble vurdert om han ville greie seg i framtida, eller om han f.eks. hørte med til dem som kunne risikere å bli arbeidsledig. I et tilfelle, hvor en tvilte på søkerens framtidige sjølbergingsevne, ble det i tillegg argumentert med at han ikke hadde bodd 5 år sammenhengende i Norge. Han hadde nemlig hatt et utenlandsopphold på 3/4 år midt i sitt nesten 9-årige Norges-opphold. I 2 tilfeller bidro søkerens forhold under krigen til at statsborgerrett ikke ble innvilga i første omgang.

Norge myndigheter la altså stor vekt på faktoren økonomisk sjølbergingsevne ved tildeling av statsborgerskap. Ettersom utlendinger ble diskriminert på arbeidsmarkedet, kunne dette føre til følgende håpløse situasjon som jeg nevnte eksempel på i kap. 13.1.: En fikk ikke arbeid fordi en ikke var norsk statsborger, og en fikk ikke norsk statsborgerskap fordi en ikke hadde arbeid.

Det stemmer også med det materialet fra folketellinga i 1930 som jeg har gått gjennom, at økonomisk tilpassing var viktig for om en flyktning ble norsk statsborger på et tidlig eller seint tidspunkt. Av dette materialet ser det også ut til at russiske flyktninger med familie ble norske statsborgere før enslige (se kap. 4.2.). Den viktigste grunnen til dette var trolig at behovet og ønsket om å bli naturalisert var størst

for de førstnevnte. I de statsborgerseknadene jeg har gått gjennom, er det da også flere eksempel på at hensynet til barna oppgis som grunn til at russere vil bli norske borgere. Simpson skriver at i flere land, f.eks. i Frankrike, var det slik at naturalisasjonslovverket favoriserte søkere med familie.¹⁾ Ikke noe i materialet mitt tyder på at dette var tilfellet i Norge.

En faktor som ikke ser ut til å ha vært uten betydning for den juridiske tilpassinga, var hvor i landet flyktningene bodde. Dette hadde nok først og fremst sammenheng med at den økonomiske tilpassinga kunne variere. Som nevnt ser russerne på Lillehammer ut til å ha hatt store problem med å livberge seg, og det var da heller ingen av russerne her som var blitt naturaliserte i 1930. Men behandlinga av søknader om norsk statsborgerrett kan også tenkes å ha vært noe forskjellig fra sted til sted. Det var riktignok justisdepartementet som ga bevilgning om norsk statsborgerrett, men de lokale myndighetene påvirka avgjørelsen ved de uttalelsene de ga. Det er ikke urimelig å anta at enkelte lokale myndigheter var mer negative til at utlendinger ble innvilga norsk statsborgerrett enn andre.

Det er et vanlig psykologisk fenomen at politiske flyktninger nøler med å søke statsborgerrett i det landet de har slått seg ned i.²⁾ De håper på at den politiske situasjonen i heimlandet skal endre seg slik at de kan vende tilbake. Enkelte russiske emigranter i Norge nølte også av denne grunn med å søke om norsk statsborgerskap. Andre følte det som et svik mot det Russland som en gang hadde eksistert, å bli borgere av et annet land. Konsul Kristy oppfatta det slik. Et av ankepunktene hans mot medlemmene av Russiske emigranters forening i Norge (se

1) Simpson 1939, s. 599.

2) Schätzel 1955/56.

kap. 12.1.) var at mange av dem tok norsk statsborgerskap på et forholdsvis tidlig tidspunkt.¹⁾ Informant 11 og 12 oppga også lojalitet overfor det gamle fedrelandet sitt som årsak til at de ikke hadde blitt norske borgere. I en søknad om norsk statsborgerskap fra en russisk flyktning som hadde vært i Norge i over 30 år, fant jeg også følgende forklaring på at han først da søkte om dette: "samvittighet har bebreidet mig å være utro mot mit gamle fædreland".²⁾

Kap. 2 er et kort innføring i hoved, og her presenterte jeg at jeg brukte betegnelsen kvite russiske flyktninger (emigranter) om alle den som havne i utlandighet, for de var motstandere av bolsjevikene.

Kap. 3 er en beskrivelse av det viktigste kildematerialet.

Kap. 4 tok jeg meg bakgrunnen for den kvite russiske emigrasjonen, nemlig revolusjonen og det kvite pederlaget i borgerkrigen. Her ble forholda i Nord-Russland kortlagt bakgrunnen, særlig en stor del av de kvite russiske flyktningene i Norge som herfra. Her utvikletene ved den kvite bevegelsen i Nord-Russland var nok så typiske for hele bevegelsen. Hovedårsaken var at de kvite, i motsetning til bolsjevikene, ikke utgjorde noen homogent bevegelse.

Jeg drøfta også den kvite russiske emigrasjonen som migrasjonstype. De kvite russiske flyktningene var politiske flyktninger.

I kap. 5 viste jeg først at det er forskjellige tall i materialet mitt på det totale antallet kvite russiske flyktninger. Men i den ene del likevel et tall å være nok så vanlig å oppgi tallet 1,3 mill. Deretter prøvde jeg å beregne antallet av den som kom til Norge. Jeg kom fram til et tall på omkring

- 1) Carrick-arkivet på UB. russiske flyktningene som kom hit i mellomkrigstiden.
- 2) Justisdepartementets statsborgerarkiv, stb. 602-51. Her angir jeg i hovedsak den som først kom til landet etter andre verdenskrig, som jeg fram til et tall på omkring 700 russiske flyktninger fra revolusjons- og borgerkrigstida som havne i Norge.

KAPITTEL 14

OPPSUMMERING OG KONKLUSJONER

Denne hovedoppgava i historie har fortalt om de russerne som slo seg ned i Norge, fordi bolsjevikene tok makta i heimlandet. Svært forskjellige sider ved historia til disse menneskene er blitt tatt opp.

Kap. 1 ga ei kort innføring i emnet, og her presiserte jeg at jeg brukte betegnelsen kvite russiske flyktninger (emigranter) om alle dem som havna i utlendighet, fordi de var motstandere av bolsjevikene.

Kap. 2 ga en beskrivelse av det viktigste kildematerialet.

Kap. 3 tok for seg bakgrunnen for den kvite russiske emigrasjonen, nemlig revolusjonen og det kvite nederlaget i borgerkrigen. Her ble forholda i Nord-Russland spesielt behandla, fordi en stor del av de kvite russiske flyktningene i Norge kom herfra. Men svakhetene ved den kvite bevegelsen i Nord-Russland var nokså typiske for heile bevegelsen. Hovedproblemet var at de kvite, i motsetning til bolsjevikene, ikke utgjorde noen homogen bevegelse.

Jeg drøfta også den kvite russiske emigrasjonen som migrasjonstype. De kvite russiske flyktningene var politiske flyktninger.

I kap. 4 viste jeg først at det er forskjellige tall i materialet mitt på det totale antallet kvite russiske flyktninger. Men i dag ser det likevel ut til å være mest vanlig å oppgi tallet 1.5 mill. Deretter prøvde jeg å beregne antallet på dem som kom til Norge. Jeg kom fram til et tall på omkring 500 på de kvite russiske flyktningene som kom hit i mellomkrigstida. Godt og vel halvparten av disse slo seg ned i hovedstaden. Dersom jeg regna med dem som først kom til landet etter andre verdenskrig, kom jeg fram til et tall på nærmere 700 russiske flyktninger fra revolusjons- og borgerkrigstida som havna i Norge.

I kap. 5 ga jeg ei oversikt over forskjellige måter de kvite russiske emigrantene kom til Norge på. Noen av dem flykta direkte til Norge fra fienden, mens andre ankom på en mindre dramatisk måte.

Kap. 6 tok for seg flyktingene på isbryteren "Kuz'ma Minin". Dette er den mest dramatiske flukta fra Russland til Norge i materialet mitt. Bortimot 1000 mennesker flykta over hals og hode på en isbryter som egentlig bare hadde plass til ca. 200. Flukta skjedde i februar 1920, idet området var i ferd med å bli overtatt av de røde. En stor del av flyktingene var militære. General Miller, øverstkommanderende for den kvite nordrussiske hæren, var blant disse.

Isbryteren ble av norske myndigheter først dirigert til Tromsø. Her fikk de som hadde mest behov for pleie og stell, komme i land. Norske myndigheter prøvde å få flyktingene overført til England. Da dette ikke gikk, ble over 700 av dem internert her i landet. De øvrige forlot Norge umiddelbart etter ankomsten til Tromsø. Noen av disse dro tilbake til Nord-Russland. De fleste av de internerte forlot Norge i løpet av våren og sommeren. Bortimot 100 ble værende her i landet.

Kap. 7 behandla overføringa av russiske flyktinger fra Finland til Norge vinteren 1918/19 og våren 1919. Dette var den første organiserte flyktingemottakelsen i Norge. De norske myndighetene var til en viss grad villige til å hjelpe disse menneskene, men de satte opp svært strenge regler for hjelpa. Disse reglene ivaretok først og fremst norske interesser, og kom i konflikt med interessene til flyktingene. Både myndighetene, de privatpersonene som ivra mest for å få de kvite russiske flyktingene til landet, og den delen av den norske opinionen som i utgangspunktet var svært positiv til disse, betrakta mottakelsen i Norge som rein veldedighet. De var ikke forberedt på at de kvite russerne kunne være lite fornøyde med organiseringa av oppholdet i Norge, eller at de i det heile tatt skulle stille noen krav til dette oppholdet.

Da dette skjedde, ble de kvite russiske flyktingene oppfatta som noen utakknemlige og bryssomme personer som det var best å ha minst mulig å gjøre med. Høsten 1919 svarte Norge nei på en henvendelse fra finske myndigheter om å ta imot flere russiske flyktinger.

Antallet russiske flyktinger som skulle få komme fra Finland vinteren 1918/19 ble satt til 200. Kvoten ble langt fra fylt, og av de som kom, var det bare et ektepar som bosatte seg her i landet.

I denne framstillinga har det vært viktig å vise at de kvite russiske emigrantene i Norge var en del av ei svært stor emigrasjonsbølge ut av Russland. Denne emigrasjonsbølga førte til at verden fikk et flyktingeproblem som var av en slik størrelse at det internasjonale samfunnet etter hvert folte seg forplikta til å gjøre noe med det. Kap. 8 tok for seg disse hjelpetiltaka overfor de russiske flyktingene. Fridtjof Nansen ble, som høykommisær for de russiske flyktingene, den ledende i dette arbeidet. Han høsta ikke bare lovord for det han gjorde. Særlig hans repatrieringspolitikk ble heftig kritisert. Det viktigste Nansen gjorde for de russiske flyktingene, var at han skaffa dem identitetskort, som etter hvert ble godtatt i over 50 land.

Norge viste i begynnelsen lite aktivitet når det gjaldt det internasjonale hjelpearbeidet for de russiske flyktingene. Etter hvert ble denne aktiviteten noe større. Det er rimelig å anta at det faktum at høykommisæren var nordmann, bidro til dette.

Det russiske flyktingeproblemet var langt fra løst da Nansen døde i 1930, og et nyopprettat kontor, Nansenkontoret, fortsatte arbeidet for de kvite russiske flyktingene. I kap. 8.4. behandla jeg overføringa av russiske flyktinger fra Tyrkia til Norge etter avtale mellom norske myndigheter og dette kontoret.

Andre verdenskrig og politiske endringer i Kina og Jugoslavia de første etterkrigsåra gjorde at mange kvite russere ble flyktninger for annen gang. Kap. 8.5. handla om mottakelsen av disse kvite russiske flyktningene i Norge. Denne flyktningemottakelsen viser de endringene som hadde skjedd i norsk flyktningepolitikk fra åra etter første verdenskrig til åra etter andre verdenskrig. Jeg har vist at på den tida de kvite russiske flyktningene begynte å komme hit til landet, ville myndighetene nødig gi visum til mennesker som kunne tenkes å bli til belastning for det offentlige. En stor del av de kvite russiske flyktningene som ble mottatt i Norge etter andre verdenskrig, var imidlertid mennesker som ikke kunne klare seg uten en utstrakt grad av offentlig hjelp og støtte. Nå så norske myndigheter det nettopp som si oppgave å ta imot et bestemt antall slike flyktninger.

I kap. 9 tok jeg mer spesielt for meg den politikken norske myndigheter førte overfor de kvite russiske flyktningene i tida etter første verdenskrig. Det norske lovverket på denne tida tok ikke hensyn til flyktninger. Likevel viste myndighetene en viss fleksibilitet, og gjorde visse unntak for de russiske flyktningene. Arbeiderpressa hevda at dette var spesialbehandling, som bl. a. skyldtes den politiske fargen på denne flyktningegruppa. Jeg prøvde å finne ut om det var noe i denne beskyldningen ved å sammenligne med behandlinga av andre politiske flyktninger som kom til Norge før andre verdenskrig. Men det viste seg å være vanskelig å bruke ei sammenligning med behandlinga av andre politiske flyktninger til å bekrefte eller avkrefte påstanden i arbeiderpressa. Konklusjonen min ble likevel at jeg mente at ei gruppe revolusjonære flyktninger ville ha fått ei dårligere behandling enn den de kvite russerne fikk. For myndighetenes revolusjonsfrykt ville ha påverka behandlinga av disse i negativ retning.

I kap. 9.4. ble den norske politikken overfor Sovjet-Russland behandla. Opprettelsen av offisielle forbindelser mellom

Norge og Sovjet-Russland var først og fremst et moralsk nederlag for de kvite russiske flyktningene.

Ikke uventa ble de kvite russiske emigrantene gjenstand for heftige politiske diskusjoner. For de politisk engasjerte var det vanskelig å være nøytral til disse menneskene som hadde flykta fra verdens første arbeider- og bondestat. I kap. 10 tok jeg for meg den norske opinionens holdning til de kvite russiske flyktningene slik den kom til uttrykk i norsk presse. Holdningene til denne bestemte flyktningegruppa avslørte også mere generelle holdninger til flyktninger og innvandrere, holdninger som mange i dag ville ha karakterisert som fremmedhat. På dette området har det nok skjedd ei viss utvikling. Reglene for offentlig god takt og tone er i alle fall blitt vesentlig skjerpa.

Den kvite russiske emigrasjonen var, som migrasjoner generelt, selektiv. Den hadde visse særtrekk sammenligna med totalbefolkningen i Russland. Ett av disse særtrekka var at de øvre sosiale lag var sterkt overrepresentert. I kap. 11 var jeg interessert i å finne ut om den sosiale sammensettinga av de russerne som slo seg ned i Norge, skilte seg fra den totale kvite russiske emigrasjonen. Jeg mente det var visse faktorer som talte for at utvalget som slo seg ned her i landet, ikke var så sosialt eksklusivt som det utvalget en kunne finne i mange andre land. Jeg prøvde å teste denne påstanden på et bestemt materiale (det materialet jeg hadde om flyktningene på "Kuz'ma Minin"). Denne testen svekka påstanden. Men jeg hadde visse innvendinger mot det materialet jeg hadde benytta. Den viktigste innvendinga var at det slo skeivt ut sosialt. Det øvrige materialet, særlig det jeg har om den kulturelle aktiviteten blant russerne i Norge, tyder på at det var forholdsvis få typisk intellektuelle russere som slo seg ned her i landet.

Men de russiske emigrantene i Norge prøvde også å ta vare på russisk kultur og russiske tradisjoner. Om dette skrev jeg

i kap. 12. Det var to russiske emigrantforeninger. Den største var Russiske emigranternes forening i Norge. Den gikk i oppløsning i 1940 på grunn av holdningen til nazismen og de tyske okkupantene. Først i 1940 fikk de russiske emigrantene i Norge si egen kirke, kryptkirka St. Nikolai. Før dette måtte de leie lokale til gudstjenestene sine.

I kap. 13 tok jeg for meg to sider ved de russiske emigrantenes tilpassing til det norske samfunnet, nemlig økonomisk og juridisk tilpassing.

Den økonomiske tilpassinga viste at mange russere med høyere utdannelse havna i mindre statusprega yrker i Norge. Men blant de unge var det flere eksempler på personer som greidde å videreutdanne seg og få kvalifiserte stillinger i Norge. Det mest framstående eksemplet på det er professor Anatol Heintz. Da han kom til Norge i 1919, hadde han studert to år ved forstinstituttet i Petrograd. I Norge gikk han et år på Kunst- og håndverksskolen, før han tok fatt på realstudier ved universitetet.

Den juridiske tilpassinga var først og fremst avhengig av den økonomiske tilpassinga. Dessuten var det enkelte russere som nølte med å bli norske borgere på grunn av den lojaliteten de følte overfor det gamle fedrelandet.

Jeg begrensa meg til å skrive om økonomisk og juridisk tilpassing på grunn av manglende kildemateriale. I mellomkrigstida hadde en ikke noe sosialt hjelpeapparat til å ta seg av de flyktningene som kom til landet. Følgelig ble heller ikke problema deres fanga opp i den grad tilfellet er i dag.

De russiske flyktninger gjøres vedvidere oppmerksom på følgende:

De vil bli utsett for ulig i pensjoner og lønninger på forskjellige steder i Norge (ikke i Nyer). De vil bli behandlet som andre fremmede og få samme slags versjoner o.s.v. som andre

VEDLEGG

TIL ORIENTERING OG VEILEDNING FOR DE RUSSISKE FLYKTINGENE¹⁾

De russiske flyktninger, som er kommet fra Finland til Norge i henhold til særlig tillatelse av den norske regjering, plikter etter Justitsdepartementets bestemmelse under sitt opphold her aa etterkomme følgende:

1. Flyktningerne maa med kortest mulig stans underveis og paa egen bekostning fortsette reisen til det kvarter, som av den for deres mottagelse nedsatte komite anvises dem som bolig under deres opphold i landet.
2. De maa efter ankomsten holde sig i ro i det anviste kvarter i 5 dage (karantene)
3. Efter utløpet av denne frist maa de straks personlig melde sig for politiet (lensmanden) overensstemmende med fremmedloven og medbringe sine legitimasjonspapirer. De vil derefter av politiet faa utstedt opholdsbok eller meldebevis.
4. De maa ikke forlate kvarteret i mere enn 3 dage i maaneden uten tillatelse av politimesteren, som kan gi tillatelse til fravær i inntil 14 dage. Lenger fravær kan kun tillates av Justitsdepartementet. Ansøknin g herom sendes gjennom politimesteren til komiteen for flyktningernes mottagelse (adr. sanitetsgeneral Daae, Kristiania).
5. Hvis nogen av flyktningene ønsker aa forandre opholdssted, kan dette kun skje med tillatelse av Justitsdepartementet. Begrunnet ansøknin g med angivelse av hvilket sted søkeren ønsker aa flytte til, maa sendes gjennom politimesteren til komiteen for flyktningenes mottagelse. Flytning til sted hvor der hersker bolignød, kan ikke ventes innrømmet.
6. Flyktningene maa under sitt opphold i Norge ikke beskjeftige sig med aktiv politik i nogen form.

De russiske flyktninger gjøres endvidere opmerksom paa følgende:

De vil bli anvist bolig i pensionater og hoteller paa forskjellige steder i Norge (ikke i byer). De vil bli behandlet som andre fremmede og faa samme slags værelser o.s.v. som andre

gjæster; der maa ikke placeres flere i hvert soverum end almindelig er med gjæster ellers paa vedkommende sted. Kosten (frokost om morgenen, middag og aftens) skal være veltillavet, rikelig og nærende. Der betales pr. dag kr. 10 for voksne og kr. 5 for barn under 10 aar. Verterne har ret til at træffe de samme forholdsregler likeoverfor de russiske flyktninger, som likeoverfor almindelige gjæster for at sikre sig at betalingen erlægges i rette tid og for ordens opretholdelse paa stedet.

Kjøp og salg av brændevin og vin er ved lov forbudt i Norge. Lægehjelp ydes paa flyktingenes egen bekostning.

Henvendelse i forskjellige anliggender kan gjøres til hvert av komiteens medlemmer. Komiteen kontor er Kristian Augusts gate 13, Kristiania.

Medlemmer av komiteen for flyktingenes mottagelse
Hans Daae Olaf Broch Enevold Borch Carl Rustad
Sanitetsgeneral Professor Bureauchef Kaptein.

321 a, b (Marikør).
322 a, b (Nagra).
323 a, b (Skutvall).
324 a, b, c (Stjerdal).

-
- 1) Den norske oversettelsen hadde ingen overskrift. Overskrifta er derfor oversatt fra russisk av meg.

1265-773 (Littichammer).
1258-1257 (Verde).
1586, 1663, 1665, 1707-15, 1800, 1839, 1833-35, 1901,
1913-17 (Fra Oslo).

4. Bindskriftsamlingen på Universitetsbiblioteket, Oslo

Carrick-arkivet.

Fra brevsamlingen: brev til og fra Olaf Broch og brev til og fra Fridtjof Nansen.

"Nansen-kassettene".

KILDE- OG LITTERATUROVERSIKT

ARKIVMATERIALET

1. Arkivet til Centralpasskontoret, Riksarkivet,Oslo
Materialet fra åra 1918-20.
2. Arkivet til Det norske Flyktningeråd
Mappene under russere.
3. Folketellingsmateriale fra 1930 i arkivet til Statistisk sentralbyrå, Statsarkivet,Oslo

Følgende mapper:

100 a, b (Østre Gausdal).

101 a, b (Vestre Gausdal).

102 a, b, c, d, e (Fåberg).

504 a, b (Soknedal).

508 a, b, c (Melhus).

521 a, b (Meråker).

522 a, b (Hegra).

523 a, b (Skatval).

524 a, b, c (Stjørdal).

535 a, b, c (Inderøy).

538 a, b, c (Sparbu).

753-761 (Hamar).

765-772 (Lillehammer).

1254-1257 (Vardø).

1586, 1663, 1685, 1707-15, 1800, 1839, 1853-55, 1901,
1915-17 (fra Oslo).

4. Håndskriftsamlingen på Universitetsbiblioteket, Oslo

Carrick-arkivet.

Fra brevsamlingen: brev til og fra Olaf Broch og brev til og fra Fridtjof Nansen.

"Nansen-kassetene".

5. Arkivet til justisdepartementets politikontor, Riksarkivet, Oslo

Følgende mapper:

Flyktningepakken 1934-36.

Flyktninger 1937-38.

Fremmedloven I (1907-17), II (1918-19).

Passforskrifter I-V (1917-23).

Russiske flyktninger IV (1919-39).

Russland IV (1919-39).

Russland - den russiske handelsdelegasjon (legasjon) I-III (1924-34).

Utlendingeloven av 13/7 1917 - om innskrenkning i utlendingers adgang til å oppholde seg i visse kommuner.

6. Justisdepartementets statsborgerarkiv, Riksarkivet, Oslo

I kap. 2.1.4. forklarer jeg hva slags materiale jeg har benytta fra dette arkivet.

7. Arkivet til utenriksdepartementet, Oslo

P2 O 3/18, bind I-V.

P1L IV 2a/22, bind VI, XI-XV.

G6 a 1/21, bind I-III.

OFFISIELLE PUBLIKASJONER

Norges Lovtidskrift 1917, 1918, 1924, 1927.

Norges Offisielle Statistikk (NOS): Folketellingen 1910, 1920 og 1930.

Stortingsforhandlinger 1920-22.

Stortingsmelding nr. 11 (1952), nr. 81 (1967-68), nr. 84 (1978-79).

AVISER

Aftenposten, Oslo: 1918-21, 8. juni 1929, 12. desember 1981.

Arbeiderbladet, Oslo: 22. april 1980.

Dagbladet, Oslo: 1. august 1936.

Gudbrandsdalens Social-Demokrat, Lillehammer: 1920-22.

Gudbrandsdølen, Lillehammer: 1920-22.

Hufvudstadsbladet, Helsingfors: 30. januar 1919.

La Cause Commune, Paris: 24. april 1920, 30. juli 1920.

Morgenbladet, Oslo: 12. mars 1920, 28. oktober 1961.

Nationen, Oslo: 10. mai 1920.

Nordlys, Tromsø: 1919-20.

Norges-Handels- og Sjøfartstidende, Oslo: 5. november 1918.

Poslednie Novosti, Paris: 26. januar 1922, 16. februar 1922, 11. april 1922, 21. september 1922, 12. oktober 1922, 19. oktober 1922, 15. september 1923, 12. oktober 1923, 19. oktober 1923, 12. oktober 1924, 21. september 1924, 6. mars 1925.

Social-Demokraten, Oslo: 1918-21.

Stjørdalens Blad, Stjørdal: mars-juli 1920.

Svenska Dagbladet, Stockholm: 28. mars 1920, 26. april 1924.

Svenska Tidningen, Helsingfors: 29. januar 1919.

Tidens Krav, Kristiansund: 19. mai 1920.

Tidens Tegn, Oslo: 1918-21.

Valdres, Fagernes: 1919.

Verdens Gang, Oslo: 1919-20.

UB's biografiske katalog (utklipp fra personaliaspalter i norske aviser).

DET MUNTlige MATERIALET

Det muntlige materialet blir beskrevet i kap. 2.3.

KILDEmateriale I PRIVAT EIE

Ei håndskrevet liste over de russiske flyktingene som var internert på Værnesmoen 20. mars 1920. Lista blir beskrevet i kap. 2.4.

LITTERATUR

- Andreev, Vadim: Istoriija odnogo putešestvija (Historia om ei reise), Moskva 1974.
- Bailey, Geoffrey: The Conspirators, London 1961.
- Beijer, G.: "Modern patterns of international migratory movements" i J. A. Jackson (red.): Migration, Sociological Studies 2, Cambridge 1969.
- Bergsjø, Tore: "Utvisning" i Institutt for offentlig retts stensilserie, nr. 19, Oslo 1977, ss. 34-65.
- Blindheim, Svein: Nordmenn under Hitlers fane, Oslo 1977.
- Blum, Jerome: Lord and Peasant in Russia, Princeton 1972.
- Bradley, John: Civil War in Russia 1917-1920, London 1972.
- Castberg, Frede: Studier i folkerett, Oslo 1952.
- Danielsen, Egil: Norge - Sovjetunionen. Norges utenrikspolitikk overfor Sovjetunionen 1917-1940, Oslo 1964.
- De falt for Norge utgitt av Frontkjemperkontoret, Oslo 1945.

- Dobrovol'skij, S. C.: "Bor'ba za vozroždenie Rossii v severnoj oblasti" (Kampen for Russlands gjenfødelse i nordområdet) i G. V. Gessen (red.): Archiv russkoj revoljucii (Det russiske revolusjonsarkiv), bind III, Berlin 1921, ss. 5-146.
- Drahn, Ernst: "Russische Emigration" i Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft, bind 89, Tübingen 1930, ss. 124-130.
- Eidsvig, Bernt I.: 101 dager hos KGB, Oslo 1977.
- Eriksen, Knut Einar/
Niemi Einar: Den finske fare. Sikkerhetsproblemer og minoritetspolitikk i nordområdet 1860-1940, Oslo 1981.
- The evacuation of North Russia 1919, en rapport utgitt av det britiske krigsdepartementet (war office), London 1920.
- Fields, Harold: The Refugee in the United States, New York 1964.
- Frings, Paul: Das internationale Flüchtlingsproblem 1919-1950, Frankfurt am Main 1951.
- Futrell, Michael: Northern Underground. Episodes of Russian Revolutionary Transport and Communication through Scandinavia and Finland 1863-1917, London 1963.
- Fønhus, Mikkjel: "Gjester i polnatta" i Pålstrud og Mikkelsen (red.): Sjøvær. Eldre nordnorske fortellinger i utvalg, Oslo 1981.
- Ginsburgs, George: "The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917-1956", i American Journal of International Law, Volume 51, 1957, ss. 325-61.

- Greve, Tim: Fridtjof Nansen 1905-1930, Oslo 1974.
- Hansson, Michael: Flyktningeproblemet og Folkeforbundet, foredrag i Nobelinstituttet 7. januar 1937, Oslo 1938.
- Hill, George A.: Med livet i hendene, Oslo 1936.
- Hjelp til selvhjelp Norsk flyktningearbeid 25 år, utgitt av Det norske Flyktningeråd, Oslo 1978.
- Hodne, Bjarne: "Overføring av muntlig stoff" i Hodne/Kjeldstadli/Rosander (red.): Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie, Oslo 1981, ss. 34-44.
- Ironside, Edmund: Archangel 1918-1919, London 1953.
- Kimminich, Otto: Der internationale Rechtsstatus des Flüchtlings, Köln 1962.
- Kimminich, Otto: "Die Entwicklung des internationalen Flüchtlingsrechts" i Archiv des Völkerrechts, 20. Band, 4. Heft, Tübingen 1982, ss. 369-410.
- Kjeldstadli, Knut: "Kildekritikk" i Hodne/Kjeldstadli/Rosander (red.): Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer i etnologi, folkeminnevitenskap og historie, Oslo 1981, ss. 66-84.
- Kjetsaa, Geir: Maksim Gor'kij og Valery Carrick: fra en ukjent korrespondanse. Meddelelser, nr. 32, 1983, utgitt av slavisk-baltisk institutt ved universitetet i Oslo.
- Kjellberg, Lennart: Rusland i den klassiske Roman, København 1974.
- Pipes, Richard: Russia, Liberalism and the Right, 1905-1914, Cambridge, Mass., 1960.

- Kovalevskij, P. E.: Zarubežnaja Rossiija. Istorija i kul'turno-prosvetitel'naja rabota russkogo zarubež'naja za polveka (1920-1970) (Utenlands-Russland. Historia og kulturopplysningsarbeidet til Utenlands-Russland gjennom et halvt hundreår), Paris 1970.
- Maruševskij, V. V.: "God na sever" (Et år i nord) i A. A. von Lampe (red.): Beloe delo (Den kvite saka) I, Berlin 1926, ss. 16-60.
- Mel'gunov, S. P.: Nikolaj Vasil'evič Čajkovskij v godi graždanskoj vojny (Nikolaj Vasil'evič Čajkovskij i borgerkrigsåra), Paris 1920.
- Mendelsohn, Oskar: Jødenes historie i Norge gjennom 300 år, bind I, Oslo 1969.
- Nag, Martin: Gorkij i Norge, Oslo 1983.
- Nag, Martin: Kollontaj i Norge, Oslo 1981.
- Nag, Martin: Vincentz Gaarder (1874-1975), - en norsk-russisk kulturpersonlighet. Meddelelser, nr. 31, 1983, utgitt av slavisk-baltisk institutt ved universitetet i Oslo.
- Nielsen, Jens Petter: "Tilbake til Russland" i Ergo nr. 3, 1982, ss. 49-62.
- Norsk Balalaikaorkester 60 år, jubileumsskrift, Oslo 1980.
- Olstad, Bjørn: "Utviklingen innen norsk fremmedlovgivning" i Institutt for offentlig retts stensils- serie, nr. 19, Oslo 1977, ss. 1-14.
- Otnæss, B.: "Flyktningespørsmålet i Norge" i Sosial Håndbok for Norge, bind II, 1953, ss. 39-44.
- Pipes, Richard: Struve. Liberal on the Right, 1905-1944, Cambridge, Mass. 1980.

- Prjanišnikov, B.: Nezrimaja pautina (Det usynlige spindel-
vev), New York 1979.
- Rimscha, Hans von: Der russische Bürgerkrieg und die russische
Emigration 1917-1921, Jena 1924.
- Rimscha, Hans von: Russland jenseits der Grenzen 1921-1926,
Jena 1927.
- Schaufuss, Tatiana: "The White Russian Refugees" i The Annals
of the American Academy of Political and
Social Science, Volume 203, May 1939,
ss. 45-54.
- Schätzel, Walter: "Die Staatsangehörigkeit der politischen
Flüchtlinge" i Archiv des Völkerrechts,
Band 5, Tübingen 1955/56, ss. 63-79.
- Sejersted, Francis: "Veien mot øst" i Langholm/Sejersted (red.):
Vandringer: Festskrift til Ingrid
Semningsen på 70-års-dagen 29. mars 1980,
ss. 183-91.
- Šepelev, L. E.: Otmennie istorija, čini, zvanija i tituly
v rossijskoj imperii (Annullert av historia,
ranger, embeter og titler i det russiske
imperium), Leningrad 1977.
- Simpson, John Hope: The refugee problem. Report of a survey,
London 1939.
- Škarenkov, L. K.: Agonija beloј emigracii (Dødskampen til
den kvite emigrasjonen), Moskva 1981.
- Skjensberg, Harald: En flyktningepolitikk utvikles. Norsk
politikk overfor tyske flyktninger 1933-
1940, hovedoppgave i historie, Oslo 1981 I.
- Slettan Dagfinn: "Muntlig historie - en mangesidig virk-
somhet" i Hodne/Kjeldstadli/Rosander (red.):
Muntlige kilder. Om bruk av intervjuer
i etnologi, folkeminnevitenskap og historie,
Oslo 1981, ss. 22-33.

- Slettan, Dagfinn: "Muntlig kjeldestoff" i Fladby/Winge (red.): Lokalsamfunn under omstøpning, Oslo 1977.
- Stephan, John J.: The Russian Fascists. Tragedy and Farce in Exile. 1925-1945, London 1978..
- Struve, Peter: "Bolsjevismen og Rusland" og "Russiske problemer" i Samtiden 1919, ss. 90-97.
- Swettenham, John: Allied Intervention in Russia 1918-1919, London 1967.
- Thompson, Paul: The Voice of the Past. Oral History, Oxford 1978.
- Vestheim, Øyvind: Russlandsfarten - ei arbeidsvandring fra norske skogsbygder til Sovjetunionen i 1930-åra, hovedoppgave i historie, Oslo 1981 II.
- Volkman, Hans-Erich: Die Russische Emigration in Deutschland 1919-1929, Würzburg 1966.
- Østreng, Willy: Det politiske Svalbard, Oslo 1975.
- Østreng, Willy: Økonomi og politisk suverenitet. Interessespillet om Svalbards politiske status, Oslo 1974.
14. Michael Prestin, f. 1916 i Petersburg
15. Boris Rodzvik (Rodzinkoff), f. 1917 i Moskva
16. Irina Skretting, f. Pusjoff, f. 1914 i Svalbard
17. Lydia Scharckoff, f. Vastilova, f. 1903 i Petersburg
18. Valentina Toknastoff, f. 1905 i Moskva i Russland
19. Ivan Ujanov (telefonansete), f. 1905
20. Aleksandr Wostrych, f. 1905 i Moskva i Russland

til eksamenens kommisjonen Dahl
for Bergskolen (hovedfag)
LISTE OVER INFORMANTENE

(De navna som er understreka, er personer jeg har hatt to eller flere intervju med.)

RUSSISKE EMIGRANTER

1. Michail Batschin f. 1902 i Onega-området.
(intervjua av Jens Petter Nielsen)
2. Michael Benedictow f. 1896 i Kharkov.
3. Antonia Servig (Smirnoff), f. Plusnin f. 1900 i Arkhangelsk
4. Katherine Boutenko f. 1898 på et gods i
nærheten av Petersburg
5. Boris Gilinsky f. 1904 i Arkhangelsk
6. Lydia Gilinsky f. 1905 i Arkhangelsk
7. Anna Gorn (Gorjunoff), f. Plusnin f. 1905 i Arkhangelsk
8. Boris Gorn (Gorjunoff) f. 1904 i Sveaborg i
Finland
9. Boris Hoffmann f. 1902 i Petersburg
10. Jevgenija Jankov f. 1912 i Moskva
11. Alexandra Kirkaloff f. 1903 i Arkhangelsk
12. Eugenie Kirkaloff f. 1906 i Arkhangelsk
13. Valentine Olonkin Olsen f. 1908 i Aleksandrovska
(i Nord-Russland)
14. Michael Prestin f. 1916 i Helsingfors
15. Boris Roddvik (Rodamstoff) f. 1908 i Moskva
16. Irina Skretting, f. Kutepoff f. 1918 i Arkhangelsk
17. Lydia Sokarokoff, f. Vasil'eva f. 1902 i Petersburg
18. Valentina Tokmakoff f. 1908 i Harbin i
Mandsjuria
19. Ivan Uljanov (telefonsamtale) f. 1895
20. Aleksandr Wostrych f. 1899 i nærheten av
Onega

